

PRENUMERERA

på Förr och Nu!

Vad menar Förr och Nu med "en folkets kultur"?

Den frågan får vi ibland, särskilt av de som inte tycker om parollen. Vi kan svara på många olika sätt, men det överlägset bästa svaret är: "Titta i tidningen".

Vi tycker nämligen att Förr och Nu börjar finna sin form, och att de nummer som hittills kommit ut är ett gott exempel på vad vi menar med "en folkets kultur" – inom de områden vi valt att begränsa oss till: historia, litteratur och bildkonst.

Men naturligtvis kan vi bli bättre, och ska bli bättre. Detta klarar vi dock inte ensamma, det förutsätter en aktiv läsekrets, och det förutsätter en ökad läsekrets.

En ovillkorlig förutsättning är också god ekonomi, och en god ekonomi måste bygga på prenumerationer.

Därför uppmanar vi alla som vill stödja oss:

Prenumerera på Förr och Nu!

Det kostar bara 35 kronor för fyra nummer (lösnummer kostar en tia).

Postgiro är 35 60 72-9

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

Nr 3 1977
Pris 10 kr

33/65

Vulka

Tel: 08/21 99 78
onsd. 18-20
Ansvarig utgivare:
Ulla-Britt Antman

FÖRRÖCHNU

Herkulesgatan 11, 4 tr
Postadress: Box 16213
103 24 Stockholm
Postgiro: 35 60 72-9
Bankgiro 324-1262

Innehåll:

Nils Månsson Mandelgren och det svenska kulturarvet. Bengt Jacobsson	3
Sången om den listige vägvisaren. Svalde Solheim	16
Marx och den opolitiska tekniken	20
Akademikerna och Karl Östman. Nils Gärdegård och Jan Stolpe	28
Lu Hsün: Medan vi väntar på geniet.	34
Börje Vesten, mästare i det lilla formatet. Annelie Jordahl	37
Beethoven och revolutionen. Frieder Reininghaus.	48
Debatt.	61
Recensioner	64

Omslaget: "Kaiserwahn" (eg. "Flygande Kaiserwahn", förf. anm.). Litografi av Börje Vesten från 1953. Konstnären presenteras på sid 37.

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn.
Föreningens paroller är:

- För en folkets kultur
- För en folkets historia
- För svar för yttrande- och tryckfrihet
- Antimperialism

Medlemskap 250:- Prenumeration 4 nr för
35:- Stöd pren. 70:-
Postgiro 35 60 72-9

Styrelse

Christina Ericson, ordförande
Lotta Jonson, kassör
Ulla-Britt Antman, ansv. utg.
Kent Begler
Staffan Glassel
Sophie Hedin
Tommy Hammarström
Lotta Jonson
Annelie Jordahl
Ylva Holm

Nils Månsson Mandelgren och det svenska kulturarvet

Nils Månsson Mandelgren, 1813-1899, var en av den svenska folk-
livsforskningens stora pionjärer. Hans insatser för att rädda och
bevara konst- och kulturtraditioner under industrialismens första
stormande år var ovärderliga. Men hans verksamhet uppskattades
knappast av det samtida forskaretablissemantet, ty han var inte
akademiskt lärd utan autodidakt och dessutom mycket kritisk mot
ansvariga myndigheter. Än i dag tycks hans verksamhet inte vunnit
officiell erkänsla, utan hans unika bildsamling ligger halvt bortglömd
i Folklivsarkivet i Lund.

Bengt Jacobsson, forskningsassistent vid kulturhistoriska museet
i Lund berättar här om Mandelgrens liv och gärning.

Industrialiseringen i Sverige på 1700- och
1800-talet fick bl a som följd att tillverkning-
en av hemsjödsprodukter alltmer övergavs
till förmån för inköp av färdigvaror. Med
olika medel försökte statsmakterna att upp-
muntra och stötta den inhemska industrins
framväxt. Samtidigt motarbetades hemsjöld-
stillverkningen med motiveringen att blott en
stark inhemsk industri kunde främja tillväx-
ten samt stå emot mängden av importerade
varor.

Vid tiden för skråväsendets avskaffande
och näringsfrihetens införande 1846 var
"husslöjden" på många håll i ett "avtynande
tillstånd" eller hade upphört helt. En allt
mindre del av den svenske arbetarens tid gick
åt till att förfärdiga slöjdprodukter för eget
eller andras bruk.

SLÖJDSKOLA OCH SLÖJDFÖRENING

På hösten 1843 kom den unge svenske konst-
nären Nils Månsson Mandelgren till Stock-
holm efter flera år i Köpenhamn och en drygt

årsång vistelse på kontinenten där han stude-
rat restaurationskonst och konservering vid
olika museer.

På flera platser hade han träffat på hant-
verkarskolor inrättade för att hålla hantverk-
sarbetsarnas konstskicklighet och bildning vid
liv. Med dessa skolor som förebild startade
han i Stockholm en "söndagsritskola" för
hantverkare, vilken öppnades på hösten
1844. Redan mot årets slut uppstod svårighe-
ter med elevrekryteringen. Mandelgren sökte
då att få till stånd en förening, som skulle
kunna bistå skolan och fann stöd för tanken
hos kvartersmannen J.F. Andersson på
Skeppsholmen. "Sedan jag lyckats övertyga
honom om hur nödigt skolor i alla riktningar
vore hos oss för hantverkare eller nä-
rings-idkare af båda könen beslutades att få
en förening till stånd som äsyftade allt det-
ta."¹

Så tillkom Svenska Föreningen på våren
1845, vars ena syfte var att motarbeta den
tilltagande förkärleken för utländska varu-
och lyxartiklar och i stället uppmuntra till

Nils Månsson Mandelgren. Foto i Mandelgrenska samlingen.

svensk industri- och slöjdproduktion. "Pen-
ningen skulle härigenom stanna inom landet,
tusende familjer finna arbete och bröd, fattig-
försörjningarna, barackerna och fångelserna
blifva mindre belastade", klargjorde Anders-
son i en av sina många uppmaningar till sven-
ska medborgare och medborgarinnor att stöd-
ja föreningen.²

Det andra syftet var enligt Mandelgren att
"underhålla skolor inom riket, hvarst lärdes
skrifning, läsning, räkning ritning och model-
lering m m nemligen allt hvad en gosse eller
flicka behöfde för att som nyttig medlem i
samhället ... kunna inträda i hvilket yrke som

hölst inom medelklassen."³

Till hösten samma år hade föreningen änd-
rat namn till Svenska slöjdföreningen och
ritskolan skulle komma att bli ursprunget till
våra dagars Konstfackskola. På Mandelgrens
önskelista stod även bildandet av s k ambula-
toriska slöjdskolor på landsbygden. Någon
ny slöjdskola utöver den i Ystad 1852 inrätta-
des dock aldrig.

HEMSLÖJDENS TILLSTÅND

Svenska slöjdföreningen utvecklades när-
mast till ett forum för bevakandet av hems-
löjdens tillstånd i Sverige. Frågan blev allt-

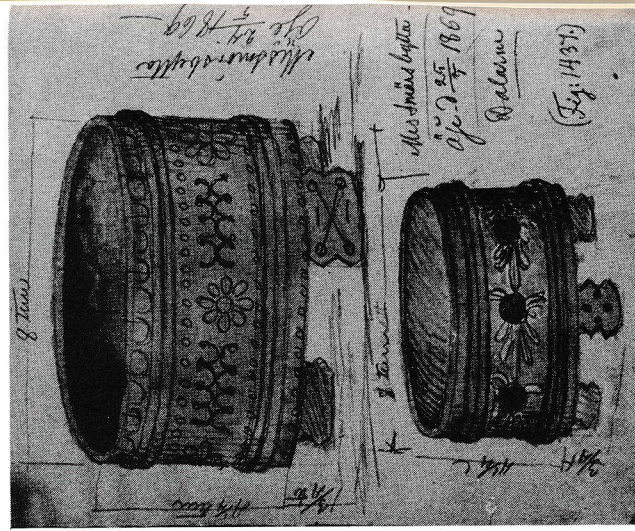
mer aktuell och debatterades livligt. År 1869 utgav C.E. Ljungberg en liten debattskrift med titeln Om husflitens tillstånd i Sverige och dess betydelse för vårt land. Författaren konstaterar att i Sverige rådde för tillfället en viss näringslöshet genom att folket försummat att vidmakthålla och vidareutveckla "handslöjden". Men nyttan av en allmänt utbredd husflit inskränkte sig icke blott till materiella fördelar.

"I fabriken har arbetaren, under det döfvande slamtret af maskinernas gnisslande och rasslående gång, knappt andra föremål att betrakta än de fuktiga väggarna och den enformiga taktmessiga rörelsen af maskinernas armar; människan känner sig der snart försatt i en ställning, lik någon af de döda mekanismer han behandlar... Vid arbetet i hemmet är arbetaren herre öfver sina rörelser och sin tid."

Det var med liknande övertygelse som Mandelgren 1868 ingick med en skrivelse till Slöjdföreningens styrelse att på dess uppdrag få företaga en resa i norra Sverige för att undersöka "på hvilken punkt husslöjden nu befinner sig och befat sig för cirka 50 å 60 år tillbaka, huru ock med hvad fördelar den idkas uti de olika delar af landet". Ty, säger Mandelgren "ingen lärer förneka att Husslöjden, i ett land som Sverige, har varit och kan blifva, om den rätt ordnas, en af de näringsgrenar, som väsentligen sprida välstånd och trefnad inom samhället."

På resan ville Mandelgren också samla in slöjduprodukter att ligga till grund för ett kommande konstinstitutmuseum. Ätminstone det senare förslaget gillades och Mandelgren företog sina båda "slöjdesor" 1868 och 1869. Reserapporterna ville han låta publicera i någon hos allmogens spridd tidskrift som Läsning för folket, men de kom i stället att införas i ett par nummer av Post- och Inrikes Tidningar 1869 och 1870.

Mandelgren ägde en skarp iakttagelseförmåga och registrerade noggrant levnadsbetingelser och karaktärsdrag hos folk han mötte under sina resor. Två omständigheter rönt fort hans ogillande, skogsbolagens och enskilda skogsägares exploatering av allmogens

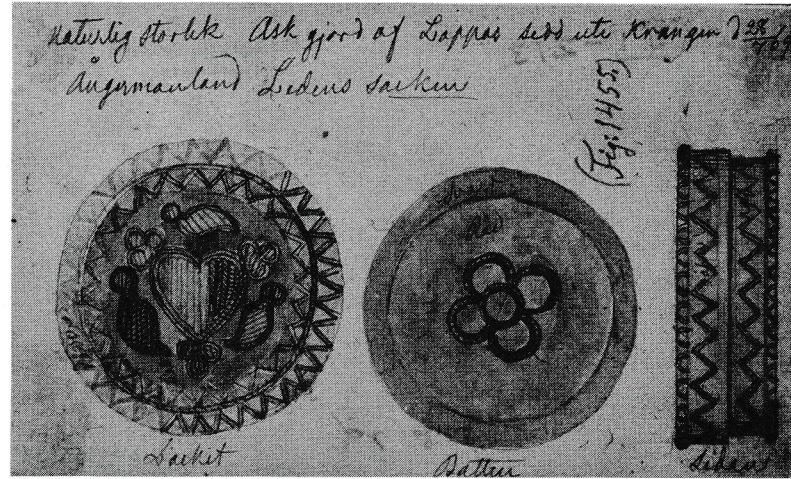

Messmörsbyttor från Öje i Dalarne, 1869.

skog samt lanthandlarnas framfart, båda med konsekvenser för husslöjden. "Alla skogar som tillhöra socknen äro sålda till Dicksons bolag på 50 år utom de som ligga närmast byn, äldsta köpet är för 20 år sedan uppgjort. Bolaget håller mjöl och alla slags förnödenheter till salu åt dem som arbeta för bolaget, jemte foder för hästarne för dem som kjöra stockar om vintern, men de flesta hafva funnit att det för personer som ej hafva jord bär det sig ej... ty när de sluta på våren hafva de mera skuld än förtjenst."

För folkföstraren Mandelgren hörde inte heller lanthandlarna till något välsinnat släkte. De "fylla bönderna och derpå lämna dem utlånka varor på kredit till orimliga priser som de sedan uttaga, af ... arbete eller jord eller ladugårdsprodukter." Dock blir man vis av skadan och Mandelgren kunde meddela hur man i flera socknar bildat föreningar för inköp av varor vilka sedan utminuterades mot kontant betalning.

Rapporterna om husslöjdens tillstånd var ömsom nedslående och ömsom hoppingivande

År 1869. Ångermanland.

de. Mandelgren sökte komma till klarhet med orsakerna till slöjdens olika belägenhet på skilda platser. Där husslöjden en gång varit livlig men så småningom upphört fann han oftast den väldiga skogsavverkningen med åtföljande välmåga och penningflöde vara tjufen i dramat. "Husslöjden har beklagligtvis här /öfvermalung/ numera försvunnit, och, likasom i Lima, voro skogarna till afverkning bortsålda på 50 år... Man talade om den gyllene tid, som varit här i Lima då skogarna nyss voro sålda; hurledes öfverflöd rådde i mat och dryck, byggnader, kläder, i spel m... Nu har en synbar fattigdom följt som straff för dessa ofog."

Orsaken till husslöjdens "aftynande tillstånd" var sålunda uppenbar i de flesta fall. Ökat penningflöde och nyvunnen välmåga

gav ändrade konsumtionsvaror som följd. Det köpta och utländska föredrogs framför det hemmagjorda och inhemska. Mandelgrens medicin mot detta tillstånd var inrättandet av lokala slöjdsolor i vilka skulle meddelas undervisning i de slöjdgrenar, som höll på att försvinna. Samtidigt rekommenderade han att skolorna inrättades för bilandet av förlag, som skötte försäljningen av slöjduprodukterna.

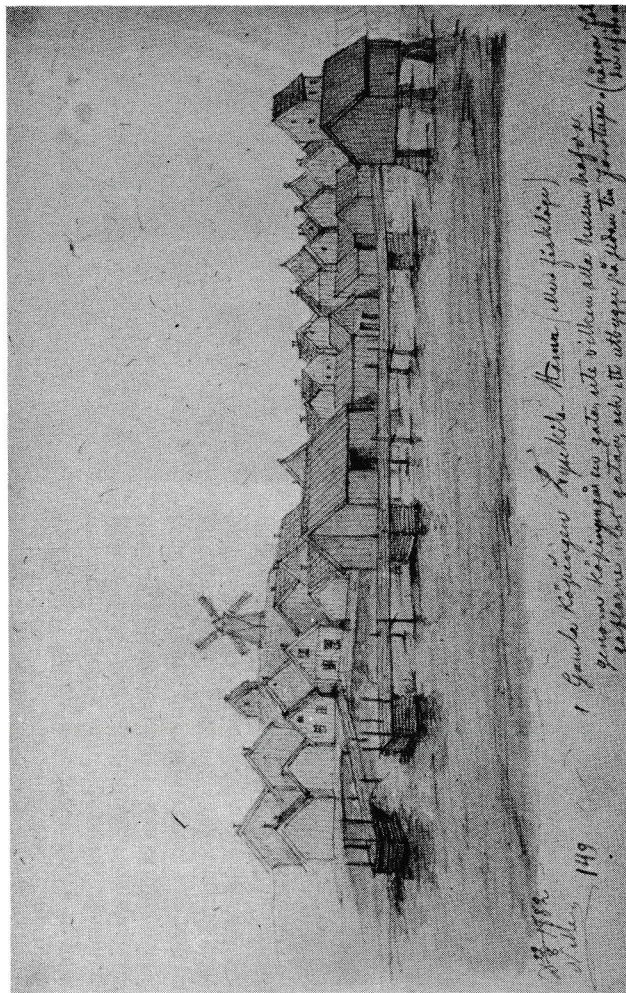
DOKUMENTATION AV ÄLDRE KULTURPRODUKTER

Förutom att bevakna hemslojdens tillstånd och samla slöjdalster ägnade Mandelgren annars den mesta tiden på resorna åt att dokumentera den äldre landsbygds-kulturen. I ord och bild fängade han föremål och företeelser, som han ansåg vara av betydelse för förståelsen av den äldre kulturen.

Mandelgren insåg tidigt att en ny typ av samhälle, framstegsvänligt och expansivt, var i antågande och att det var hög tid att rädda undan förgängelsen vad som hörde till det äldre självhushålllets ordning.

I tusentals folieark och penniteckningar har Mandelgren bevarat åt oss ett kulturhistoriskt källmaterial av största värde. Blott hans stora framsynthet var vägledande, ty få insåg vad som höll på att ske med våra "forminnen". Denna form av verksamhet i fält hade Mandelgren inlett 1846 då han på eget förslag fått i uppdrag av Antikvitetsakademien att inventera byggnadsskick och föremålsbestånd i våra medeltidskyrkor. Vidare skulle han rapportera om märkliga forminnen och uppsåra konstverk för det blivande Historiska museet. Idén hade han fått under sina konsthistoriska studier i Köpenhamn och på kontinenten.

För Mandelgren vidgades efterhand syftet med dessa årliga resor och dokumentationen skulle komma att omfatta allt ifrån kyrkor, hällristningar och bondgårdar till råttfällor och dörrfåsar. Han ville skildra utvecklingen av alla slags ytringar inom den svenska kulturen omfattande alla sociala klasser. För Mandelgren var bilden det självklara mediet och resul-

Lysekils fiskeläge sett från sjön, 1882.

tatet blev en stor samling bilder och texter rörande svensk kulturhistoria.

FÖRSUMMELSER OCH VANVÅRD

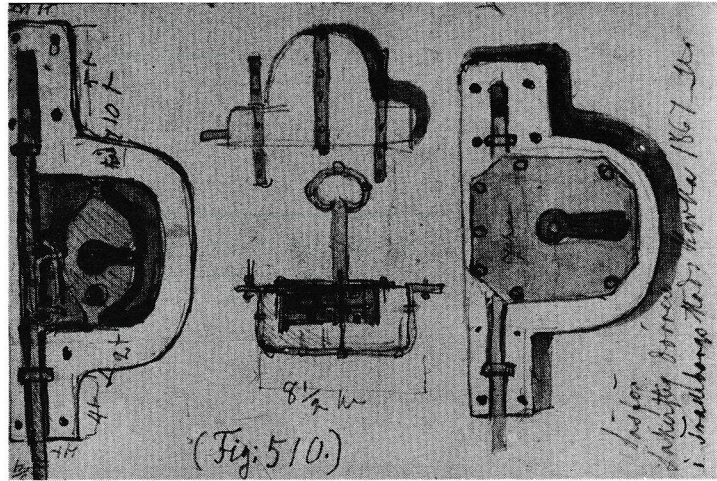
I en av Mandelgrens skrivelser rörande kulturvården talas om att hans resor tillkom eftersom "en mängd för större delen af allmänheten såsom värdefulla ansedda föremål löpa ständigt fara att förstöras". Vidare påpekas betydelsen av att "fästa både presterskas, herremäns och allmoges uppmärksamhet å vigten af tillförene ringaktade byggnaders, konstverks och gamla husgerädsstings bevarande."⁹ Vad som åsyftas är den under större delen av 1800-talet pågående vandaleringen av våra kulturminnen. Bland de mest utsatta var de medeltida kyrkorna med sina värdefulla väggmålningar och inventarier samt fasta fornlämningar som bautastenar, gravhögar och domarringar.

Under sina många resor i landets olika delar stötte Mandelgren på den ena förstörelsen värre än den andra. Trots häftiga reaktioner från Mandelgrens sida och flera påpekanden hos Antikvitetssakademin (nuvarande Riks-

tikvarieämbetet) och andra berörda instanser gav hans anmärkningar mestadels inget resultat. Det var som om ingen ännu förstätt vilken omfattning vandaliseringen nått och vad som höll på att gå förlorat av äldre kulturpro dukter.

I en pamflett tryckt 1876 och riktad mot riksantikvarie Bror Emil Hildebrand går Mandelgren till häftigt angrepp mot dennes innehav av befattningen som högste beskyddare av landets minnesmärken¹⁰. Bland mängden av anklagelser kan nämnas försummelsen att inte låta lantmätarna lägga alla fornninnen på allmän jord, "så hade största delen af våra fasta fornlämningar kunnat räddas."

Som exempel på vanvården av en medeltida byggnad anför han Edshults gamla kyrka i Småland, vilken raserades med valv och vägar fulla av målningar från 1300-talet. "Här såldes de gamla inventarierna af altarring, predikstol, helgonbilder; den förra fann jag som hägnad kring en svinstia, den sednare som hundkoja; målningarna från hvalf och väggar som stallspiltor, helgonbilderna på av träden etc..."

Dörrlås i Trelleborgs stadskyrka, 1867.

Mandelgren nämner också om några vackert broderade mässhakar från 1500-talet som han tecknat av på forskningsresan 1846. Tretio år senare återfann han dem sönderklippta i små bitar och vidskepligt begagnade av befolkningen som medicin mot sjukdomar. Mandelgrens teckning av mässhaken framstod plötsligt som unik. Exemplet visar vilken avgörande betydelse Mandelgrens teckningar i många fall fått sedan motivet skattat åt förgängelsen.

Ett annat exempel kan i sammanhanget dragas fram. Mandelgren besökte 1847 en gård i Västra Eneby socken i Östergötland där han i en gården tillhörig stuga fann ett porträtt av snaphaneledaren Nils Dacke målpat på en brädföring. Porträttet avtecknades. Senare fick Mandelgren höra att gårdens ägarinna tänkte riva ner panelen med porträttet varför han tillskrev henne med en anhöllan om att få målningen som gåva till Antikvitets-

sakademin, vilket han fick. Kommen för att hämta porträttet fick Mandelgren veta att det redan skickats iväg till Stockholm varpå han underrättade riksantikvarien att målningen var att avhämta på Riddarholmen. Som dock ingen kom och hämtade det "blev porträttet liggande på bron tills hambusar funno det för godt att använda det till kaffaved så. Att på detta sätt genom Riksantikvariens liknöjhet försvann det för alltid"¹¹. Men kvar fanns Mandelgrens teckning av porträttet. Mycket av materialet i Mandelgrens samling är av samma unika karaktär.

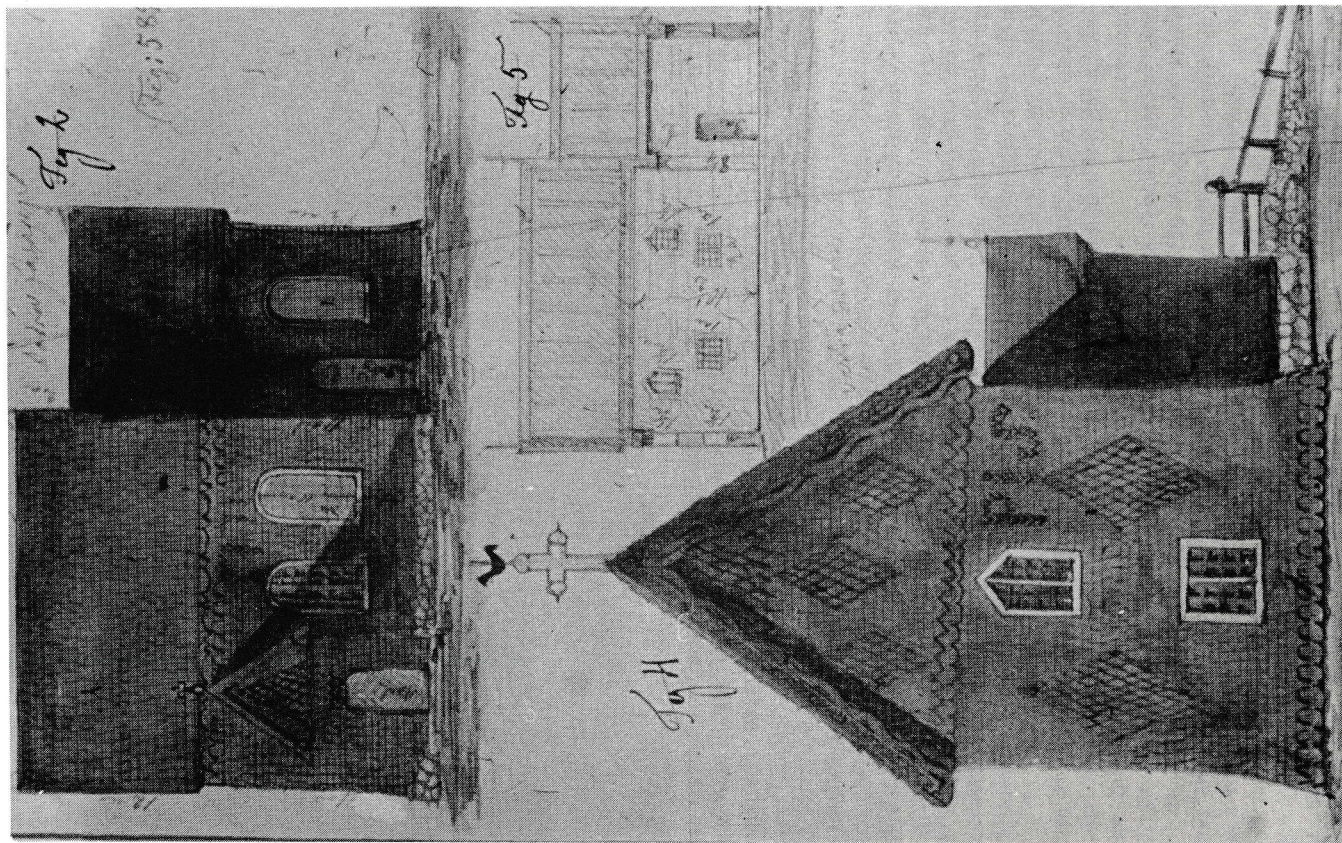
TILL MUSEUM

Att förbli ohörd tycktes en gång för alla vara Mandelgrens öde. Flera gånger framförde han hos riksantikvarien förslag att från församlingar runt om i landet samla in föremål, som dessa ville lämna ifrån sig utan annan ersättning än för transporten. Därefter skulle Statens historiska museum kunna utgallra vad de ansåg sig behöva, menade Mandelgren, för att exponeras antingen i landsortsmuseer eller i något av de slott som stod obebodda. Men förslagen lämnades icke oväntat utan åtgärd av riksantikvarien. En sådan nyordning skulle ju närmast innebära en uttunning av Antikvitetssakademins centrala ställning.

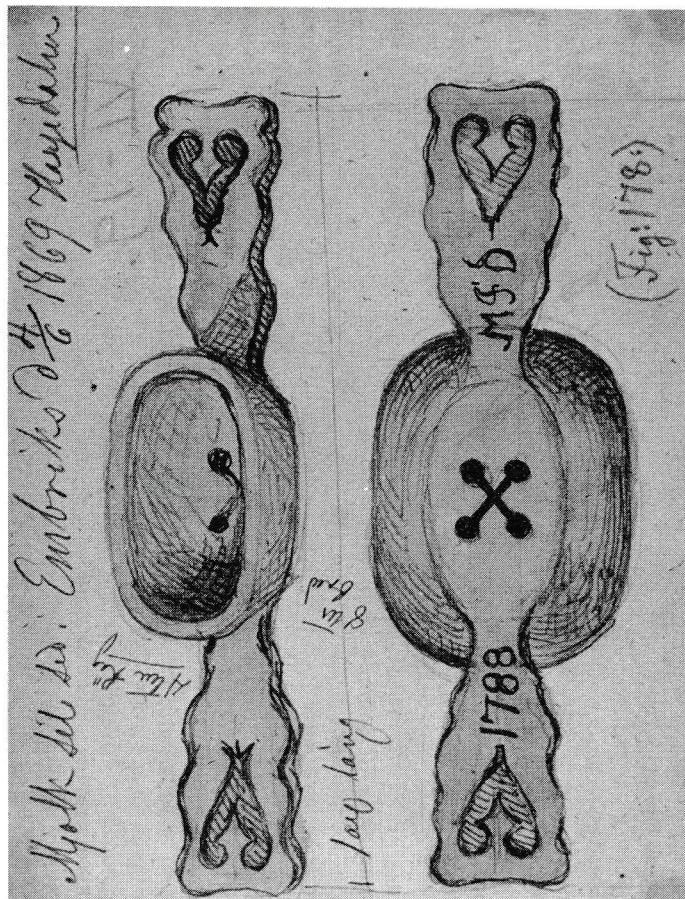
"Sålunda afspsiad, insåg jag att ingen möjlighet fanns att rädda de dyrbara fornlemningar, som lågo i materialbodas och på kyrkvindar, hvarjore jag 1866/1868 i slöjdföreringen väckte förslag, att bilda ett museum för konstindustri, hvilket bifölls."¹²

Men glädjen skulle icke bli långvarig, ty snart infann sig riksantikvarien och gjorde med stöd av 1867 års författning om hembudspåsk till statens samlingar, anspråk på de värdefullaste kyrkliga inventarierna i samlingen. "Ehuru deribland funnos ting, som voro hos honom anmälda för 20 år sedan och ej blifvit afhemtade", skriver Mandelgren i pamfletten. Han kände sig ånyo förföljd och på våren 1870 lämnade han uppdraget som föremålsinsamlare åt Slöjdföreningen.

Mandelgren fortsatte föremålsinsamlandet ytterligare några år, vilket bl a gav anledning

Tirserums gamla kyrka, 1847.

Mjölksil sedd i Embriks, ett nybygge i Häradalen, 1869.

till följande anmärkning i en tidningsartikel rörande Hazelius nystartade skandinavisk-etnografiska museum 1872: "Under några tiotal af år har artisten Mandelgren föregått med små medel samlat svensketnografiska föremål, och honom tillkommer obestridligen äran af att vara den förste som hos oss tillvaratagit eller uppmärksammat förut ringaktade eller förbisedda föremål af kulturhistoriskt intresse."¹³ Man frapperas av artefelförfattarens insiktsfullhet. De flesta föremålen överlämnades eller såldes senare till Hazelius museum.

Den 35-sidiga pamfletten mot Bror Emil Hildebrand med underrubriken Historisk in-terior avslutar Mandelgren med följande ut-fall: "Af det lilla, här blifvit anfördt, torde läsaren lätt inse, att tiden redan varit inne, då Riksantikvariat bordt indragas och fördelas på män för hvarje fack, eller provinsvis för särskilda museer; ty statens stora museum lider ej deraf; tvärtom vinner det och först då kunna vi få en vetenskap, när forskningen blir

fri och ej monopoliserad, såsom nu."¹⁴

Vad Mandelgren efterlyste var en spridning av riksantikvariens maktbefogenheter till lä-
nen och inrättande av läns museer och mindre samlingar i landsorten. Han föreslog här m a o vad som långt senare skulle komma att bli verklighet. Den spridning av det formin-
nesvårdande ansvaret till länsstyrelserna som vi idag ser genomförd i Sverige rekommende-
rades av Mandelgren drygt ett sekel tidigare. Förslaget fanns bl a med i utkastet till en riksdagsmotion. Ett annat av Mandelgrens förslag gick ut på att låta landsortsmuseer rymmas i ödekyrkorna.

KULTURVÅRDEN SPRIDES

Mandelgrens årliga resor under ett halvt se-kels tid förde honom runt i Sveriges alla pro-vins. Väl på plats för att dokumentera hade han stor hjälp av ortens befolkning. Det kun-de vara vägvisaren eller skjutskarlen, en be-trodd bonde, gästgivaren eller någon av präs-ten, klockaren och skolläraren. De upplys-

ningar dessa gav Mandelgren om förhållanden och traditioner på orten var av största betydelse. "Resan gällde nu Liden. Som ledsagare erhöill jag en person, 'Post-Nisse' kallad, som hade ett stort förråd af sagor och berättelser, så att vägen icke föreföll lång." Ibland hänvisades Mandelgren till personer som hade särskilt mycket att meddela. "Resan fortsattes till Hede kyrkby, hvars pastor med samma beredvillighet, som föregående år, tillhandagick med upplysningar och rekommendationer till personer inom församlingen."¹⁵

På så sätt bidrog Mandelgren till att i byar och socknar sprida det nyvaknade intresset för äldre historia och folkkultur. Hans betydelse för den lokala hembygdsrörelsens framväxt är svår att ange mera exakt men kan inte skattas nog högt. Med ortens skrivkunniga personer inledde han i flera fall en korrespondens som fortgick år från år.

Ett uttryck för Mandelgrens stöd åt lokala kulturvårdsinsatser var hans aktiva medverkan till bildandet av Svenska fornminnesföreningen 1870. Den tillkom bl a som en protest mot den tidigare omtalade författningen om hembudspåbudsplikt till riksantikvarien av äldre kyrkoföremål. Författningen försvårade indirekt bildandet av landsortsmuseer.

Fornminnesföreningen skulle utgöra ett centralt ombud för föreningarna ute i landskapen och samverka mellan huvudorganet och de lokala föreningarna skulle vara beroende av de senares initiativ. Mandelgren föreslog att landsortsföreningarna skulle anställa ombud eller tillsyningsmän, två stycken i varje socken, med uppgift att bevaka de kulturvårdande intressena i landet, nämligen "minnesmärken och muntliga öfverlemnningar från äldre tider, hvilka äro af intresse i etnologiskt, kulturhistoriskt och konsthistoriskt hänseende."¹⁶

RIKSANTIKVARIEN OCH SAMLINGARNA

I slutet av april månad 1852 fanns följande korta notis införd i flera av huvudstadens tidningar: "Artisten Mandelgren har d. 25 med Lübecker-Ångfartyget afrest till kontinenten,

för att derifrån begifva sig till England, hvarest han lärer ämna bosätta sig."¹⁷ Beslutet hade föregåtts av en öppen konflikt mellan Mandelgren och riksantikvarie Hildebrand, vilken var uppdragsgivare för hans antikvariska forskningsresor alltifrån starten 1846. Konflikten gällde äganderätten till de teckningar som Mandelgren gjort under resorna och som han ansåg sig ha fått för lite ersättning för.

Mandelgren kände sig motarbetad även på andra områden. Ansökningar, inlagor och motioner, som han författade för olika ändamål avsågs gång efter annan. Få av hans idéer möttes med förståelse.

I tidningen Friskytten för den 8 maj samma år återges en insänd artikel undertecknad A.O. med rubriken Herr Mandelgrens avresa från stockholm. Artikelförfattaren påpekar att underrättelsen om Mandelgrens avresa hade frambragt olika känslor hos olika personer. Så hade t ex herr H. (läs Hildebrand!) "som en längre tid lärt varit plågad af en här i Sverige visserligen gångse men lyckligtvis icke allmän sjukdom, il Tormento" låtit en utländsk homöpat "förskrifva sig ett krampstillande medel bestående af 1/1 000: dels droppa syrapi Absinthi och 1/10 000: dels droppa Syrupi diacodi i en stor kopp buljong, kokt på skelettet af en mumie, af pharao-slågten, kallad Birs VI. Och hr Mandelgrens vänner, hvilka ansågo honom för en lefvande bild af de svikna förhoppningarna, betraktade med vemodfulla blickar den unge krafftige mannen som gick i en frivillig landsflykt." Först tio år senare var Mandelgren tillbaka i Stockholm.

För den väletablerade och verserade akademikern Hildebrand måste kontakten med den framfusiige Mandelgren, uppfostrad i nödens skola och utan spår av lärd bildning, varit på många sätt motjudande. Jag tror att den eviga oförenligheten dem emellan ytterst bottnade i detta förhållande. Den bristfälliga skolundervisning som Mandelgren bestått i hemsocknen satte djupa spår. Så t ex kom Mandelgren aldrig riktigt att behärska svenska språket i tal och skrift, vilket säkert föll hans kritiker väl i smaken. En man med så låg

Sommardräkt från Habo socken i Västergötland, 1849.

bildning ville man motvilligt ge sitt förtroende.

Åke Stavenow, som skrev boken om Mandelgren, säger så här om behandlingen av honom: "Mycket hann han med, som vår tid har anledning att tacksamt erkänna. Men oändligt mycket mera borde han kunnat uträtta om samtiden, dvs anslagsgivande myndigheter, riksantikvarier och andra museichefer förstått och understött hans otroliga energi och arbetslust, hans idealitet och förståelse för konst och kulturhistoriska värden."¹⁸

Den flera gånger omtalade pamfletten mot Hildebrand tillkom 1876 som ett genmäle på dennes negativa yttrande över Mandelgrens planer att ge ut ett kulturhistoriskt bildverk, kallat Atlas till Sveriges odlingshistoria. Verket skulle behandla Sveriges kulturhistoriska utveckling inom olika områden illustrerad i bilder.

Riksantikvariens kritik var nedgörande på samtliga punkter. Samtidigt kan hans yttrande ses som betecknande för samtidens oförståelse att se på kulturprodukterna med etnologens ögon. Hildebrand påpekar ironiskt:

"Under sistnämnda rubrik (hushållsredskap) lär man förmodligen kunna vänta att få se ugnskvasten, ugnsrakan, grisseln eller brödspaden, träselevar, kittlar, grytor, pannor och många andra lika intressanta bö-hag."¹⁹

Till Mandelgrens förtjänster kan alltså även läggas att ha försökt vidga den kulturhistoriska forsknings intresseområdet till att omfatta även folkets vardagliga liv och arbete. Trots riksantikvariens kritik lyckades det Mandelgren att få tryckt fyra häften, vilket blott var en liten del av de planerade 120 stycken.

VÄRDEN AV SAMLINGARNA

Låt mig citera Mandelgrens avslutande mening i pamfletten med den vissa förhoppningen att dagens beslutsfattare i kulturfrågor icke må trampa i samma fotspår som sina föregångare vad beträffar behandlingen av den Mandelgrenska samlingen:

"Ehvar helst de (samlingarna) en gång

slutligen hamna, må de dock vittna om hvad jag velat, och då jag nu drager mig tillbaka, sker sådant i det jag frikallar mig ifrån hvarje ansvarighet, och kastar ansvaret på dem, hvilka af personligt högmöd och magtbegär velat behandla en stor fosterländsk kulturangelägenhet såsom en fideikommissinrättning, uteslutande afsedd för deras egna inskränkta vyer, eller särskildt för deras rent personliga syften."²⁰

Mandelgrens mäktiga samling donerades 1881 till Lunds universitet där den numera finns att beskåda på Folkliksarkivet. Behandlingen av den har från begynnelsen varit minst sagt styvmoderlig tills för några år sedan då den underställdes ett omfattande katalogiseringsarbete. De arkivvårdande åtgärderna har dock lyst med sin frånvaro och idag kan läget till vissa delar närmast betraktas som kritiskt.

Att samlingen är av allra största värde för vår kunskap om 1800-talets svenska folkhushåll står numera utom varje diskussion. Uppsalaforskaren Lars Furuland skrev nyligen att sanningen kommer, när den blir välkänd, "att höra till de flitigast utnyttjade källorna vid forskning om svenskt arbete och liv under 1800-talet."²¹ Har svensk kulturhistorisk forskning råd att avsäga sig ansvaret för vården av en sådan samling?

Bengt Jacobsson

- 1) Mandelgrenska samlingen (Ms), Folkliksarkivet, Lund, kapsel 31 – PM rörande Slöjdskolans historia.
- 2) N.M. Mandelgren, Slöjdföreningens och dess skolas stiftelse, 1865, s 13.
- 3) Ms, kapsel 31 – PM rörande Slöjdskolans historia.
- 4) Ms, kapsel 30 – 11, skrivelse till Svenska slöjdföreningens styrelse (utkast) 1/2 1868.
- 5) Ms, kapsel 31 till Svenska slöjdföreningens styrelse 10/2 1868.
- 6) Ms, 3/1 – 35 7/3/1 – 31.

8) Post- och Inrikes Tidningar nr 223, 1869.

9) Ms, kapsel 11 – 1868, skrivelse till Kungl Majt 1/9 1868.

10) N.M. Mandelgren, Några bidrag till den svenska arkeologiska forskningens historia, 1876.

11) Ms, 3/4 – 74.

12) Se not 10

13) Ms, kapsel 11 – Forsaker, tidningsurklipp

14) Se not 10

15) Post- och Inrikes Tidningar nr 203 och 195, 1870.

16) Svenska förmånesföreningens uppkomst, stadgar och frågeformulär, Stockholm, 1870 (häftet).

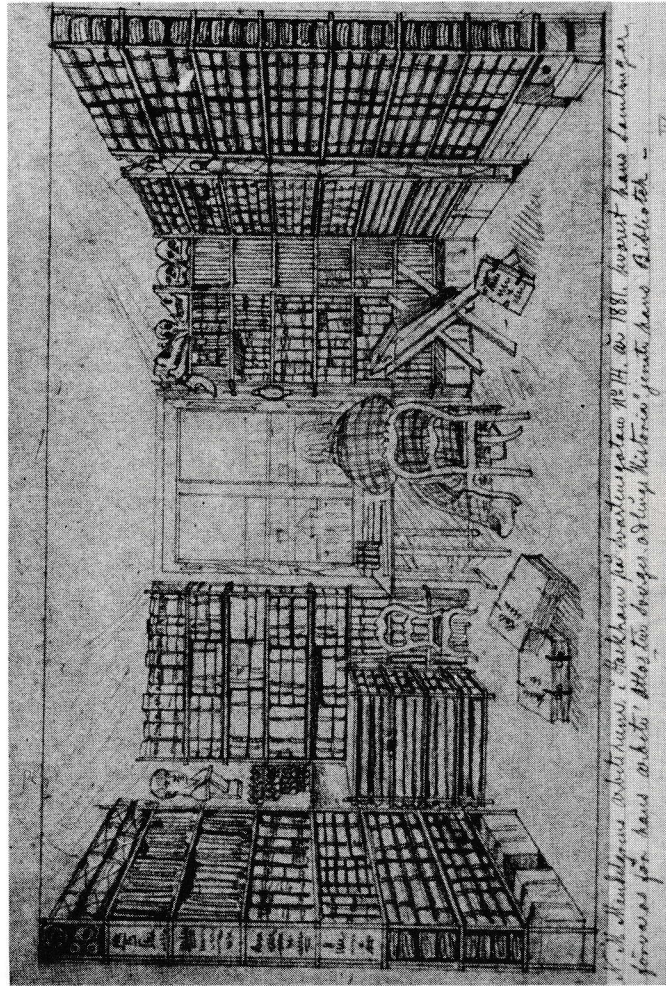
17) Ms, kapsel 5 – Anmälan av N.M.M. . . (Öresundsposten 29/4 1852)

18) Åke Stavenow, Nils Månsson Mandelgren, 1972, s 156.

19) Se not 10

20) Se not 10

21) Lars Furuland, Den glömda dalaresenären, Dalarnas Jul 1976, s 16.

Mandelgren i sitt arbetsrum omgiven av samlingarna. Teckningen gjord av Mandelgren.

Sången om den listige vägvisaren

När vi hör gamla myter och sägner frågar vi gärna: är det sant, har det verkligen skett, så som det berättas? Men det är bara ena sidan av saken. Vi kan också fråga: vad har sången i sig spelat för roll? På vilket sätt kan en myt, sann eller inte – påverka historien?

Just den frågan har ingående studerats av den norske professorn Svale Solheim. Han undersökte t ex en gammal norsk myt om vägvisaren som leder fienden i döden. Den har haft stor psykologisk betydelse i orostider och uppstod i modern skepnad så sent som under andra världskriget.

Svale Solheim dog 1971 och var då professor i folklivsforskning vid Oslo universitet. Under kriget deltog han i den underjordiska motståndsrörelsen och upplevde själv myten om vägvisaren och vilken stark psykologisk kraft den hade.

När vi granskar historiska sägner brukar vi koncentrera oss på sången som en beskrivning av en historisk händelse eller person, och huruvida den var en pålitlig källa, jämfört med samtida historiska dokument.

Men historiska sägner kan också granskas funktionellt: man kan undersöka vilken roll sången spelar i en given historisk situation. Jag ska här kommentera en sådan analys som gjorts med utgångspunkt från en norsk sägen, som handlar om invasion av främmande härskaror.

Det finns minst tjugo norska versioner av sången, de flesta från gränserna mot Ryssland, Finland och Sverige, med största utbredning i Nordnorge. I de nordligaste delarna sägs inkräktarna ha varit ryssar, tsjudarer eller kareler. Söderut sägs det ha varit svenska trupper, och sången sätts i samband med gränsstrider på 1600- och 1700-talet. Innehållet är snarlikt:

En väpnad grupp, ofta en militär avdelning, går över gränsen. Eftersom de kommer till en

finns versioner med tragiskt slut, där vägvisaren dör. Det är vanligt att han leder fienden till ett stup men i några sägner leder han – eller hon, det finns kvinnliga vägvisare – fienden till en strid älv med en fors nedanför. Fienden tas av forsen och drunknar.

I de norska berättelserna är det oftast en same som är vägvisare. Samerna är en etnisk minoritet, som alltid varit diskriminerad av normmännen. Detta ökar dramatiken i sången, då samerna visar sig vara en god patriot som inte sticker kniven i ryggen på sina landsmän. Det finns dock självklart varianter med normmän i huvudrollen.

Händelsen är inte historisk i ordets strikte bemärkelse. Sammanhangen mellan de norska variationerna, tyder på att det är en vandringsägen, med lokal anknytning till ett område som en eller annan gång har upplevt en liknande invasion.

Å andra sidan har sången utan tvivel en historisk bakgrund. Från medeltiden och framåt var de nordligaste landskapen i vårt land ett slags ingenmansland mellan Ryssland, Finland och Norge. I dessa laglösa trakter kunde det väl hända att det kom väpnade skaror från öst för att plundra och ödelägga. Episoden med vägvisaren kan ha inträffat vid ett liknande tillfälle, dock inte på alla ställen där sången finns.

Detta kan tyda på att sången har sitt upphov i de nordligaste gränstrakterna, och sedan vandrat söderut. Där har berättelsen sedan knutits samman med gränskrigen mot Sverige.

VÄCKTE MOTSTÅNDSVILJA

Det är naturligt att ställa frågan vad sången hade för funktion för folk. Det är inget tvivel om att vägvisaren tjänat som förebild för folk, ett exempel att följa. Berättelsen lärde folk att de kunde stå emot en inkräktare. Viljan till motstånd väcktes.

Huvudmotivet i sången är att väpnade främmande styrkor marscherar in i landet, fångar en man och tvingar honom att visa vägen, det vill säga hjälpa fienden mot sina

egna landsmän. Han blir en förrädare och råkar i samvetsnöd. För att lösa konflikten och rädda sig själv lurar han fienden i döden.

Det är frågan om en generalisering av en typisk situation, som lätt uppstår när fienden behöver vägvisare med lokalkännedom. Vi kan utgå ifrån att sången uppstått i flera länder, oberoende av varandra.

I Danmark finns t ex flera sägner om vägvisaren. Där handlar den om kriget mot Sverige i mitten av 1600-talet. Vintern var då ovanligt hård, så de danska sunden var isbelagda. De svenska trupperna kunde marschera över isen och härta Danmark. Det var inte frågan om att klättra i fjäll eller falla utför stup, ty sådant finns inte där. I den danska versionen tvingas vägvisaren visa fiende över ett islagt sund eller en insjö. Han lurade ut dem på tunn is så att de gick igenom och drunknade.

IVAN SUSANIN

Den äldsta versionen jag känner till av denna sägen kommer från Ryssland. Det är berättelsen om bonden Ivan Susanin. Kring år 1600 tvingade polska invasionstrupper Ivan att visa vägen genom en skog så att de skulle kunna anfalla ryssarna i flanken. Med hjälp av främmande spår lurade han de främmande trupperna in i en tät skog där det var omöjligt att komma vidare. Då polackerna upptäckte listen fick Ivan plikta med livet. Detta är den vanligaste ryska versionen. Glinkas opera "Ivan Susanin" bygger just på denna sägen, som därmed blivit internationellt känd, och självklart ännu mer omtyckt i Ryssland.

ANDRA VÄRLDKRIGET

De senaste norska varianterna är från 1930-talet. Senare finns den inte upptecknad och det är naturligt att anta att sången var utdöd i den muntliga traditionen. Men så var det inte. Sången vaknade till nytt liv i Norge under andra världskriget, dagarna efter 9 april 1940 då tyskarna ockuperade Oslo-trakten. Invasionen kom överraskande för de flesta normmän och en tung nederlagsstämning rådde bland folk. Man greps av pessimism och

defaitism som slog över i panik och en kaotisk flykt ut ur huvudstaden. Ockupationsstyrkorna rekvirerade allt som fanns av bussar och chaufförer till trupptransporter.

Just då, troligen efter den 10 eller 11 april, gick det ett rykte om att något skulle ha hänt under en trupptransport. Historien spred sig som en eld i torrt gräs över hela det ockuperade området. Det handlade om att en busschaufför hade fått order att köra tyska militärer till ett samhälle femtio kilometer utanför Oslo. Längs vägen är det flera branta stup, och det sades att chauffören med avsikt kört utför ett av dessa stup och dödat alla soldaterna och sig själv.

Den gången var det ingen som tvivlade på att historien var sann och ingen motsade den. Det viktigaste för oss då var den psykologiska verkan av sängen, en kraftig medicin mot defaitism och pessimism. Sängen stärkte viljan till motstånd. Enligt min mening kan man tryggt säga att denna berättelse spelade en aktiv roll i den första famlande försöken att organisera en motståndsrörelse mot de nazistiska ockupationsstyrkorna i Oslo. Det var vid detta tillfälle inget tvivel om vilken funktion sängen hade. Det upplevde vi direkt.

VAR DET SANT?

1969 hade jag några seminarieövningar med mina studenter om sängen med vägvisaren. Jag gav dem i uppgift att samla information om bussföraren från 1940. De skrev till bussbolaget och bad att få historien verifierad. I svaret fick vi för det första bekräftat att alla var upptända över händelsen då 1940 och övertygade om att den var sann. Bussbolaget berättade till och med att man fått en förfrågan från en tidning om att starta en insamling till förarens efterlevande. Men man sa också klart och tydligt: "Ingen Oslo-buss körde ut för något stup med tyska soldater."

Det kan således antas att berättelsen om busschauffören inte är historiskt sann, men därmed är dess värde som historiskt vittnesmål inte borta. Ur en funktionell synvinkel

var – och är – historien sann, som ett levande element i en historisk process. Den var aktiv med och skapade historia.

I SOVJET

Sängen om vägvisaren väcktes till nytt liv under andra världskriget på andra platser än i Norge. Den sovjetiske författaren Boris Polevoi gav ut en samling noveller 1949 på engelska under titeln "We are Soviet People". Den första heter "Matvei Kuzmans sista dag" och är ännu en version av vägvisartemat.

Bonden Matvei Kuzman tvingas visa en tysk bataljon genom skogen så att den kan anfalla ryska styrkor i ryggen. Men gamle Matvei sänder sin sonson i förväg på skidor för att varna ryssarna. På natten för sedan Matvei tyskarna genom skogen och in i ett ryskt bakhåll. Hela bataljonen förintas. Matvei mister också livet, precis som Ivan Susanin.

Är berättelsen uppbyggd? Det vore ju helt naturligt om Boris Polevoi under den sovjetiska striden mot nazisterna blåste liv i den gamla sängen om vägvisaren för att stärka kampviljan i den ryska militären. Å andra sidan måste jag fråga: Är detta reportage? Har det verkligen hänt? Mycket tydde på det.

Svaret på frågan fick jag många år senare. I den engelska utgåvan av "Soviet Literature" 1962, nr 2, berättar Boris Polevoi om sitt litterära arbete. Han säger: "Jag tänker t ex på historien om Matvei Kuzman som trycktes i Pravda 1942. Den var inte helt lätt att få tag på: Jag måste ta ett sambandsflyg och resa tvåhundra kilometer i fyrty graders kyla till en stad i närheten av Velikie Luki, där det fanns en gammal kolschosmedlem som gjort om den ryske bonden Ivan Susanins hjälte-dåd, då denne förde in polackerna i en tät skog för att rädda de ryska styrkorna. Jag kom just då de höll på att begrava den gamle patrioten, och råkade ett ögonvittne, som sett den gamle föra in en tysk bataljon i ett sovjetiskt bakhåll."

Till skillnad mot den norska chaufförshistorien, verkar den ryska berättelsen om Matvei

Kuzman vara sann både som historiskt vittnesmål och i sin historiska funktion.

SÄGENS VÄRDE

Av dessa spridda kommentarer vill jag gärna dra en slutsats som jag anser vara av fackintresse: historiska sägner kan ha ett värde som källa på två sätt: antingen som historiskt vittnesmål som kan kontrolleras genom jäm-

förelse med andra samtida källor eller – och det är inte mindre viktigt – som en historisk funktion, det vill säga som ett levande element i en historisk process, där sängen själv är med och skapar historia.

(Övers. och bearbetn: Tommy Hammarström)

Marx och den opolitiska tekniken

Den blinda tilltron till teknikens möjligheter, som finns utbredd inte minst bland socialister av olika slag, skapar ofta motsättningar mellan arbetarrörelsen och den unga miljörelsen. För att komma till rätta med denna olyckliga utveckling måste vi revidera Marx på ett par väsentliga punkter, menar Tommy Hammarström i detta inlägg. Artikeln är ett utdrag ur en kommande bok som heter "Så länge skogen finns".

Begreppet "den ekonomiska tillväxten" är vår tids högsta helighet. Det är liktydigt med utveckling, framåtskridande, ökat välbefindande och ökad trygghet, ja själva överlevandet är förknippat med denna formel.

Dogmen om den ekonomiska tillväxten är så djupt förankrad i vårt samhälle och så utan motsägelser att den snarast är en sorts naturlag. Ingen politiker vågar på allvar ifrågasätta den. Tvärtom: svensk politik har i hundra år bara handlat om *hur* denna tillväxt ska förde-
las, men aldrig om tillväxten som sådan.

Beträffande den ekonomiska tillväxten i sig är partierna rörande ense, från höger till vänster. Frågan är helt enkelt höjd över politiken.

POLITISK FRÅGA

Ändå är det ju i högsta grad en politisk fråga. Det ser vi med fasanfull tydlighet när den ekonomiska tillväxten hotar förgifta våra vatten, utarma våra jordar och ödelägga skogen. Med tillväxten för ögonen har vi byggt ett storstadssamhälle där vår ursprungliga känsla och intuitiva förmåga en gång för alla suddats ut; ett samhälle som vänder taggarna åt naturen och skär av människorna jäms med bålen; ett samhälle där det blanka, rätvinkliga de och välslipade betraktas som yppersta

samhällets framväxt.

Det började redan på 1500- och 1600-talen med den naturvetenskapliga filosofins genombrott, som lade grunden för en rad viktiga upptäckter och tekniska landvinningar

Kolonialismen bidrog med billiga råvaror och kapital åt den gryende industrialismen och den borgerliga revolutionen röjde undan de sista sociala hindren för den kapitalistiska stordriften. Nu behövdes bara ytterligare en sak för att få hjulen att snurra riktigt ordentligt: billig och lättillgänglig energi. Och den fanns lagrad i jorden i form av kol och olja.

Hela denna utveckling, från jordbrukarsamhälle till kapitalism, från hantverk till industrin, från mystik till modern naturvetenskap, betraktades av den socialistiska rörelsens grundare som någon absolut nödvändigt och något i grunden gott.

Marx som noga studerade det kapitalistiska samhället såg visserligen många skräckexempel och avarter av den tekniska utvecklingen, men menade att detta uteslutande berodde på den kapitalistiska *ägandestrukturen*. Maskinerna var människorna till fromma om de bara, så att säga, hamnade i rätta händer.

I kapitalets första band skildrar Marx utförligt hur maskinerna förstör arbetarna i det kapitalistiska samhället. Han skriver:

"I manufaktur och hantverk betjänar sig arbetaren av verktyget. I fabriken tjänar han maskinen. I manufakturen utgår arbetsmedlens rörelse från honom, men i fabriken måste han följa deras rörelser. I manufakturen är arbetarna lemmar i en levande maskin. I fabriken existerar, oberoende av arbetarna, en död mekanism och de införlivas med den såsom levande bihang. Den trista upprepningen av ett ändlösst arbete där samma mekaniska process ständigt på nytt måste genomgå, det liknar Sisufos arbete. Arbetets börda faller liksom klippblocket om och om igen tillbaka på den utmattade arbetaren.

Medan maskinarbetet till det yttersta angriper nervsystemet hindrar det maskinernas mångsidiga spel och undertrycker all fri kroppslig och andlig verksamhet.

To m åtgärder för att underlätta arbetet blir tortyrmedel, ty maskinen befriar inte arbetaren från arbete, utan arbetet från allt innehåll. Det är gemensamt för all kapitalistisk produktion, för såvitt den inte endast är en arbetsprocess utan samtidigt en kapitalists värdeökningsprocess, att det inte är arbetare som använder arbetsmedlet, utan tvärtom arbetsmedlet som använder arbetaren. Men först med maskinernas införande blir denna upp- och nedvända ordning en teknisk handgriplig verklighet."

Men trots denna helvetesvision av fabriken och maskinarbetet menade Marx att systemet som sådant var ett stort steg framåt för samhället. Visserligen var industriarbetarnas situation vidrig och visserligen slog det nya produktions sättet sönder gamla traditioner och sociala band, men samtidigt var det först under fabriksystemet som "Det hela och fulla utnyttjandet av de samhälleliga produktionsmedlen... drives till full mognad."

Och på ett annat ställe i Kapitalet skriver Marx: "Hur ryslig och motbjudande upplösningen av de gamla familjeförhållandena inom det kapitalistiska systemet än kan te sig, så skapar dock storindustrin den nya grundvalen för en högre form av familjeliv och för ett bättre förhållande mellan könen, genom att den tilldelar kvinnor, barn och ungdomar avgörande roller i de samhälleliga produktionsprocessen utanför hemmet."

KAMPEN MOT MASKINERNA

I slutet av sjuttonhundratalet och början av artonhundratalet, när maskiner på allvar började ersätta mänsklig arbetskraft, särskilt inom manufakturen, väcktes en spontan rörelse bland folk *mot* maskinerna.

I England växte maskinstormarnas skaror till en verklig massrörelse under ledning av Neddy Ludd, och under femton års tid i början av 1800-talet attackerades fabriken i manufakturdistrikten. Ludditerna förstörde framför allt de nya ångvävstolarna som på kort tid ställt 800 000 handvävare utan arbete. Men det var inte bara för sysselsättningens skull de slog sönder maskinerna, utan också för att

de såg hur fabrikkssystemet hotade hela deras livsstil. De fick kraftigt stöd bland annat av bönderna, som upplevde de nya jordbruksmaskinerna som en fara för dem.

Den engelska regeringen svarade på ludditernas anstormning genom att sätta in 12 000 soldater som efter två år lyckades kväva upp-
roret.

Marx fördömde denna, som han ansåg, utvecklade revolutionära verksamhet: "Det behövdes tid och erfarenhet, innan arbetarna lärde sig att göra åtskillnad mellan maskinerna och deras kapitalistiska användning och därmed också att räkta sina angrepp mot den samhälleliga exploateringsformen i stället för att angripa de materiella produktionsmedlen."

Maskinerna, menade Marx, var i själva verket en revolutionär kraft. Den moderna industrins snabba omvälvande utveckling såg han som något positivt, ty den "betraktar och behandlar aldrig den form, som produktionsprocessen för ögonblicket har som något evigt och oföränderligt. Dess tekniska grundval är därför revolutionär, medan alla tidigare produktionsätt i allt väsentligt var konservativa."

TEKNIKEN - EN BEFRIANDE KRAFT

Marx' starka tro på tekniken har sin naturliga förklaring. Första delen av Kapitalet skrevs för hundratio år sedan och givetvis fanns då ingen möjlighet att sia om det monopolkapitalistiska stadium vi nu upplever med svällande städer, en utarmad landsbygd, multationella bolag, växande sopberg av syntetiska produkter, en svältande "tredje värld", och så vidare. Marx upplevde industrialiseringsprocessens inledning och de förödande konsekvenser han iakttagit handlade mycket riktigt i huvudsak om de kapitalistiska ägarnas hänsynslöshet. På det stadiet *var* den tekniska utvecklingen i stort sett någonting gott och med ett annat samhällssystem hade den kunnat fungera som en befriande kraft.

Dock kunde man redan då åtminstone ana att maskinerna och fabrikkssystemet *ti sig* skapade problem, vilket också Marx antyder när

han utvecklar sina tankar om människornas främlingskap, eller alienation, inför det kapitalistiska produktionsättet som "stympar arbetaren och förvandlar honom till en speci-
alvärd, nedvärderad honom till en maskin, gör arbetet till en plåga och berövar det allt innehåll, avlägsnar honom från arbetsprocessens intellektuella värden... Arbetarens arbetsbetingelser förädlas, hans tvingas underkasta sig arbetsprocessens småaktiga och förhatliga despoti, hela hans livstid förvandlas till arbetstid..."

Här finns visserligen hela tiden reservationen att detta endast gäller under kapitalismen, där arbetaren tvingas sälja sin arbetskraft och själv blir en vara bland varor, en maskin bland maskiner, men samtidigt är det klart att Marx' livfulla skildringar av fabrikk-systemets förödande mentala inverkan rymmer en varning också för systemets inbyggda faror.

Den socialistiska rörelsen har dock knappast utvecklat dessa tankar, utan tvärtom förvärvat dem. Dogmatiska marxister har be-
traktat lärofaderens funderingar om alienation som ungdomssynder och inom den reviderade marxismen, alltså socialdemokratien, tycks man fullständigt ha glömt dem. Den traditionella fackliga kampen har helt inriktat sig på att öka medlemmarnas materiella standard och sällan eller aldrig handlat om att upprätta arbetets ära, om trivsel eller meningsfullhet.

Egendomligt nog, eftersom alienationen ökat i sådan oerhörd omfattning sedan Marx' dagar, inte bara på grund av maskinernas och stordriftens utveckling, utan i väsentlig grad genom den snabba inflyttningen till städerna och hela det teknologiska samhällets allt mer komplicerade struktur.

BORT FRÅN NATUREN

En viktig, kanske avgörande, grund till människornas stora främlingskänsla i vårt samhälle är det faktum att storstadborna fullständigt tappat kontakten med naturen. Vi har klivit ut ur kretsloppet och försökt bygga en värld vid sidan av solen och därmed har vi

också skurit av oss rötterna. Vi har flyttat bort från naturen och gjort oss främmande för vår egen natur. Den teknologiska människan upplever sig inte längre som en naturvarelse, utan ställd över naturen. Därav hennes förvirring och övermodiga tro på konstlade räddningar: svensken åter t ex lugnande medel för 180 miljoner kronor om året, narkotika kamarknaden lär omsätta en dryg miljard per år och samtidigt ökar våldsbrotten och vapenstölderna och skolan upplöses i anarki, i takt med att förtornas betonggetton växer.

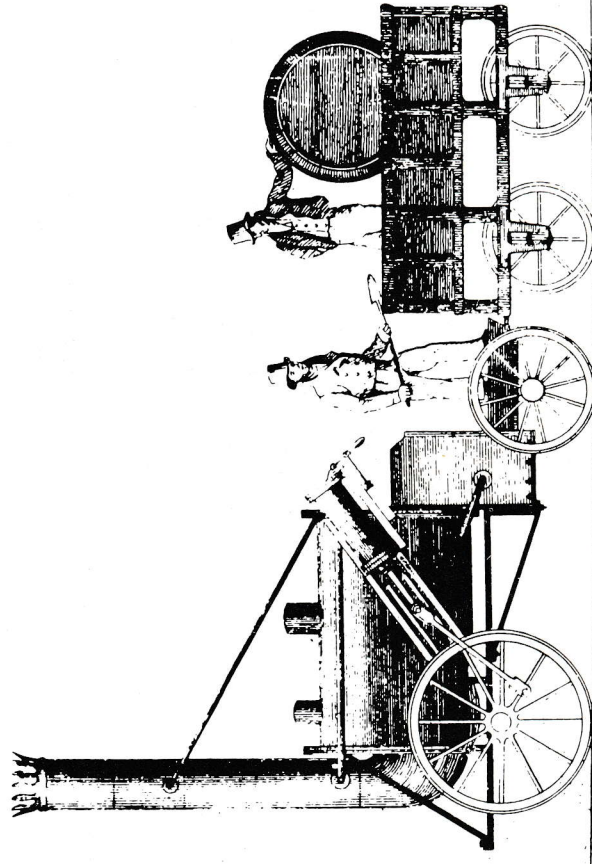
Och i skogen rationaliserar arbetet med hjälp av allt större maskiner; skogsarbetaren förvandlas till en pendlande industriarbetare som åker från närmsta stad ut till någon kalhygge och kryper upp på ett oljestinkande vidunder och in i en nödortfugt ljudisolerad hytt; utför sitt beting och åker hem till staden igen. Arbetaren blir handgripligt avskild från den natur han beordrats att plundra, och det

är inte förvånande att höra dessa moderna processorförare tala om det moderna skogsbruket med stor likgiltighet. Känslan för skogen reduceras i takt med maskinernas utveckling - bolagen till fromma.

Marx diskuterade inte mycket om människan som naturvarelse, han reflekterade inte över naturens betydelse för våra känslor och vårt medvetande, han beskrev inte skillnaden mellan stad och land annat än i ekonomiska termer.

Marx hade överhuvudtaget en tendens att bortse från naturen när han analyserade den tekniska utvecklingen:

"Allt utvecklat maskineri består av tre väsentligt olika delar: kraftmaskinen, transmissionsanordningen och slutligen verktygsmaskinen... De två första delarna av mekanismen är endast till för att ge arbetsmaskinen den rörelse varmed den ska gripa tag i arbetsföremålet och förändra

Det första ångloket, Stephensons "Rocket" från 1820.

det... Det är från denna sista del av maskineriet, från arbetsmaskinen, som det 18:e århundrandets industriella revolution utgår".

Här gör Marx ett felslut när han inte ser *kraftmaskinens* avgörande roll för utvecklingen. Eller rättare sagt drivkraftens betydelse, med andra ord: bränslet.

För Marx innebar det ingen speciell skillnad om kraftmaskinen drevs med hjälp av vatten, vind eller kol. Kretsloppsresurser el, lagerresurser, solkraft eller fossila bränslen var desamma. Allt detta nämnde han kort och gott naturkrafter, och naturkrafterna ansåg han kostade inget.

Så här skriver t ex han om Watts ångmaskin:

"Först med Watts andra sk dubbelverkande ångmaskin var en kraftmaskin med allmän industriell användbarhet uppfunnen. Den frambragte sin drivkraft genom att förtära kol och vatten, och dess kraftutveckling stod helt under människans kontroll. Rörlig och själv ett medel till rörelse, hemmahörande i städerna och inte som vattenhjulet på landsbyggen, gör ångmaskinen det möjligt att samla produktionen i städerna i stället för att som under vattenhjulets tid sprida ut den över landet."

Det faktum att maskinen "förtärde kol och vatten" var bara intressant på så sätt att det gjorde maskinen rörlig och därvid skapades förutsättningar för en effektiv centralisering av produktionen. Marx såg inte vilken djup och revolutionerande förändring det innebar att människan i och med Watts ångmaskin för första gången i historien gjorde sig fri från solens omedelbara kraftfält och kunde utnyttja en lättillgänglig och lagrad energiresurs.

Marx såg inte, eller kunde inte gärna se, vad det betydde att människan på detta sätt ställde sig utanför naturens kretslopp, att hon inte längre förlitade sig på de ständigt förnyelsebara kraftkällorna utan började plundra en begränsad resurs. Skälet till denna kortsynthet var tämligen enkelt: ingen räknade met att kolet skulle ta slut, det föreföll finnas i

REVIDERA MARX!

Det är uppenbarligen nödvändigt att revidera Marx på många viktiga punkter om man skall kunna skapa en giltig socialism i dag. Under sjuttio-talet har också en rad marxister påbörjat detta arbete och jag ska här bara kort nämna en av de allra främsta, norrmannen Hartvig Saetra. Hans bok "Ekologi och socialism" som utkom på svenska i april 1977, borde mycket snabbt bli ett standardverk för de som vill kalla sig socialister och på allvar önskar skapa en dräglig morgondag på jorden.

och naturen, att denne såg "produktionsvillkoren (naturen) som ett konstant och statiskt element i den samhälleliga utvecklingen", standardverk för allvirket lett till att marxister av den traditionella skolan har en tendens att mena "att resursproblemen i världen kommer att lösa sig om vi kan genomföra revolutionen och arbetarklassen övertar makten på alla håll. Denna inställning avvisas alltför hårt av alla naturvetare från alla politiska riktningar. Jag har kallat det för 'att använda revolutionen som den vises sten...'".

Utifrån en ekologisk och ekopolitisk helhetssyn är det klart att produktionsvillkoren (naturen) har en mycket mer central roll inom samhällsbasen än den traditionella marxismen till skriver dem".

Men detta kunde Marx inte gärna ha insett, menar Saetra:

"Då Marx bygger på vetenskapen i sin tid och på de produktivkrafter som då utvecklats, var det naturligt för honom att koncentrera sig på teknik och ekonomi i snävarare bemärkelse, utan att studera den historiska utvecklingen. På hans tid stod biologin på ett primitivt stadium... Ordet ekologi existerade inte."

Följdaktligen kunde det inte heller existera någon teori om den ekologiska krisen. Det framstår då som desto mer framsynt när Marx ändå visar ansatser till ett ekologiskt medvetande. I kapitlet om "Storindustri och jordbruk" i Kapitulets första del skriver han:

"Samtidigt som stadsbefolkningen hopas i stora befolkningscentra, koncentrerar den kapitalistiska produktionen å ena sidan

samhällets historiska rörelsekraft men stör å andra sidan ämnesutbytet mellan människan och jorden genom att förhindra att de ämnen som människan förbrukat i form av näringsmedel och kläder, återgår till jorden, förstör alltså den naturliga betingelsen för jordens varaktiga fruktbart."

Här skisserar Marx helt enkelt grunden för det moderna samhällets miljöproblem, men tanken utvecklades aldrig och det embryo till ekologiskt medvetande som fanns hos Marx försvann definitivt hos hans efterföljare.

LENIN OCH TEKNIKEN

Redan hos Lenin hade Marx' reserverade och lite skeptiska invändningar fullständigt försvunnit och kvar fanns bara en ohämmad dyrkan av teknologin. Efter den ryska revolutionen 1917 satsades alla krafter på att bygga ett industrisamhälle helt efter kapitalistisk modell. Den tekniska utvecklingen blev själva innebörden för det socialistiska riket som nu skulle skapas. Revolutionens förtätare och konstnärer hyllade maskinen som, i arbetarnas egna händer, skulle bli grunden för människans totala befrielse.

Och Lenin skrev 1921: "En maskinell storindustri, som är i stånd att reorganisera också jordbruket, är den enda möjliga materiella grundvalen för socialismen". Han menade att praktiskt taget alla tekniska innovationer som utvecklats i det kapitalistiska samhället också kunde utnyttjas i den nya arbetarstaten. Ty teknologin som sådan var neutral, det avgörande var vem som hade makten över den.

Lenin ansåg t ex att Sovjetunionen kunde vara mycket bejant av den ökande Taylors system för att öka arbetarnas effektivitet. Detta gick i korthet ut på att sätta var man på rätt plats, lära arbetarna de effektivaste metoderna och de mest ekonomiska rörelserna, samt att de ge duktigaste arbetarna incitament i form av högre löner.

Taylor var en pionjär inom arbetsstudieteknikens område, verksam i USA, och hjärtligt hatad av arbetarna. Han skrev själv

att han "ständigt har ett intryck av att vara omgiven av idel fiender", vilket inte var märkligt med tanke på hans definition av den ideala arbetaren i hans system: Han "skall vara dum och flegmatisk, att han till sig andliga skepnad mer liknar en oxe än något annat".

Lenin beskrev Taylorsystemet som "en kombination av borgerskapets raffinerade utbygning och flera av de största bedrifter som har utförts för att analysera arbetets mekaniska rörelser".

Den sistnämnda bedriften var skäl nog för att man enligt Lenin borde "organisera studiet av och undervisningen i Taylorsystemet och systematiskt prova det och anpassa det till våra egna mål".

Utvecklingen i Sovjet har sedan dess fortsatt i samma riktning. Ekonomisk tillväxt blev även den socialistiska statens heligaste formel, och teknologin dess sakrament. Ingenstans i världen torde tekniken hyllas så reservationslöst som i dagens Sovjet. Ett skrämmande exempel är kärnkraften som byggs ut snabbt och utan några som helst betänkligheter.

Hela idén om att bygga ett kommunistiskt samhälle har förvandlats till en sorts teknologisk tävlan med den kapitalistiska världen. Följden har blivit att Sovjet fått samma miljöproblem som alla andra industrinationer, och arbetarna är lika alienerade om de står vid ett löpande band i Moskva, som i Paris eller Stockholm, och naturresurserna exploateras lika hårt.

Detsamma gäller i stort alla socialistiska stater, med undantag för Kina, som fortfarande är ett bondesamhälle där återanvändning och sparsamhet är dygder. Men även där finns oroväckande tendenser: unga kinesiska konstnärer målar med viss förkärlek raffinaderier i solnedgångar, fabrikskallar fyllda av diesellok, eller människor bakom svarar. Arbetarna vid oljefälten i Taching hyllas ofta som landets föredömen. Vilken väg Kina kommer att välja, den ekologiska eller den teknologiska, är ännu en öppen fråga.

PALME OCH TEKNIKEN

När det gäller de svenska socialisterna vet vi däremot säkert: Socialdemokraterna har utvecklat en klart teknologisk ideologi, som kraftigt förstärkts av den nya ledargenerationen under Olof Palme. I tidningen Ny teknik nr 22 1976 utvecklar Palme sin syn på tekniken:

"Våra förhoppningar om en bättre framtid bygger på en dynamisk utveckling av teknik och vetenskap. Tekniken blir därmed ett oundgängligt redskap om vi vill en framtid som på något betydelsefullt sätt skiljer sig från nutid.

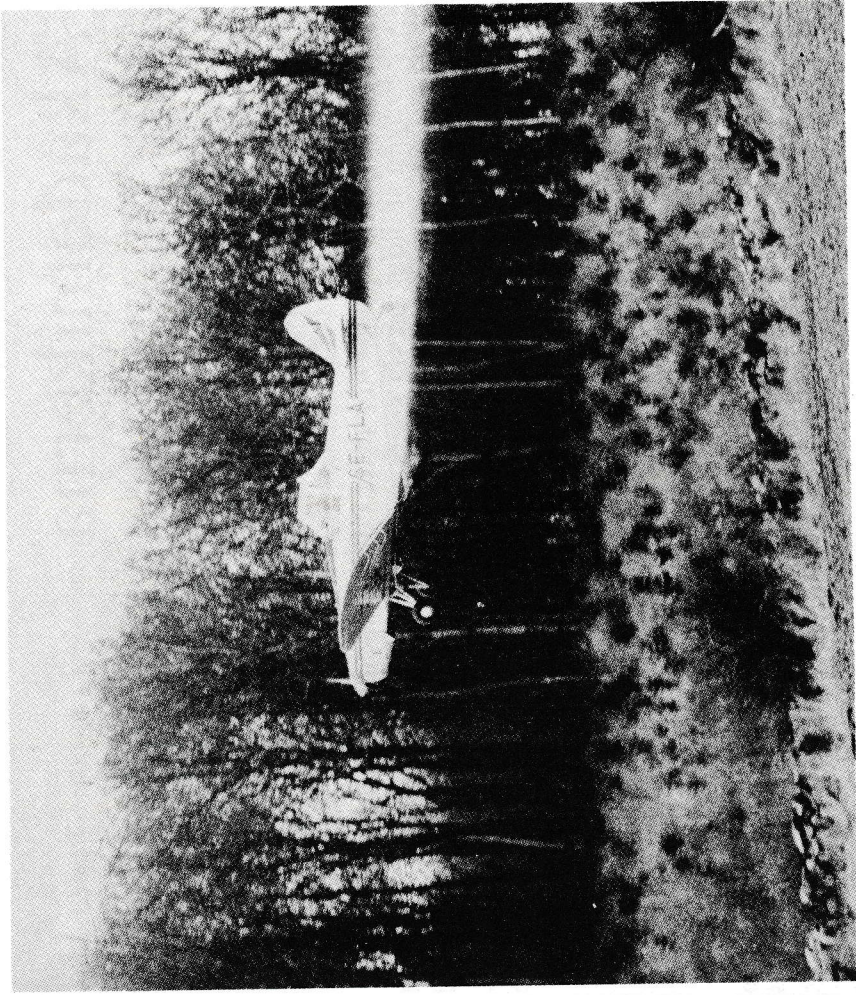
I det industrialiserade samhället har tekniken ibland kommit att förknippas med negativa och destruktiva tendenser i samhället. Miljöförstöring och kapprustning har sagts bero på tekniken och tekniker och vissa grupper har förespråkat en återgång till det förindustriella samhället utan avancerad teknik.

En sådan reaktion speglar stor okunnighet. Jag har vid många tillfällen haft anledning att framhålla att tekniken i sig varken är god eller ond. Den är ett redskap som kan användas på olika sätt för att uppfylla olika mål".

Kärnkraft, supertanker, plastindustri, syntetiska gifter, processorer, oljeeldning, löpande band eller överljudsplan är således varken onda eller goda, utan neutrala krafter som kan användas på olika sätt. Skulle det vara så att de förstör miljön, kan detta lätt avhjälpas med lite mer teknik. . .

Resonemängdet är givetvis fullständigt verklighetsfrämmande, och bygger på den outtalade föreställningen om att den ekonomiska tillväxten under inga villkor får hejdas. Den tesen är grunden för Palmes politiska existens och leder honom till en blind tekniktro som sedan leder till reningsverksfilosofin: allt ordnar sig bara vi lyckas minska utsläppen, ty allt måste ordna sig.

När det gäller vpk finns inte den teknologiska filosofin lika cyniskt uttryckt. Partiet

Giftbesprutning – en politisk teknik?

driver tvärtom en del centrala miljöfrågor, som att stoppa kärnkraften, med stor intensitet. Inställningen till den ekonomiska tillväxten avslöjar sig dock i det fackliga arbetet där vpk framhäver de ekonomiska kraven. Dock inte lika starkt som skp, det kinavänliga kommunistpartiet, som i stort sett koncentrerar sina krafter på två frågor: kampen för högre löner och kampen mot Sovjetimperialismen. Miljöfrågorna har man valt att tåga bort.

Så kan man ju också lösa ett dilemma, men inte länge till. För att skapa en trovärdig socialism måste man grundligt revidera ideologin

och ställa ekologin i centrum. Begreppet ekonomisk tillväxt måste bytas mot nolltillväxt och den teknik som ska utvecklas – ny teknik behövs, ingen pläderar för en återgång till det förindustriella samhället – måste bygga på en ekologisk anpassning.

Detta är ett stort program och det innebär en grundlig revision av många tankar hos Marx. Inte desto mindre är det helt efter den marxistiska filosofins anda, nämligen att använda marxismen som en metod att förändra världen; inte att ha den som en dogm att förgöra världen.

Tommy Hammarström

Akademikerna och Karl Östman

– ett samtal om den svenska proletärlitteraturen

Vad är akademikernas uppgifter i den radikala kulturkampen?

Frågan ställdes på sin spets i fjol, när två olika grupper samtidigt skrev om arbetarförfattaren Karl Östman. Den ena gruppen bestod av akademiska forskare, den andra av FiB-aktivister i Sundsvall. Deras synsätt på frågan om den svenska proletärlitteraturen visade sig vara mycket olika.

I detta samtal diskuterar Nils Gärdegård och Jan Stolpe de mot- satta synsätt som kom i dagen i den följande debatten.

JAN STOLPE: När FiB-avdelningen i Sundsvall gav ut proletärförfattaren Karl Östman och en grupp akademiker i Umeå ungefär samtidigt publicerade en lång analys av Östman i Ord & Bild avslöjades en lång rad grundläggande olikheter i synen på den radikala kulturkampen och på proletärlittera- tens tradition i Sverige. Det blev skarpa motsättningar. Men hur kom det sig att Sundsvallsavdelningen satte igång att arbeta med Östman?

NILS GÄRDEGÅRD: Vi hade länge talat om Östman i avdelningen. Men själva upp- rinnelsen blev faktiskt en artikel i Aftonbla- det om kulturlivet i Sundsvall; där nämndes det att Sundsvalls kommun skulle ge ut Öst- man. Vi undersökte saken. Det visade sig vara helt fel, och då slog det oss att vi kunde ge ut honom i stället.

Vi kontaktade personer som vi visste var kunniga i litteratur och som hade erfarenhet av liknande arbete; vi tog också kontakt med Östmans anhängare. Till en början var de mycket avvaktande, eftersom de ansåg att Folket i Bild/Kulturfrent hade misshandlat

Östman i den presentation av honom som ingick i serien *Våra författare*: där trycktes en novell i stympat skick, och framställning- en av Östmans insats var heller inte rättvi- sande. Men när vi hade lyckats visa dem att vi hade hederliga avsikter inleddes ett mycket värdefullt samarbete.

Vi fick hjälp av Karl Östmans dotterson Göran Wredenberg. Han började plocka fram material som inte hade tryckts i bokform och kom med synpunkter på vad som kunde tas med i en urvalsvolym. Och under arbetets gång ändrades hela uppläggningsen flera gång- er.

Många personer deltog i arbetet på olika sätt, men själva urvalsarbetet gjordes i hu- vudsak av tre personer. Men allt annat arbete kring boken har betydligt flera varit indragna i.

När vi hade läst Östman ansåg vi att han var fascinerande och intressant trots att hans produktion var ojämn. Vi ansåg att hans öde hade mycket att lära dem som kämpar med kultur och skriver idag. Men huvudsaken blev att lyfta fram den sidan som var unik –

sågverkskildringarna. Östman skrev ju också vildmarksberättelser; men vildmark- sberättelser hade många skrivit. Jag menar att det är riktigt att göra så. Ord & Bild har anklagat oss för att snedvridda Östmans förfat- tarskap. Det är helt fel. Vi har inte fördolt några sidor hos honom; vi har redovisat alla hans olika sidor. Men Östman är ju viktig att läsa idag och då skall man ta fram det bästa.

Samtidigt ansåg vi det värdefullt att ge en bild av Östman själv, och därför tog vi med den självbiografiska skissen "Sågverket och jag" och den berättelse som heter "Ett såg- verk arbetar".

Arbetsättet: att se till att Östman själv fick komma till tals och se till att hans texter blev tillgängliga för många – den saken var själv- klar för oss, och diskuterades aldrig särskilt.

Från början var vi inne på att knyta kända personer till arbetet och få dem att hjälpa oss att matcha boken. Vi tog kontakt med Lars Furuland, Birger Norman och Ivar Lo-Jo- hansson, som alla hade anknytning till Öst- mans författarskap. Men de var så kloka att de tackade nej. De uppmanade oss att skriva efterskriften själva. De visade att de trodde att vi kunde det.

Däremot diskuterade vi arbetet flera gång- er med Lars Furuland och dig, och ni ställde upp och läste och kritiserade. Det är ett bra sätt att arbeta inom Folket i Bild – att utnyttja folk med fackkunskaper.

JS: Hade ni ingen kontakt med den grupp i Umeå som arbetade med en studie av Karl Östman?

NG: Vi fick reda på att de arbetade med Östman på ett ganska sent stadium. Då skrev vi och föreslog att vår bok borde nämnas i Ord & Bild-numret, men det var visst för sent.

Ord & Bild-numret kom ut strax efter att vi hade avslutat efterskriften och lämnat den till sättnings. Min egen första reaktion var att jag blev väldigt tillplattad av den självsäkra to- nen och tänkte mig att uppsatsen säkert skul- le innehålla en mängd saker som vi själva inte hade kommit på.

Men samtidigt hade jag från början också

ett starkt intryck av att de gav en mycket negativ bild av Östman, trots att de inled- ningsvis sade att han var så stor och betydande. Slutintrycket av uppsatsen blir ändå att Östman blev en splittrad författare som delvis övergav klassen; det finns en kärna av riktig- het i detta, men det var fel att börja med en diskussion av den saken när Östmans texter inte fanns tillgängliga.

Därför var det en väldigt tur för Östman att vår bok kom samtidigt – annars hade han kanske varit sågad för mycket lång tid!

Förutom uppsatsen i Ord & Bild har jag sett tre akademiska uppsatser om Östman (stencilerade). Alla kritiserar och lyfter fram bristerna, men storheten och de starka sidor- na får läsaren aldrig en chans att sätta sig in i.

Först måste texterna fram, sedan kan vi diskutera. Uppsatsen av detta slag bidrar bara till att lägga locket på. Ty felet med dessa undersökningar är att de görs helt isolerat från kulturkampen i stort. Jag vet inte vad det gagnar att lägga fram sådana uppsatser när ingen känner till Östman. Det blir en isolerad verksamhet, som ingen utomstående har en chans att delta i.

Ord & Bild-artikeln är en av de få artiklar som har skrivits om Östman på flera decen- nier, och den skulle ha präglat bilden av Öst- man även om studenterna som har gjort den inte har avsett det. Det är viktigt att tänka på när man ger sig in i ett sådant arbete.

Det blev en polemik mellan oss och Ord & Bild-gruppen. Huvudpunkten i det vi publice- rade var att Ord & Bild-gruppen inte hade fakta för vad de sade. De hade utgått från en teori och bevisat den och gjort arbetet för enkelt för sig.

Själv fick vi höra att vi hade gjort Östman till en idealiserad hjälte, och att vi hade fuskat med östmanbilden genom att välja bort vissa sidor av hans författarskap. De kan inte fatta vår grundinställning. Vi har redovisat hela bilden men samtidigt tagit ställning.

Den grundläggande skillnaden är att Ord & Bild-gruppen inte tar ställning i kulturkam- pen. De ser sig skilda från denna kamp, trots försäkringar om motsatsen. Och de ser inte hur man bäst kan gagna det progressiva kul-

turarbetet. De ser inte sitt eget ansvar och sin egen delaktighet.

JS: Min egen erfarenhet är att detta är typiskt för många som går på universitet. De ser det som en fri övningsstudie och läroperiod, men kombinerar det inte med arbete i organisationer. Man ser sina studier och sitt forskande som ett arbete skilt från allt annat.

Det får förödande resultat när man sedan publicerar sig.

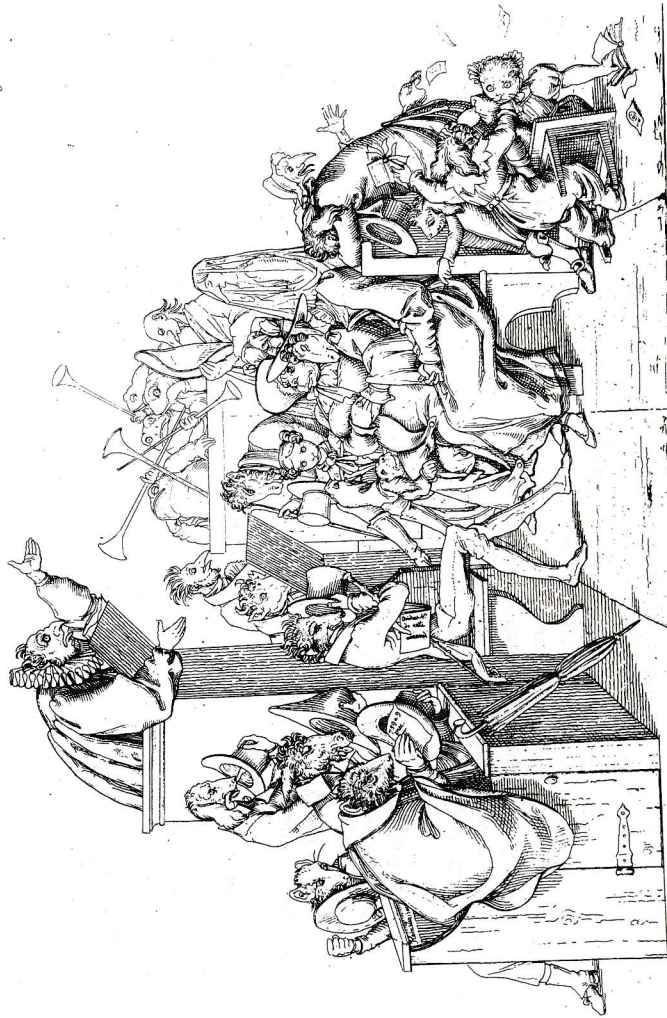
Radikala akademiker får ofta en tendens att utveckla ideologier om nödvändigheten av att slippa förankra sitt arbete. De blir nyansernas älskare, men de grundläggande frågorna får en stark tendens att försvinna i spännande teoretiska debatter. Problemen vänds på huvudet just så som sker i Ord & Bilds Östman-uppsats: enkla frågor blir oändligt komplicerade, svåra frågor avfärdas lättfärdigt. Och den som försöker ställa frågorna på fötterna igen blir alltid angräpnad för att vara fyrkantig,

antiintellektuell, vulgärmarxist och allt vad det nu kan heta.

Jag vet, för jag har själv arbetat i universitetet ett helt decennium. I början av sextioalet mötte jag äldre marxister med kunskaper och utblick; de lärde mig mycket. Men när frågorna blev riktigt konkreta drog de sig alltid tillbaka – med de mest radikala argument. När studenterna började organisera striden mot de stora utbildningsreformerna blev följden att vi inte hade en enda äldre kamrat med erfarenheter som ställde upp. De satt hemma och ansåg oss fyrkantiga och vulgära. Detta blev också en av orsakerna till att rörelsen kulbyttade på några korta år. För mig blev just detta en minst lika viktig erfarenhet.

Genomgående för våra akademiska radikaler är att deras avståndstagande från praktiken beslöjas i superrevolutionära vändningar. Vi som betonar ansvaret och delaktigheten

Taf. II.

Satiriska bilder av schweizaren Martin Disteli, född 1802, död 1844. Om Disteli har Jan

och nödvändigheten att arbeta på bredden bemöts med några olika beteckningar. Vi är antingen voluntarister och moralister ("idealistisk analys kombinerad med moralisk uppbyggelse", "att med segerbulletinens hjälp hålla folket vid gott mod"; hette det i Ord & Bilds replik på vårt angrepp); eller också är vi antiintellektuella och visar ett reaktionärt akademikerförakt. När det är riktigt illa är vi alltså på en gång.

Att genomskåda allt detta är inte lätt för unga studenter som är nya i sällskapet, och som har en ärlig radikal övertygelse och en uppriktig vilja att arbeta efter sin övertygelse (och som kanske har superradikalerna som lärare och examinatore!). Men skall de komma någonstans med sitt radikala kulturarbete så måste de klara det. Och vi måste stödja dem i kampen mot ädelmarxismen.

Det paradoxala är således att vi stämplas som antiintellektuella när vi hävdar att Ord &

Bild-författarna har försummat att gå till källorna; och det är Ord & Bild som kallar oss voluntarister då Ord & Bild-författarna försöker sväva ovanför de konkreta konflikterna utan att ta ställning i dem.

Ord & Bilds artikel om Östman visar en ovilja att ta ställning för den grundläggande traditionen. Utifrån ett sådant ställningstagande hade man sedan kunnat sortera upp vad som är huvudsida och vad som är underordnade sidor hos Östman. Nu blir hela bilden bakfram.

NG: Situationen är tragisk, eftersom vi verkligen behöver utbildat folk. Vi behöver människor som har grundliga kunskaper på många olika områden – men de måste kunna föra ut sitt kunnande, och de måste vara beredda att delta i breda diskussioner. Radikala akademiker har en viktig plats att fylla i kulturfrenten – och de är välkomna!

Men det måste finnas en beredvillighet att

Taf. XX.

Myrdal skrivit i Folket i Bild/Kulturfrent, 8/77, sid 13.

om. Östmanartikeln ingick ju i ett stort Ord & Bild-nummer om hela proletärlitteraturen. Vi har tagit upp hela numret som en helhet, och det blev helt nödvändigt med en rätt hård kritik.

JS: Skall vi satsa på att vinna över akademikerna eller nöja oss med att säga att vi behöver dem och att de är välkomna?

NG: De är definitivt inte den första gruppen som vi skall satsa på. Men om vi fortsätter att arbeta med breda kulturdiskussioner såsom Folket i Bilds litteraturkonferens hösten 1976, och om Förr och Nu dessutom kan utveckla en mer konkret och levande diskussion (vilket Ord & Bild har visat sig totalt oförmögen att göra) så kommer vi också att dra dem med oss. De kommer att söka sig till oss.

Men vi bör också vara mer aktiva än vi har varit med att dra med akademiker i jobbet, och FiB-avdelningarna på universitetstörna har naturligtvis ett särskilt ansvar att knyta kontakter med de studenter som studerar litteratur och liknande ämnen.

JS: Inom Folket i Bild har vi ju en ganska kärv inställning till de aktivister som studerar på universitet och högskolor. Vi tillåter inte att FiB-arbetet skall förstöra deras studier, utan uppmanar dem att sköta studierna och läsa färdigt och skaffa sig ett yrke som de kan. Ingen får fly in i det politiska, liksom jag inte anser att någon bör fly in i högre studier heller. Man skall inte göra en sak bara för att slippa göra en annan.

Samtidigt kan alltså studierna utnyttjas i kulturkampen. Det är viktigt att radikala akademiker studerar de frågor som är väsentliga för oss. Men då får de göra avkall på en del saker, och finna sig i att diskutera sitt arbete med andra. De måste ställa upp och initiera diskussioner och vara beredda att få kritik. Ibland kan det verka som om det inte händer något för bara möten – men det gäller att ha långt perspektiv och se sin insats i ett stort sammanhang.

NG: Det är egentligen bara den kollektiva kampen som kan föra framåt. Folket i Bild får aldrig stanna upp och bara bli ett diskussions-

Nils Gärdegård, "Karl Östman – nedsvärat av personfixerade studenter", *Gristan* 4/1977 (rubriken är redaktionens, inte författarens)

Lokala debatter av intresse

Uppsala Nya Tidning 4-4-77: "Kulturnytt i korthet" Lennart Ilke, FiB/K Uppsala, insändare med anledning av föregående, *Uppsala Nya Tidning* 16-4-77. Svar samma dag från kulturredaktören Hugo Wortzelius. (Rubr "UNT:s kultursida uppmärksammar även svenska arbetarförfattare") Erik Gamby, "Karl Östman redivivus", *Uppsala Nya Tidning* 18-4-77

"Bilder och minnen kring Karl Östman", *Sundsvalls Tidning* 20-1-77
"Nils Gärdegård, "Om synen på Karl Östman", *Sundsvalls Tidning* 25-1-77. Svar från Åke Haneus samma dag.

Material kring Karl Östman

Karl Östman, *Stabbläggare och andra noveller*. Efterskrift av Nils Gärdegård. Ordfront, 1976

Karl Östman, *Den breda vägen*. Efterskrift av Göran Wredenberg. Ordfront, 1977

Studiehandledning till Stabbläggare. (ABF Mellan-norland 1977, beställs genom ABF på din ort).

Material om Östman från 1970-talet före Ord & Bild-uppsatsen och FiB/K Sundsvalls arbeten

Reinhold Olsson, "Karl Östman – berättaren från sägen", *Våra Författare 1*, Kulturfrontens förlag, 1974

Medelpad. Allhems förlag, 1975

Åke Haneus, *Sundsvall – stad i centrum*, 1977

Birgitta Holm, "Efterkrigsmodernismens litterära institution", i Arne Melberg (red), *Den litterära institutionen*, Raben & Sjögren, 1975

Östman-presentationer

Arnold Bengtsson, "Sägverksarbetarnas diktare", *SLA* 20/1976

Nils Gärdegård, "Karl Östman – sägverksfolkets berättare", *FiB/Kulturfront* 17/1976.

lyssna på andras erfarenheter och kritik. På *egen hand* kan de ju aldrig utveckla något radikalt kulturarbete. Det är en kollektiv uppgift men de som har specialkunskaperna har ett extra stort ansvar att tillföra just sina specialkunskaper till detta kollektiva arbete.

JS: Jag tror egentligen inte att det går att förbli radikal intellektuell utan att ha förankring i masskampen – på ena eller andra sättet. Det finns undantag; några klarar sig. Men regeln gäller. Det är ju bara att se sig om bland svenska intellektuella.

NG: De akademiska uppsatser jag har läst om Östman är bra exempel på den perspektivlöshet som vi har talat om. Många studenter tycks betrakta uppsatsskrivandet som ett tillfälligt jobb som man måste klara av för att få ut sin examen. Tänk vilken nytta vi kunde ha av allt detta uppsatsskrivande om författarna såg sitt arbete som en del i ett kollektivt kulturarbete – som en del i en gemensam kamp om överbyggnaden! Det måste vara en viktig sak att dels hitta lämpliga ämnen, dels arbeta fram de viktiga frågeställningarna, så att uppsatserna kan bidra till att klara ut de stora motsättningarna på kulturområdet idag.

Nu var det flera i Umeågruppen som blev väldigt uppbragta över att de fick så hård kritik från oss. De tyckte ju själva att de hade gjort ett bra arbete som skulle tjäna den radikala litteraturen. Och åtminstone de yngre i gruppen var ju årliga radikaler.

JS: Hade vi kunnat vinna över dem om vi hade kritiserat dem på ett annat sätt?

NG: En del i gruppen var rätt osäkra och okunniga, men tittade snett på Folket i Bild utifrån den allmänna "vänster"-kritik mot vår påstådda folkromantik ("populism") som förekommer bland akademiker. De var inga renodlade ädelmarxister utan skvalpade med en mycket enkel och vag kritik mot FiB/K, sådan som också kan förekomma inom vår egen organisation. *Kanske* hade vi kunnat övertyga dem med en mera omsorgsfull och tidskrävande diskussion; men jag är tveksam. De såg inte att de ingick i ett sammanhang och ville inte erkänna det. De behövde ruskas

Lu Hsün: Medan vi väntar på geniet

Den kinesiske skriftställaren Lu Hsün (1881-1936) arbetade inom en rad olika områden. Han var essäskribent, novellförfattare och översättare; han undervisade vid Pekings pedagogiska kvinnouniversitet; han redigerade och skrev i olika tidningar och tidskrifter. 1930 var han med och bildade Vänsterförfattarnas förbund. I Europa introducerade han kinesisk grafik och europeisk grafik i Kina. Hans samlade produktion består av 16 band med essäer, tre samlingar med noveller, prosadikter, minnen, och alla översättningarna. På svenska finns "Den sanna historien om Ah Q och andra berättelser" (urval och översättningar av Reidar Ekner, Bo Cavefors Bokförlag, 1964).

Med essäerna grep han ofta in i debatten. Hans stil är ofta polemisk och humoristiskt spetsig. Han har kallats en kinesisk Gorkij.

Om Lu Hsün har Mao Tse-tung sagt: "Alla medlemmar av det kommunistiska partiet, alla revolutionärer, alla de som arbetar med den revolutionära litteraturen och konsten måste ta Lu Hsün som en förebild."

Vi hoppas kunna återkomma till Lu Hsün i ett senare nummer.

(Lu Hsün: Medan vi väntar på geniet, föredrag hållet för elever vid Pekings universitet, 17 jan 1924)

Jag är rädd att mitt föredrag varken kommer att vara er till gagn eller intressera er, för jag sitter verkligen inte inne med några speciella kunskaper. Men efter att ha skjutit upp det så länge har jag till slut bestämt mig för att komma och säga några ord.

Det tycks mig som om bland de krav, som idag ställs på författare och konstnärer, krävet på ett nytt geniet är det som ljuder starkast. Detta visar två saker: för det första att det för närvarande inte finns något geniet i Kina; och

för det andra att de flesta är uttråkade och less på vår moderna konst. Finns det verkligen inte något geniet? Kanske finns det ett; men vi har inte sett något och det har ingen annan heller. Om vi lutar på våra egna ögon och öron måste vi alltså slå fast – inte bara att det inte finns något geniet, utan också att det inte finns någon publik som är i stånd att frambringa ett geniet.

Ett geniet är ingen naturprodukt, som uppstår av sig själv djupt inne i skogen eller ute i öknerna, utan tvärtom något som har skapats och uppfostrats av en bestämd publik. Utan en sådan publik finns det inte något geniet. Då Napoleon gick över Alperna förklarade han:

"Jag är större än Alperna!" Vilken heroisk sats. Men vi får inte glömma hur många trupper han hade bakom sig. Utan dessa trupper hade han helt enkelt tillfångatagit och slagits tillbaka av fienden; och hans uppträdande skulle endast ha tycks oss skratretande och inte heroisk. Därför tror jag att vi – istället för att vänta på att det ska dyka upp ett geniet – först ska kräva en publik som kan frambringa ett geniet. På samma sätt måste vi, om vi vill ha fina träd och vackra blommor, först sörja för att det finns god jord. Jorden är i själva verket mycket viktigare än blommorna och träden, för utan den kan ingenting gro. God jord är exakt lika viktig för blommorna och träden som trupperna för Napoleon.

Men om man tittar på dagens teorier och tendenser, så går kravet på ett geniet hand i hand med försöket att slå ner det – det finns i alla fall de som gärna skulle vilja avlägsna den jord som det skulle kunna gro i. Låt mig ta ett par exempel:

FÖR DET FÖRSTA: "Studiet av den nationella kulturen". Varje gång en ny idé kommer till Kina – oavsett hur svag den är – finns det en massa gamla människor – och också en del unga – som blir livrädda och börjar försvara vår nationella kultur. "Det finns så många bra saker i Kina", säger de. "Att springa efter det nya istsället för att studera och bevara det gamla det är att avsäga sig våra förfäders arv!" Hänvisningen till förfädersna slår så högt att man bara med stort besvär kan röja den ur vägen; men jag vägrar att tro att man inte kan göra en ny jacka innan den gamla har tvättats och pressats. Som förhållandena är idag, kan var och en göra vad han vill: gamla herrar som vill studera vår nationella kultur kan sitta i ett söderfönster och ruva över döda böcker, precis så länge de har lust, medan de unga har sina levande studier och den moderna konsten. Så länge var och en följer sin smak sker inte någon större skada. Men om de gamla skulle vilja

* "Studiet av den nationella kulturen" – det vill säga den kritiska bearbetningen av den kinesiska traditionen, som den liberala Hu Shih propagerade för. Syftet var att hindra att västliga modeller – bland annat marxismen – togs över i Kina.

tetshandlarna lovprisa sina varor, men de fördömer därför inte målarna, bönderna och arbetarna och så vidare, för att de försummar sina förfäders arv. Saken är den att de är långt klokare än många gamla lärda.

samla de unga under sitt baner, så skulle Kina för alltid bli avskuret från resten av världen. Att vilja påtvinga andra sådana idéer är rena rama galenskapen. Naturligtvis får antikvi-

FÖR DET ANDRA: "dyrkan av den originella skapelsen." Ytligt sett tycks detta gåkravet på ett geniet till mötes; men det är inte fallet. Denna kult, denna dyrkan präglas idémässigt starkt av chauvinism, och den skulle också skära av Kina från den ström av idéer som går genom världen. Det finns redan många som är trötta på namn som Tolstoj, Turgenjev och Dostojevskij; men hur många av deras böcker har överhuvudtaget översatts till kinesiska? De som inte ser ut över våra egna gränser bryr sig inte om namn som Peter och John och vill bara läsa om Chang San (Tredje Chang) och Li Ssu (Fjärde Li); det är de ursprungliga författarna*. I själva verket har de bästa av dessa författare bara övertagit ett par tekniska knep eller bestämda uttryck från utländska författare. Men hur raffinerad deras stil än är, så står de i allmänhet – vad innehållet beträffar – långt tillbaka för sina utländska förebilder. Då och då smugglar de i alla fall in några gamla idéer i texten för att tillfredsställa det traditionellt kinesiska temperamentet. Läsarna går i fälan, och får ännu mer inskränkta idéer, tills de åter rör sig i de gamla invanda banorna. När det finns en sådan ond cirkel mellan författare och läsare i syfte att förtala alla avvikande meningar och glorifiera den nationella kulturen, hur skulle det då kunna uppstå ett geniet? Även om det dök upp ett, så skulle det inte kunna överleva.

En sådan publik är damm och inte jord; och i den skulle inga vackra blommor eller fina träd kunna gro.

* Chang San och Li Ssu – vanliga kinesiska egenamn, deras egentliga betydelse är familjen Changs tredje son och familjen Lis fjärde son.

Börje Veslen

– mästare i det lilla formatet

Börje Veslen var en mångsidig grafiker, brännande aktuell. Trots att han blev känd och uppskattad av sin egen generation är han närmast okänd för de yngre. Skälet är helt enkelt att hans verk numera sällan visas, och att en fullständig utgåva av hans grafiska blad och teckningar fortfarande saknas. Konstnären presenteras här av Annelie Jordahl.

Börje Veslen var en inspirerad konstnär och fin realist. Hans litografiska blad med den för honom typiska, lite jobba och precisa teckningen, och med den fläckvis ansatta svärtan, vann många beundrare och även efterföljare under hans levnad.

Det är lättheten och originaliteten i utförandet som imponerar, liksom motivvalen. Han har gjort suggestiva Parisbilder, skildringar av grekiskt liv och landskap, och karaktärsfulla djurstudier.

Och det är han som gjort det mest kända porträttet av Nils Ferlin, sett i profil och med tonvikt på diktarens styrka och känslighet. Många av hans blad har den egenskapen att de länge håller sig kvar i minnet på grund av sin utstrålning och skönhet, som de här återgivna "Quartier Latin II", "Kaiserwahn" och "Jesus får en liten flickas huvud i sin hand under bombardemanget".

"Quartier Latin II": några hus, sofiga och släta. Nere i gatans mörker anar vi det nattliga folklivet. För Börje Veslen var Paris ingalunda bara glamour. Han såg klart de hårda villkor staden beredde åt sina mest undanskymda invånare.

"Kaiserwahn", fågeln med den rika fjäderskruden, låter oss höra sina krafiga vingslag, om för att lyfta eller landa lämnas åt betraktaren att begrunda.

Hans motivval spänner över ett stort register, men det är människan och hennes kamp i en kaotisk värld som främst berör honom. I bilderna från spanska inbördeskriget och andra världskriget kan tolkningen av dess offer bli knivskarp och brännande som hos en Goya eller Käthe Kollwitz. Likheten stannar dock vid vreden och intensiteten i engagemanget, vardera behåller sin särprägel. "Jesus får en liten flickas huvud i sin hand under bombardemanget", gjordes i sin första version i torrål 1937. Bilden är en protest mot militaristernas grymheter under det spanska inbördeskriget.

Som motivikt och vila från det grått aktuella behöll han en fast förankring i det längesen inträffade. Bakom intresset låg långvariga studier i gångna tiders gestalter, sådana som har fångslat människor genom tiderna. Så fördjupade han sig till exempel i 1500-talsfilosofen och siaren Nostradamus skrifter, och har skildrat honom i torrålsgavyren "Nostradamus åser Europas tragedi 1999".

Med gestalter som Jesus, profeten Mohammed, vår egen andeskådare Swedenborg och en häxa på väg till Blåkulla en dimgrön skärtorsdagsnatt, når hans seende djupt i det förgångna.

Den starkt erotiska anfäktelse den åldrande Swedenborg utsätts för då han uppvaktas av

Jag är säker på att minst nitio procent av de här församlade gärna skulle vilja att det dök upp ett geni. Men i nuvarande situation är det inte bara svårt att skapa ett geni, det är ännu svårare att anskaffa den jord som kan utgöra grogrunden för ett geni. Jag tror, att även om genier föds och inte skapas, så kan var och en bli en del av den jord som frambringar geniet. Det är viktigare för oss att anskaffa jorden än att vänta på ett geni; för även om vi hade hundratals genier, så skulle de inte förmå slå rot i brist på jord, liksom böngroddarna på tallriken.

För att bli en bra grogrund måste vi vidga vår horisont. Vi måste med andra ord acceptera nya idéer och befria oss från de gamla bojorna för att kunna acceptera och värdesätta ett framtida geni. Vi får inte heller förakta de mest anspråkslösa uppgifter. Begävande författare ska fortsätta skriva, andra kan översätta, introducera, njuta, läsa eller använda litteraturen för att slå ihjäl tiden. Det låter kanske komiskt när jag talar om att slå ihjäl tiden med hjälp av litteraturen, men det är åtminstone bättre än att slå ihjäl litteraturen.

Naturligtvis kan jorden inte jämföras med geniet, men det är svårt att vara jorden om vi inte håller ut och inte skyr mödan. Allt beror på det mänskliga arbetet, och vi har större chans att lyckas än om vi överksammar väntar på att ett geni ska falla ner från himlen. Detta är jordens styrka, dess stora förväntningar och belöningen. För när en vacker blomma växer upp ur jorden glädjer sig alla över synen, också jorden själv. Man behöver inte själv vara en blomma för att känna anden stiga i en – förutsatt att jorden också har en ande.

Översättning från danskan av Ylva Holm

FÖR DET TREDJE: "den destruktiva kritiken". Längre var det brist på kritiker och nu plötsligt finns det för många av dem. Dessvärre förebrår och skäller de flesta bara istället för att komma med äkta kritik. Så snart de har en ny bok framför sig, spetsar de ilsket pennan och dröjer inte med att fälla en ytterst överlägsen dom: "Vad ska det här betyda, det är ju rena rama barnsligheterna. Det Kina behöver är ett geni!" Till och med de som inte är kritiker lär sig av dem och börljar ropa på samma sätt. I verkligheten skiljer sig ett genis första skrik efter födseln inte från ett vanligt barns: det kan omöjligt vara en vacker dikt. Om man trampar på något bara för att det är barnsligt, så vissnar det antagligen och dör. Jag känner åtskilliga unga författare som har tystnat av förolämpningar och utskällningar. Det fanns antagligen inga genier bland dem, men även de vanliga begåvningarna skulle jag gärna ha velat bevara.

Naturligtvis njuter de destruktiva kritiker-na av att köra över de unga skotten. De som lider av detta är de unga – de vanliga liksom de geniala. Ett barnsligt uppträdande är inte något man alltid ska förakta; för barndom och mognad i litteraturen är som ungdom och det vuxna livet bland människorna. En författare behöver inte skämmas över sina första barnsliga försök, för om han inte körs över kommer han att utvecklas och mogna. Det är bara det dekadenta och det korrupta som är obotligt. Jag tycker man ska låta dem som är barnsliga – en del av dem är kanske gamla människor med barnasinne – uttrycka sig på ett barnsligt sätt, så länge de finner någon glädje i det; och när orden har uttalats och i alla fall offentliggjorts, skulle jag vilja låta saken bero. Man behöver inte ödsla någon som helst uppmärksamhet på kritikerna, oavsett vilket baner de för.

två succubae, är ett blad man knappast glömmet. (Succubae: ondskefull demon i lockande kvinnokepnad. Hennes manliga motsvarighet är incubus).

I mångfalden finner man också en upprymd fabuleringsförmåga. Den helige Franciskus, annars vanligen framställd i samvaro med oskyldiga lamm och fåglar, har i det här återgivna bladet lyckats med mästestycket att tämja en blodtörstig varg! Ytterligare ett lysande exempel är den helige Johannes (se bild).

Tiggaren är ett annat motiv. Det går tillbaka på intryck från Nordafrika, och har litterärt tagit form i novellen "Natten kom plötsligt" från 1935. Den ingår i bokverket "Entr'acte II".

Börje Veslen arbetade hårt med de formella problemen, och utvann ständigt nya värden ur det "slumrande minne" han påstod den

kornade stenen vara i besittning av. Han retuscherade heller aldrig på stenen, utan förkastade blad efter blad fram till bilden som "klarar sig på egen hand".

Född vid Floragatan i Stockholm 1903 – Fadern var musikdirektör – lämnade han sextonårig gymnasiet och for till Dresden där han bedrev elementära studier i teckning. Han vistades i München, Danmark och Norge och för 1924 till Paris där han sporadiskt besökte Académie Colarossi. Tidvis försörjde han sig som eldare och lättmatros på Medelhavs- och Östersjöfärter, sände noveller till svenska tidningar och tidskrifter, och gjorde strandhugg i Nordafrika. Från dessa resor mögnar långsamt motiv till kommande verk.

I början av 30-talet kom han till Sverige och arbetade tidvis vid Konstakademiens etsarskola. Senare, förkrigsåren 37-39 stannade han för gott i Paris, nu som korrespondent för Social-Demokraten. Krigsutbrottet tvang honom hem, och det är nu vid återkomsten-till Sverige han griper sig an grafiken på allvar.

Han lämnar koppargrafiken och ger sig i kast med litografin.

Han ger ut två novellsamlingar på eget förlag, "Entr'acte I" och "Entr'acte II" 1944 och -45, med signerade originallitografier tryckta direkt i textarken. Dessa bokverk gick nyligen som högst betalda objekt på Stockholms bokauktion.

1944 kom portföljen "Veslen" med företal av Arne Häggqvist. Den innehåller bilder av Swedenborg och Nostradamus, men också "In Schutz genommen", en bild av krigets förödelse som växte fram under tyskarnas ockupation av Norge. Och här finns "Urtid" med urtidsödlan och "Kartago II", som bägge syftar på mörkret i Europa under fascisismen.

1946 kom portföljen "Skuggorna. Fragment ur ett händelseförlopp på ännu okänd tid och plats", med femton litografier som skildrar en torterad kvinna och hennes bödel. Bakom bildserien finns ett verkligt drama. Konstnären kände en kvinna i Paris som togs tillfångna av nazisterna under ockupationen och torterades till döds.

Han ställde ut första gången separat i Stockholm 1941, och den utställningen följdes senare av många fler. Han har också ställt ut i London, Rom och även i ett flertal utomeuropeiska länder som Nord- och Sydamerika. 1961 hade han två stora utställningar i Paris som rönt uppmärksamhet i den franska radion.

1951 kom den av författaren illustrerade boken "Vadhelst i haven gjort", ett inlägg i abortfrågan, som i första hand angrep de be-

slutande myndigheternas hållning. Hans farhågor att experiment bedrevs med långt gångna, aborterade foster, är en ytterligt kontroversiell fråga.

I mitten av 50-talet besökte han den grekiska världen. Här fick hans stora vetgirighet något att bita i, områden han redan länge studerat, eller snarare forskat i, kunde nu på ort och ställe ses och ge övriga resultat. I

det grekiska landet var han äntligen hemma, inte minst med människorna som svarade mot något hos honom själv. Boken "Kykladikon", färdig som manuskript, men tyvärr ännu inte utgiven, ger det Grekland han såg som sitt.

Under sina sista år sysslade Börje Veslen med att nytolka till svenska och illustrera den tyske satiriske poeten och själsfränden Christian Morgenstern (1871-1914). Här finns också ett rikhaltigt, ännu outgivet material. Som en av de två första grafikerna fick han 1965 Statens Konstnärsbelöning, instiftad 1964, och 1967 Eugenmedaljen; ett belägg för att en trängre krets av konstvetare och samlare inte bestrider en mycket hög och jämn konstnärlig kvalitet. Men därutöver har hans verk redan under livstiden hotats av det ödet att vila, stillsamt omhändertaget i nationalmuseets kartonger, vilka besökare (oftast sådana redan hemma i den Veslenska världen) kan begära fram och sitta och bläddra i. Få till exempel vet, att det kända porträttet av Nils Ferlin har honom till upphovsman.

Orsaken har man menat vara att han är svårbegriplig, alltför komplicerad och bisarr; men många långt mera "svåra" eller obetydligare än han, har sina bilder presenterade i ofta praktfulla volymer.

För det kan väl inte möjligen vara så, att det skarpa angrepp han gjorde, som väckte debatt i hela pressen på 60-talet, ingav sådan olust, och gjorde honom så obekvämt, att man här använt ett inte ovanligt, men mycket osynligt vapen att svepa tystnad över hela verket? Skada är ju då, att grafiken åker med av bara farten.

Vi har länge saknat en större biografi över honom med samtliga av hans grafiska blad och teckningar i originalformat. En sådan börges ut, liksom den i manuskript redan färdiga boken "Kykladikon" och nytolkningarna av

Morgensterns dikter.

Svenskt kulturliv är idag är inte så rikt, att vi har råd att i decennier undanhållas en konstnär av Börje Veslens format.

Annelie Jordahl
Teckningarna i texten är "Klotterfigurer" av Börje Veslen, utförda med bläck eller tusch i marginalen till olika böcker.

"Den helige Johannes". Litografi i två färger från 1940-talet.

Till denna presentation av Börje Veslen har konstnärerna Helga Kai-Larsen och Folke Karlsson bidragit med uppgifter. Helga Kai-Larsen har också ställt de grafiska bladen till förfogande för publicering.

Följande litteratur har använts:

"Entr'acte I", noveller av Börje Veslen på eget förlag, Stockholm 1944
"Entr'acte II", noveller av Börje Veslen på eget förlag, Stockholm 1945.
"Vadhelst i haven gjort", av Börje Veslen. Actum förlag, Stockholm 1951.

"Parnass", av Börje Veslen. Actum förlag, Stockholm 1959.

Litterära skisser av Börje Veslen 1964-69 i "Konstvännen", medlemsblad för Folket i Bilds konstklubb.

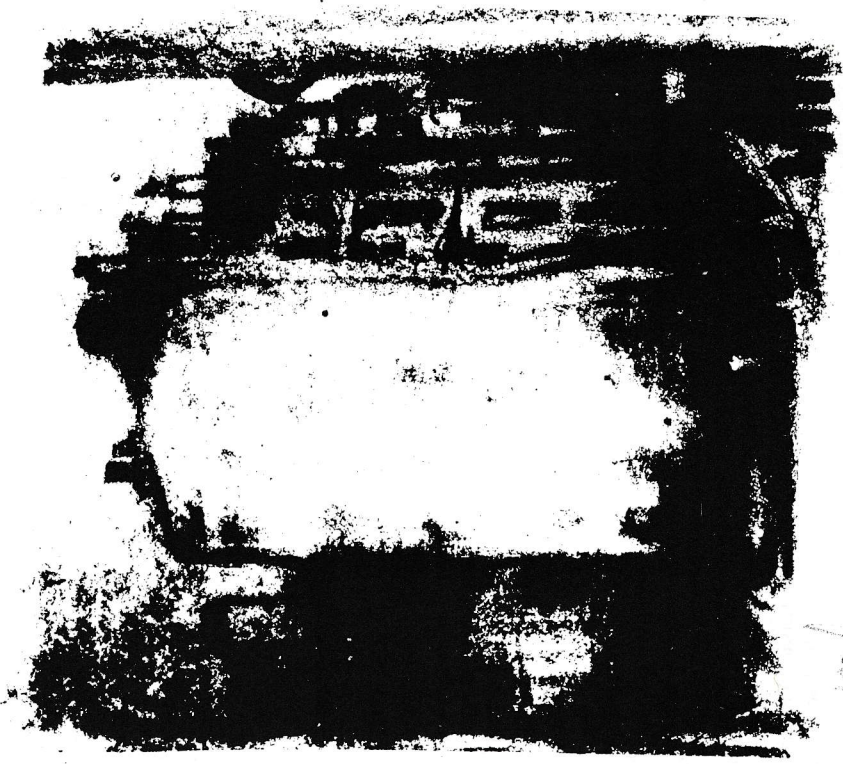
"Svenska bokillustratörer", av Rune Johansson. Sällskapet Bokvännerna, Stockholm 1959.

"3 konstnärer på resa", Folket i Bilds konstklubb, Stockholm 1959.

"Börje Veslen. Grafik" Bokgillet förlag, Uppsala 1960.

"Veslen". En biografi av Gunnar Hellman. Årsbok utgiven av Folket i Bilds konstklubb, Stockholm 1962.

Samt den mängd av pressklipp som finns om honom.

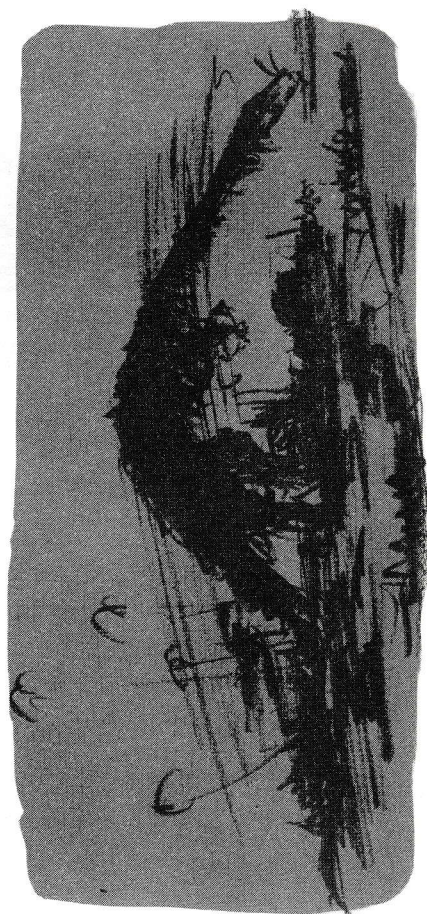
"Quartier Latin II". Litografi 1948. Originalstorlek.

Utan titel. Litografi 1950. Originalstorlek.

”Jesus får en liten flickas huvud i sin hand under bombardemangiet”. Litografi 1942/43.

”Urtid”. Litografi med mättad grågrön ton, före 1944.

”In Schutz genommen”. Litografi med ljus grågrön ton, 1941/44.

”Sorgen”. Litografi från 1940-talet.

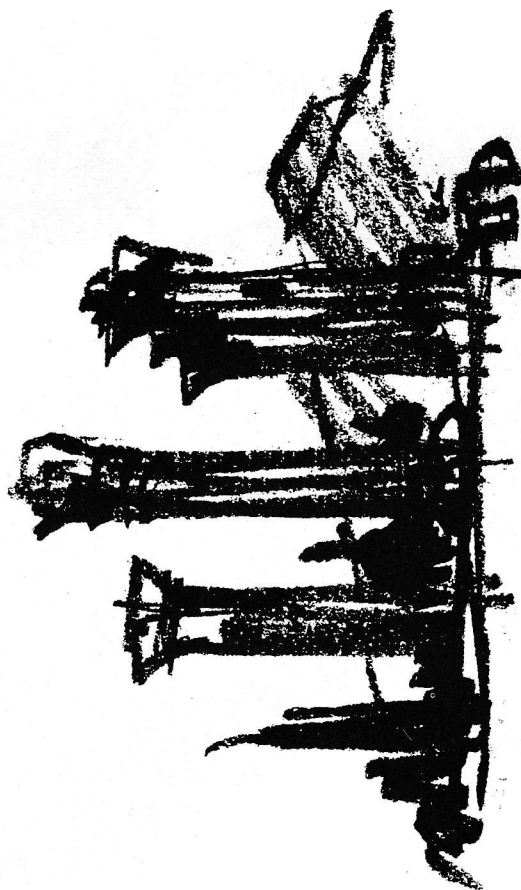
"Skärtorsdagsnatt". Litografi med mättad grågrön ton, 1944.

"Den helige Franciskus tämjer en blodtörstig varg". Litografi från 1940-talet.

"Den äldre Swedenborg uppvaktas av två succubae". Litografi 1950.

"Zeustemplet". Litografi 1964.

"Minotauros". Litografi 1963-64.

Beethoven och revolutionen

I år är det 150 år sedan Beethoven dog. I Västtyskland pågår en livlig diskussion bland radikala kulturarbetare om arvet efter Beethoven. Var Beethoven en revolutionär för sin tid? Eller var han en konservativt borgerlig kompositör som enbart tjänade de härskande? I denna artikel försöker Frieder Reininghaus diskutera olika sidor hos Beethoven och väga dem mot varandra.

Reininghaus är redaktör för tidskriften Kunst und Gesellschaft. Han är själv musiker och musikhistoriker, och i likhet med så många andra västtyska intellektuella har han drabbats av yrkesförbud. På svenska har han tidigare publicerat en artikel om musik i den av Jan Myrdal redigerade antologin Kritik som vapen och verktyg. (PAN/Norstedts 1977).

Beethovens musik kan inte tänkas utan den våldsamma utveckling som de samhälleliga förhållandena genomgår under åren 1789-1830 liksom klassstriderna, krigen, de ekonomiska och sociala förhållandena och den borgerliga idévärlden: hans musik utgår från sjuttonhundratalets gedigna hantverks-traditioner, men i denna musik ser man också klart hur de bestående gamla feodala förhållandena övervinns i det tyska musiklivet på tröskeln till artonhundratalet.

Beethovens musik anger tonen för ett borgerligt århundrade. Hans betydande verk markerar hur den härskande musikkulturen på ett djupgående sätt förvandlas till en borgerlig musikkultur, och Beethovens verk uppfattades också av det uppåtstigande borgerskapet som pionjärsatser. Det kvalitativt "nya" i hans musik uppfattades som "revolutionärt", bilden av hans skapande och i många avseenden nonkonformistiska personlighet idealiserades tidigt och omtolkades och lades till rätta efter det borgerliga kulturliv

som höll på att utvecklas och befästas.

Men mot bakgrund av denna tid, då historiska framsteg fullbordades under de mest plågsamma konvulsioner, är det omöjligt att stilisera Beethovengestalten på något enkelt sätt till en borgerlig revolutionär, och man kan heller inte fördöma honom på något enkelt sätt som en borgare, vilken efter en uppriksk Sturm und Drang-period kryper tillbaka in under den restaurerade feodala absolutismens rockskört. Beethovens musik präglas av de borgerliga frihetsidealens anda och tar av om broderskap innan idealen om frihet, jämlikhet och broderskap desavouerades av den borgerliga samhällsordningens verklighet. Men när de höga politiska och moraliska krav avskrivs, varmed den uppåtstigande borgarklassen ledde majoriteten av mänskligheten till kamp mot det ruinerade feodalsystemet, och när ett nytt diktatoriskt herravälde uppträttas över folkmassorna så faller dock inte samtidigt den frihetslängtan, det anspråk på sanning och den samhälleliga och

Beethoven, 16 år, med krås och hårpiska.

musikaliska pionjärande som finns i Beethovens musik.

Den demokratiska impulsen, sanningsviljan och framstegstänkandet i hans musik är bundna till den samhälleliga etapp då de förmlerades och till den tid då den borgerliga revolutionen skulle utkämpas, men de har en räckvidd långt därutöver. Den ideologi, som har givit Beethoven den roll som han än idag har i kulturstären, lever ju vidare (eller återuppstår i ny kostymering), och därför är det lämpligt att ta itu med ett av nyckelproblemen för denna ideologi: Beethovens musik.

BEETHOVEN OCH FRANSKA REVOLUTIONENS MUSIK

1795 utgavs av trycket tre pianotrios av den tjugofemåriga Beethoven som *Opus 1*. Det var inte de första styckena av denne kompositör, som år 1792 hade flyttat från sin födelsestad Bonn till Wien, det var heller inte de första verk av honom som utkom i tryck: men med denna kamarmusik framträder ändå en ny kompositör i Tyskland som slår in på nya vägar. Nytt är också (det bevarade) kontraktet mellan kompositören och förläggaren (Artaria), där Beethoven självmedvetet och af-

färmässigt i sin egenskap av "fri" kompositör tillerkäns rättigheter som var fördelaktiga blott i den typ av borgerlig-kapitalistisk musikmarknad, som började utvecklas vid denna tid. (1)

Nytt är också styckenas omfång, särskilt omfånget på det tredje, vars sista sats med sina 420 takter spränger ramarna för den furstliga sällskapsmusik, som var vanlig under andra hälften av sjuttonhundratalet, och för de aristokratiska akademierna.

Nya är de dramatiska motsatserna i denna c-moll-trio: de är så särpräglade att varken Beethovens förebilder och lärare C.G.Neefé, A.Salieri, K.D.v.Dittersdorf, J.F.X.Sterkel, Mannheimskolans kompositörer eller ens W.A.Mozart eller den då sextioträåriga Joseph Haydn hade vågat pröva något sådant tidigare inom kamarmusiken. Och kompositionstekniken i detta virtuosa stycke står på intet sätt efter det utvecklade motiviskt-tematiska arbetet och genomföringstekniken hos den sene Mozart (1756-1791) eller mellanperiodens Haydn (1732-1809): i sista satsens coda underkastas dess huvudtema en reduktionsprocess med en estetisk radikalism som var oerhörd; reduktionen innebär att det bara är den övermodigt, mot god ton insatta betoningen på höjdpunkten av den inledande, nästan folkliga melodin i sluttemat som blir kvar.

Nytt var också något som märks på denna punkt, men också i många andra musikaliska moment: Beethovens sätt att överta element från den musikkultur som franska revolutionen 1789-1794 hade fört fram. Denna musik, som med sina folkliga melodikonstruktioner, sin helt nya rytmiska skärpa, sina uppåtstigande fanfar- och signaltemata, sina marschmässiga, hymniska och patetiska användningsformer, sin instrumentering, sin *Elan Terrible* och sin *Eclat triomphal* (2) väckte hänförelse för tankarna på revolution och demokrati bland miljoner förtryckta över hela Frankrike – denna musik måste ha låtit skärande i öronen på den estetiskt överkänsliga adelskassen, som var politiskt ruinerad men fullkomligt okänsligt höll det övriga Europa nere i efterblivenhet. I Frankrike hade musi-

Beethoven 1808, tecknad av Ludwig Schnorr von Carolsfeld.

REVOLUTIONSFEBERN

De "upplysta" förhållandena i Wiens kultur, liv, som Beethoven hade lärt känna på sin första utlandsresa 1787, skulle åter vridas baklänges år 1792, då Frans II besteg tronen och då Beethoven för andra gången för till Wien (för att sedan stanna): det var inte bara de revolutionära "ränkerna" och tankegångarna som blodigt undertrycktes till följd av Frans II:s strategi att förhindra revolution; polisaktionerna riktade sig också mot fasthållandet vid tanken på den jösefinska "upplysningens" absolutismen och mot borgerligt-idealistiska tänkare. Det kan anses fastställt att Beethoven under åren 1791-93 greps av "revolutionens feber", som han själv antyder; han har förbindelser med jakobinskt sinnade kretsar i Wien, men han tror inte på att ett uppror kan bli framgångsrikt, och någon mer långsiktig revolutionär strategi utvecklades antagligen inte vid denna tid. 1794 skriver han i ett brev från Wien:

"Här har man dragit in (=häktat) olika människor av betydelse; man säger att det skulle ha brutit ut en revolution. Men jag tror att så länge österrikaren har brunt öl och korv så revolterar han inte. Det sägs att kortarna till förstäderna skall stängas klockan tio på kvällen. Soldaterna har laddat skarpt. Man får inte prata för högt (=öppet och uppriktigt) här, annars sätter polisen in en." (9)

Beethovens brev låter inte revolutionärt – ingen klok människa hade väl i en situation där Wiens jakobinerklubb upphävdes, dess ledande medlemmar dömdes till döden och de andra till långa fängelsestraff, velat anförtra sin osminkade åsikt till ett brev. Men detta brev innehåller förvånansvärt realistiska vär-

deringar: nyktert värderar författaren karaktären hos det politiska förtryck, som återkallar Josef II:s medgivande åt borgarna, han nämner den kontrarevolutionära taktiken att använda extraprofiterna från de utsugna provinserna till att ge befolkningen i Wien bröd och skådespel (10); slutligen inser Beethoven i detta brev att arbetarförstäderna och folkmassornas kvarter hålls åtskilda från borgarkvarteren för att de demokratiska och republikanska tankarna hos de progressiva delarna av borgerskapet inte skall hoppa över till massan av "enkelt folk", som är i jämsning av sociala skäl, och därmed sätta igång ett

brett folkuppror under borgerlig ledning mot det feodala systemet – så som skedde i Paris 1789. Mot slutet av nittioåret umgicks Beethoven också hos den franske ambassadören i Wien, greven Bernadotte, där in- och utländska republikaner och revolutionsvänner brukade träffas. Där torde Beethoven ha fördjupat sina kunskaper om den franska revolutionsmusiken, framför allt genom bekantskapen med R. Kreutzer; troligen kompletterade han också sitt studium av de kompositörer, vilkas konst stod i närmaste kontakt med revolutionens och republikens politiska händel-

ser (11), genom bekantskapen med samlingen "Musique à l'usage des Fêtes Nationales". De främsta företrädarna för denna kompositionsgrupp är utom Kreutzer Méhul, Cherubini, Berton, Catel, Gossec och Lesueur. Den nämna musiksamlingen, som var avsedd för de nationella revolutionära och republikanska festerna och för revolutionsarméernas marschmusik, tillkom 1794-95 och är försedd med följande motto: "Unité, Indivisibilité de la République, Liberté, Egalité, Fraternité, ou la Mort!" (Republikens enhet, odelbarhet - frihet, jämlikhet, broderskap eller döden!)"

Från Opus 1 inarbetar Beethoven erövringar från den revolutionära franska kompositionsskolan i sina stycken: från det hållet har han lånat heroiska gester och vidareutvecklat dem, och rytmiska accenter, som vänder sig mot det klassicistiska flödet av glatta melodier, skiljer redan från början ut den beethoveniska kammarmusiken från Mozarts och Haydns; marschrytmer av fransk typ återfinns i alla de olika sorters musikstycken som Beethoven har skrivit. C-molltrion ur Opus 1 öppnar med inledningstakter av ett slag som också finns i instrumentalintroduktionerna i Cherubinis eller Méhuls operor från revolutionsåren:

Beispiel 1 Beethoven, op. 1 Nr. 3, 1. Satz (Allegro con brio), Anfang.

EXEMPEL 1

Detta inledningsmotiv, som är så viktigt för genomföringen av sonatsatsen, följs av ett heltigenom folkligt huvudtema, som står i den tyska Lied-traditionen: dess accenter, som är insatta mot den flytande rytmen, leder å andra sidan också tillbaka till den franska revolutionsmusiken.

Många borgerliga Beethovenforskare betonas det stora avståndet mellan den tidiga kammarmusiken (och de första båda symfonierna) och den "mellersta Beethovens" trios, kvartetter och instrumentalsatser (re-

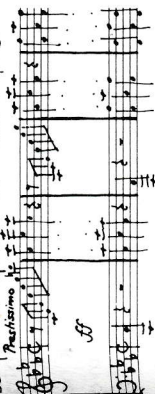
spektive symfonin nummer 3 op. 55 från 1803 och de därpå följande symfoniska verken). Nittioåtta piano-, kammar- och orkestermusik är enligt dem "ännu ett slags sällskapssmusik", som passade för de furstliga kapellen och ensemblerna i de aristokratiska akademiernas exklusiva miljöer. Dessa verk är enligt dem fortfarande nära besläktade med den sene Mozart och Haydn, och bara i enskildheter kan man finna "äkta beethoveniska drag". Nej, Beethoven ramlade naturligtvis inte ned som ett ursprungligt geni från himlen; han är strängt uppfostrad i det tyska musikerhantverkets traditionssammanhang, studerade kontrapunkt hos Albrechtsberger och tillägnade sig liksom mellanperiodens Mozart Johann Sebastian Bachs och G F Händels kompositionsmetoder. Sir-liga, kruserliga och galanda rokokomelodier ur Dittersdorfs eller Sterkels penna och Mozartskas melodislingor bearbetas steg för steg (temat från en pianosonat av Sterkel utvecklas till sidotema i tredje pianokonsertens första sats, sluttanken i finalen till Mozarts stora pianokonsert i a-dur KV 488 blir sluttanke i den virtuosa g-moll-sonaten Opus 5 för piano och cello). Men genomföringarna i mitten av första och slutet av sista satsen i c-moll-trion

Opus 1 talar likaväl som huvudtemat i första satsen av första symfonin ett annat språk än den äldre sällskapssmusiken och uppvisar gentemot Mozart och Haydn en utvidgad musikalisk vokabulär och nya syntaktiska regler: där finns klangstumpar, gester, det är impulsen från den i Frankrike utvecklade revolutionsmusiken.

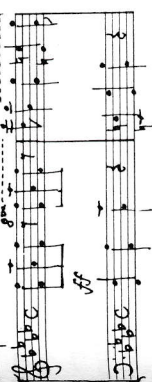
EXEMPEL 2 OCH 3

Det är inte bara den berömda inledningen på femte symfonin i c-moll Opus 67 som med sitt

Beispiel 2 op. 1 Nr. 3, 4. Satz (Anfang)

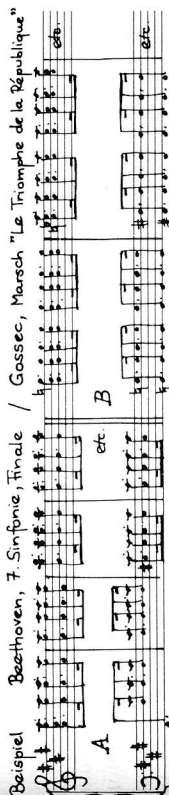

Beispiel 3 Cherubini, "Lodoiska"

pockande motiv citerar den markanta rytmen i ett ställe ur Cherubinis "Hymne du Panthéon"; i hela uppläggningsen av huvudtemat avslutar sig Beethoven till denna passage.

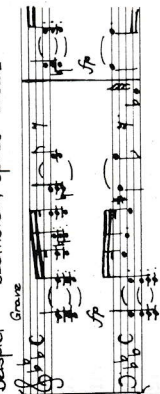
Och i slutsatsen i sjunde symfonin i a-dur Opus 92 (1811-12) citerar Beethoven ett ställe ur Gossecs marsch "Le Triomphe de la République".

EXEMPEL 4

Också det stora patoset från sorgmarscherna tar Beethoven in i långsamma satser i sina symfonier (tredje och femte), i pianosonater (Opus 26 Ass-Dur från 1800-1801) eller ställer det i en tung inledning i början av ett verk som samlar sig:

Beispiel Beethoven, op. 13 1. Satz

EXEMPEL 5

Menuetten försvinner nästan fullständigt från kompositionerna: i den symfoniska musiken

och ofta i kammarmusiken stod denna danssats på näst sista plats i satsföljden. Men med ancien régime i Frankrike går också menuetten till sammanbrott: redan på dagen för Bastiljens stormning satte folkmassorna upp en skylt på ruinhögarna: Här dansas det. Och man dansade inte efter denna gamla kavaljersdanshöviska ceremoniel, som betraktades som sinnbild för det feodala samhället - man dansade folkdanser, raska, snabba och folkliga danser som hade varit förbjudna av överheten i århundraden; och människorna tog ömsesidigt tag i varandra i dessa nya snabba danser för att uttrycka solidariteten i den gemensamma kampen; och varför skulle de inte göra det? Också i Beethovens kammarmusik och i hans symfonier ersätts därför nästan alltid menuetten av ett "scherzo".

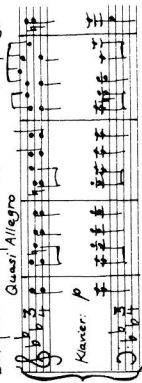
EXEMPEL 6

I sällsynta fall övertar Beethoven hela passagen från fransk revolutionsmusik; han stegrar Mannheimskolans och den tidigare

Wienklassicismens (Mozart, Haydn) tonspråkliga medel kring avgorande figurer, gester och hållningar av melodiskt och rytmiskt, senare också instrumentalt slag som han hämtat från revolutionsmusiken. Han förändrar den franska revolutionsmusiken kvalitativt genom att han binder in den i de former och det musikspråk som de tyska musikerna utvecklade på sjuttonhundratalet.

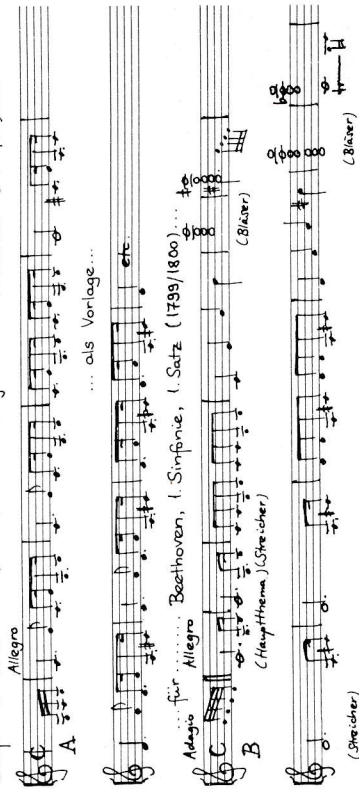
När Beethoven tar ett tema från ett revolutionärt musikstycke av Rodolphe Kreutzer från 1795 (12) och år 1799 gör det till huvudtemat i sin första symfoni, då blir omvandlingen av den ursprungliga karaktären ännu tydligare: Beethoven "glättar" de många skarpa, aggressiva punkteringarna och lägger in lyriska blåsarackord i förebyggande framåtrivande marsch: han gör det våldsamma

Beispiel 6 op. 1 Nr. 3, 3. Satz (Anfang)

hovmässigt för Wien-aristokraterna och för storborgarna, som orienterar sig efter de förars smak.

Beispiel 7 R. Kreutzer, "Overture de la journée de Marathon" (1799/95)....

historiska kompromiss: revolutionära musikaliska tankar, musikaliskt uppror, demonstrativa borgerliga skjortärmsmaner står sida vid sida med musikaliska relikter från hövisk och aristokratisk bruksmusik, och Beethoven spelar musikaliskt med dessa motsatser, låter dem knytas samman och konfronteras.

Beethoven går inte att sammanfatta med formeln "opolitiskt vilt geni"; han kan heller inte pressas in i bilden av en jakobinsk revo-

EXEMPEL 7

När Beethoven åren efter 1794 anropar den franska revolutionsmusikens anda (och också citerar den på olika sätt efter bokstaven), när han gör detta med den envishet som är så egen för honom – med undantag för några galanta beställningskompositioner – då kan man enligt min uppfattning ur detta avläsa ett gott stycke demokratiskt engagemang. Ändå förblir inte de revolutionära musikaliska erövringarna oangripna av Beethovens kompositionsteknik: han låter dem påverkas av föreställningar bland den borgerliga klassen i Tyskland, som gärna vill dela revolutionens *ideal* med fransmännen, men inte dess praktiska följder. Som klass kunde den tyska bourgeoisie inte önska sig en sådan utveckling som den franska borgerliga revolutionen hade tagit efter 1791, och därför var den tidigt beredd till en stor historisk kompromiss med den bankrutterade feodalabsolutismen. De stora integreringsprestationerna i Beethovens musik måste ses mot bakgrund av denna hi-

sertväsendet var fortfarande emot inträdesavgifter, och musikförlagsväsendet, utbredningen av det borgerliga pionjärinstrumentet pianot och musikutbildningen var ännu inte så långt gången att en samhälleligt verksam tillvaro som fullständigt "fri" borgerlig musiker hade varit möjlig.

En sak som bara en kort tid före Beethovens period var omöjlig att tänka sig anorlunda – nämligen att musikerna hölls som livliga av furstar eller kyrkor eller att de som furstligt (dvs för det mesta uselt) betalda va-gabonder måste dra omkring – kunde heller inte övervinnas i ett enda språng av borgaren Beethoven (dessa språng måste de samhälleliga förhållandena göra); därför är det fånigt att utifrån dagens perspektiv förebrå Beethoven för att han "roade den wienska adeln genom sin dandyism och sina inkonsekventa nycker", "en adel, från vars högsta företrädare (ärkehertig Rudolf, furstarna Lobkowitz och Kreisky) han tog emot ett livslångt underhåll på 4 000 gulden (en för nutida förhållanden otroligt hög summa) och som han fick att tolerera honom livet ut, för att under hand schackra med sina verk som en fri företagare med industrikontor och förlagsfolk" (14). Skulle man idag kritisera en progressiv universitetslärare som låter en murken och förtryckande stat "ge" sig en (ordentligt hög) lön och därmed "tolerera" honom "livet ut" (försatt att denna stat står ut med honom), och skulle man kalla hans demokratiska engagemang för "dandyism"? Mer spännande än frågan om Beethovens skäliga enkla borgerliga välbefinnande är frågan huruvida de demokratiska impulserna i hans musik underkastades någon frivillig självcensur. Helt säkert är det inte bara så att Beethoven "sprängt" den på sjuttonhundratalet präglade sonatformen med hjälp av den franska revolutionsmusikens medel, lyft en outtröttlig musikalisk pionjärinställning till en ny nivå och öppnat en ny dimension för subjektiva uttryck och allmänförfståeliga uttrycksmöjligheter i musikkulturen; omvänt har han också tyglat revolutionära gester och obändig Sturm och Drang i musiken från de år som präglades av revolutionära klasstrider. Borgerlighetens

återtag in i det privata efter 1815 gör heller inte halt framför Beethovens musik.

Historien kan inte förstås frikopplad från samhällets utveckling – och det gäller också musikens historia. Kampen för demokrati och republik, nationell enhet och social rättvisa förblev i Tyskland under etappen mellan revolutionerna 1789 och 1830 – Beethovens skapartid – en oppositionell minoritetstlinje inom det tyska borgerskapet när denna klass strävade efter att vinna den ledande rollen i staten och på olika samhällsområden. Det revolutionära rumsterandet i Beethovens musik, de heroiska hållningarna och den beethovenska musikens subjektiva kraft var en impuls för den demokratiska idén i Tyskland, och trots att reaktionen så ofta har skrivit honom på sitt konto så har detta ständigt fått förnyad giltighet.

BEETHOVEN, NAPOLEON OCH DE ANTINAPOLEONSKA BEFRIELSE-KRIGEN

De två årtiondena före 1815 präglades i Europa av en stormande politisk, ekonomisk, militär och kulturell utveckling: efter Robespierres fall (1794) lyckades man i Frankrike sätta de republikanska maktorgan ur spel som hade utvecklats under revolutionens fem år; i stället infördes direktorialförfattningen (1795) med dess rösträtt efter klass och på så sätt upprättades den moderna bourgeoisie's första diktatur i historien. Borgarklassen säkrade sitt herravälde inifrån genom skärpt politiskt förtryck, och i stället för att som tidigare försvara landet (1792-1795) mot Europas förenade reaktionära arméer drev man från och med 1796 en politik präglad av militär utpressning och erövring och ett stegvis underkuvande av grannfolken. Revolutionen kan inte exporteras, så som förutses i den redan år 1956 utvecklade SED-tesen om de "långt utvecklade samhällsformationerna" (15).

1799 erövrade Napoleon makten med en kupp och beredde sig på att erövra Europa. När konsulin krönte sig själv till kejsare 1804 strök Beethoven dedikationen på titelbladet till "Eroica", den tredje symfonin. 1805 in-

togs Wien, 1806 Berlin. Eftersom folkmassorna sedan revolutionen hade blickat mot Frankrike med stora förväntningar gjorde de ännu år 1807 inget motstånd mot okkupationen av de övriga tyska områdena. Redan dessförinnan hade det av Napoleon framtingade Rhenförbundet uppfattats som ett slag mot de mörka små och inskränka förhållandena och som ett steg mot tysk enhet särskilt av majoriteten av intelligentsan. Men de hämningslösa kraven på kontributioner, okkupationsregimens terror och Napoleons åtgärd att tvinga hundratusentals tyska soldater att delta i det ryska fälttåget bidrog till att stora delar av det tyska folket enade sig till kamp mot det främmande herraväldet.

Beethoven uppskattade Napoleon som revolutionens store soldat, som hade räddat Frankrike av år 1794, 1795 och 1796 mot angreppen från den förenade europeiska kontrarevolutionen genom klok taktik och oförväget mod. I republikansk inställning jämförde han Napoleon med de största romerska konsulerna. (Beethoven insåg därmed samtidigt att revolutionen under dessa år ströps av den till en början dolda, sedan öppna borgerliga diktaturen.) Stycken som Prometheus-ouventyren op. 43 från år 1801 bygger sin heroiska karaktär på hjälten Napoleon som förebild. Också tredje symfonin, Eroica, orienterar sin musikaliska grundhållning mot den store historiske gestalten. Europas reaktionärer darrade inför Napoleon eftersom han hade slagit deras legohärar på flykten och eftersom det borgerliga Frankrikes idéer, principen om folkbevåpningen, den nya moderna rätten, inte gick att förtiga runtom i Europa och den kristligt-teutoniska greuelpropagandan mot Frankrike bara delvis fick fäste bland massorna.

Fram till den tidpunkt då Napoleon själv sätter kejsarkronan på sitt huvud och låter sina trupper falla in i Tyskland och Österrike betraktar Beethoven honom som inbegreppet av borgerligt självförverkligande. Vad Napoleon var i politiken försökte Beethoven vara i konsten. På så sätt blir hans uttalande från år 1803 begripligt, där han förklarar en ur hälso-

synpunkt (fel på hörseln) och ur skapandesynpunkt stor kris för avslutad: "Jag är inte vidare nöjd med mina hitillsvarande arbeten: från och med idag skall jag slå in på en ny väg."

Beethoven hade nått en ny nivå i musikförståelse: att musiken är ett språk varmed borgerskapets frihetsidéer inte bara kan förkunnas med signaler, utan att musiken i tjänst hos dessa ideal kan producera en helhugenom subjektiv utsaga, att vart och ett av hans verk kan utöva ett väldigt ideologiskt inflytande. Det upphöjt heroiska i hans musik kan inte tänkas utan kontrasten med det lyriska: bådaderna stammar från samma kompositör, i högdramatiska instrumentalverk som pianosonaten opus 31 nr 2 (som Beethoven enligt egen uppgift inspirerades till genom läsning av Shakespeares "Stormen") liksom i de episkt breda episoderna i sjätte symfonin (pastoralsymfonin) blir ett nytt, rationellt förhållande mellan konst och *natur* tydligt. Musik efterbildar inte längre naturens företeelser, utan syftar till att underkasta dem för sina ändamål. Med *förnuft* fås musikhistoriens erövringar – fugan, mässkompositionernas tradition – att tjäna samtidens behov: den borgerliga musiken ställer in sig på att suveränt härska över den egna *historien* (och med den musikaliska historismen uppstår en metod att förvalta den). Och med verk-karakteren, formen av *konstverk*, som skall skyddas från främmande händer och rättsligt fixeras på ett slutgiltigt sätt som upphovsman-nens egendom, ställer Beethovens verk mycket höga anspråk på det borgerliga kulturlivets *framtid*. Mot Napoleons omfattande politiska härskaranspråk, som får sitt rättfärdigande i den borgerliga ideologins "överlägsenhet", svarar Beethovens konstnärliga totalitetsanspråk, som griper omkring sig på alla zoner av musikskapandet, på bearbetning-ar av folksånger såväl som på mässkompositioner, på sångens lilla form och operans stora, vilka frambringa "Bagatelens" musikaliska sidotanke respektive den mionde symfonin, som aldrig vill ta slut.

Men hur mycket Beethoven än brottas med

Beethoven 1818, tecknad av August von Kloeber.

det idealistiska anspråket på "treheten" natur-förnuft-visdom och frihet-jämlikhet-broderskap, så förblir han realist vad gäller förhållandet mellan konst och verkligt liv. När en förläggare år 1802 gav honom i uppdrag att komponera en "revolutionssonat" avböjde han skämtsamt och ironiskt:

"Rids ni då av djävulen... – att föreslå mig att göra en sådan sonat? – I en tid av revolutionsfeber – ja, då vore det en annan sak, men nu, när allt strävar efter att komma in i de gamla hjulspåren, Bonaparte har slutit konkordatet med påven – en sådan sonat? Om det vore en 'Missa pro Sancta Maria a tre voci' eller en vesper

osv – då skulle jag genast ta penseln i handen och skriva en 'Credo in unum', med stora noter – men herregud, en sådan sonat till dessa nuvarande kristliga tider – hoho! – låt mig slippa, det blir ingenting av." (16)

Beethoven inser att det franska borgerskapet har befäst *sina* erövringar av revolutionen och nu "försöker få allt i de gamla hjulspåren", att det nya herraväldet betyder förtryck på nytt och förnedrar frihetsparollen till en fras (och kort tid senare, 1805, formulerar Beethoven – tidigare än de flesta borgare vid hans tid – ett avgörande nej tack till den napoleoniska erövringspolitiken: "Vilket förstö-

rande, öde liv runtomkring mig, ingenting annat än trummor, kanoner, människoelände av alla slag. . ."). Den nya klassens fullständiga seger i Frankrike hade visserligen störtat feodalherraväldet, men inte klassherraväldet över huvud taget. I stället för den gamla utsläppta klassen hade den satt ett nytt herraväld, bourgeoisieins diktatur över folkmassorna; när Napoleon planerar att förslava hela kontinenten så ingår han freds- och vänskapsfördrag med de mest konsekventa bastionerna för det gamla Europa och – det ser Beethoven redan 1802.

Beethovens opera "Fidelio" (1804/05, flera gånger omarbetad: 1806, 1813/1814) innehåller en våldsam anklagelse mot despotism och förtryck och en borgerlig, idealistisk högt vis till friheten (den "rena artkärleken", som den borgerliga kritiken mot handlingen drog fram i förgrunden, är också enligt Eisers uppfattning en sidoaspekt) (17). Men framställningen av folket, småfolket, är inte partisk, som så ofta i de sena Mozartoperorna och i de bästa revolutionsoperorna: de är snarare "oskyldiga och naturliga" och nöjda med sitt öde. Beethoven hade kunnat titta ut genom sitt fönster och sett hur ett folkuppror sköts ned av kejserlig militär samma år som "Fidelio" skrevs (det kallades "bagar-bråk"; en av "upprorsmännen" sade enligt en samtida berättelse: "Vi har inte ätit någonting och kommer aldrig att vänta tills den store hertigen får lust att göra vad han är skyldig, vi skall själva ta oss vår rätt" (18). Men räddningen kommer enligt Beethoven – också i "Fidelio" – inte genom massornas solidariska kamp mot hunger och förtryck, utan genom den ideala statens rättvisa (företädd av Fernando), genom förlitandet på goda krafter och genom kärlekens obrytbara kraft.

1890 förklarade Österrikes monark Frankrike krig på nytt i förlitan på det motstånd som Napoleons trupper hade mött i Spanien; där hade folket under ledning av den inhemskt adeln och med hjälp av engelska landstigningstrupper (under general Wellingtons kommando) framgångsrikt rest sig mot det främmande herraväldet (och kunde också

under en fyraårig, växlande kamp skaka av sig det främmande oket: Wellingtons seger den 12 juni 1813 var sista steget). Men ännu i april 1805 blev den österrikiska huvudstyrkan på nytt slagen, liksom redan 1805, och i mitten av maj drog den franska erövrarhären för andra gången in som segrare i Wien: de övriga tyska furstarna lämnade Frans II i sticket (trots den första segern över de franska kontinentaltrupperna vid Aspern; denna seger krossade myten att en armé som kommanderades av Napoleon var obetydlig och var därför av grundläggande politisk och moralisk betydelse), och de folkuppror som leddes av Andreas Hofer, Schill och Dörnberger slog fortfarande inte om till någon allmän nationell resning mot det främmande herraväldet (och mot de furstar som dagtvingade med Napoleon eller återigen var beredda att ingå förrädiska fredsavtal).

I denna situation skriver Beethoven – utan honorar (19) – vintern 1809/1810 scenmusik till Goethes "Egmont", som han själv studerade in för uruppförandet den 24 maj 1810 (20). Beethoven uppfattade Goethe-texten ganska rättlinjigt som ett frihetsdrama och ger med denna musik en signal till kamp för Tysklands nationella oberoende: åren för det hänfödda jublet över det revolutionära Frankrikes erövringar är förbi, hyllningen till den store republikanen har ersatts av det bestämda avståndstagandet från den napoleonska okkupationspolitiken, och nu fortsätter Beethoven med uppmärksamheten till kamp mot det främmande herraväldet, mot de blodiga förtryckarna och hänsynslösa utslagarna. Ouvertyren till Egmont-musiken visar framför allt den knutna nävens gester, en sidotanke, som erinrar om den kvinnliga huvudfiguren Klärchen, kan inte hävda sig mot de förhärskande heroiska gesterna.

Goethes Egmont präglas av den konflikt som titelhjälten råkar i när det blir en motsättning mellan personliga, aristokratiska "frihetsintressen" och nödvändigheten av att hela folket griper in mot det främmande herraväldet i de spanska Nederländerna, där också de inhemskt adliga furstarna måste avsluta sig eftersom det ännu inte har vuxit fram

någon ny ledare ur massornas strider. Goethe förgriper ett moment i det tyska befrielsekriget: furstarna, som länge nog kollaborerat med okkupationssystemet och som tolererat inskränkningen av sina egna rättigheter och inkomster av rädsla för att förlora allt, skulle, så som Goethe beskrev det redan på sjuttonhundratalet, till sist ändå bekväma sig till "befrielsekampen" och svinga sig upp i dess ledning, inte i den svåra fasen då dess fjärrar lossar, utan i en tillsjatsad, lovande situation, för att efter segern över den yttre fienden kunna fortsätta med den "upplysta" absolutistiska utslagningen, förtrycket och småstadsväsendet. Egmont knyter samman Goethe och Beethoven, men skiljer dem samtidigt åt: de har olika inställning till detta stoff, som år 1809 plötsligt blir så aktuellt igen. Beethoven utstod också Klärchens kärleksånger, när hon drömmer om krigshjälten Egmont, med martialisk instrumentering och franska revolutionshymner, som nu står för *folkets* nationella befrielsekamp. De melodier som Klärchen sjunger använder folkvisartade motiv och är folkliga. Ett av dessa pregnanta huvudmotiv (i sång nr 4, "Freundvoll und leidvoll. . .") har bildat skola: det återvänder i Mendelssohns Athalia-ouvertyr från 1843 och som inledningsrad i Johannes R. Bechers och Hanns Eislers år 1949 skrivna hymn "Auferstanden aus Ruinen", där ett framtidsperspektiv visas upp för det slagna, besatta, kluvena, men mot en fri och demokratisk framtid strävande Tyskland. (21)

År 1814 firade Beethoven med slagsymfoni "Wellingtons seger vid Vittoria" det slutliga nederlaget för det napoleonska herraväldet över kontinentens folk. Blott några få månader senare började han med arbetet på kantaten "Det glorreiche Augenblick" ("Europa steht. . .!", "O Himmel, welch Entzücken"), som omramade en officiell fest vid Wienkongressen. Konrad Boehmer kallade detta möte "artonhundratalets 'Europeiska konferens för säkerhet och samarbete', (som) inledde den mörka reaktionen och delade upp Europa mellan de gamla härskarna". Glädjen över slutet på det främmande

herraväldet åtföljs av total blindhet för Wienkongressens karaktär; det statliga polisförtrycket som kongressen ledde till, inskränker drastiskt Beethovens skapande möjligheter, och är *en* av anledningarna till den långa perioden av avtagande produktion efter 1815, då han börjar gilla och välkomna folkupproren i Ungern och Italien som rubbningar och försvagningar av den metterska reaktionen. Gick det inte att genomskåda sambandet mellan kampen mot Napoleon och den gamla reaktionens förstärkning 1814/1815? Varför fortsatte inte den tyska bourgeoisiein (och därmed också Beethoven) kampen mot den yttre fienden i en väpnad kamp mot den inhemskt reaktionen för att därmed skapa borgerliga demokratiska rättigheter och republikanska förhållanden? Förklaringen är att folkmassorna visserligen samtidigt kämpade mot det främmande herraväldet och för sin sociala befrielse, för befrielsen från det dubbla oket, från det värsta blodugraväldet; men att den oppositionella linjen inom borgarklassen, som på denna punkt gick samma väg som folket, var svagt utvecklad och till största delen bara fanns ideellt: det fanns alltså inte någon ideologisk enad och organisatoriskt stark front, som nästan kunde gå vidare och ta det andra steget i frigörelseverket när man hade avverkat det första. Furstarna visade inte den tacksamheten att de garanterade några rättigheter och friheter gentemot vare sig folkmassorna, som hade utkämpat befrielsekrigen, eller gentemot de borgare som hade anslutit sig till dessa folkmassor och i betydande utsträckning hade utövat den politiska och militära ledningen över dem. Och trots detta visar reaktionens skärpa efter 1815 "att denna befrielse från en yttre fiende liksom alla sådana befrielser hade satt mer saker i rörelse än vad som gick att tysta ned genom att det gamla tillståndet infördes på nytt. (23) Åtskilliga år efter 1814 hyllade borgerskapet slag-symfonin som ett av Beethovens mest betydande verk, och på de tillställningar där Beethoven fick de största erkännandena under sitt liv spelades just denna symfoni.

Engagemang för befrielsekrigen är bara

en aspekt av Ludwig van Beethovens skapande; och denna aspekt har visserligen ömsom utnyttjats på ett falskt nationalistiskt sätt, ömsom förtigts eller bagatelliserats; att Beethoven fick den franska revolutionsmusikens medel att ljuda i Tyskland, och att han ännu mera stegrade dess heroiska och patriotiska verkningsmedel (visserligen under prissgivande av "elan terrible") är aspekter av hans kompositionsteknik. Dessa aspekter kan bidra till att belysa progressiva sidor hos borgan Beethoven, och de kan peka på demokratiska och frihetliga moment i hans verk som bör framhåvas i den tyska kulturens historia.

Översättning från tyska av Jan Stolpe

Noter

1. Stephan Ley, Beethoven – Sein Leben in Selbstzeugnissen, Briefen und Berichten, Wien och Berlin 1970, s. 76 f.
2. Max Dietz, Geschichte des musikalischen Dramas in Frankreich während der Revolution, Wien och Leipzig 1886; Arnold Schmitz, Beethoven, Bonn 1927, s. 100 f.
3. Josef II (1765-1790) anses som en av de främsta företrädarna för den "upplysta absolutismen"; han försökte upprätta ett centralistiskt förvaltat habsburgskt rike med tyska som statspråk; upphävde 1781 böndernas livegenskap och främjade med merkantilistiska åtgärder och höga skyddstullar den borgerliga handeln och de första ansatserna till industrialisering; mildrade censuren och de värsta tortyrmetoderna; införde åtgärder som syftade till statlig kontroll av kyrkan och införde en allmän jordskatt – också för adeln, mot dennas motstånd; förde olika dynastiska krig för att lägga delar av Polen och Balkan under habsburgskt herravälde och slog blodigt ned de nationella resningarna i Ungern och i de österrikiska lägländerna.
4. Ludwig van Beethoven, Fidelio, Opera i två akter, Opus 72, 1804/05, 1806, 1813/14, nr 16, Final, takt 170-223.
5. Beethovens intensiva uppgörelse med den tyska idealismens idéer finns belagd genom ett stort material av anteckningar i böcker och på andra ställen.
6. Georg Knepler, Musikgeschichte des 19. Jahrhunderts, Band II, Berlin (DDR) 1961, s. 539.

7. A. a.

8. Schmitz, a. a., s. 32.

9. Alfred Christian Kalischer, Beethovens Sämtliche Briefe, Berlin och Leipzig 1906, Band I, s. 17 f.

10. Olika samtida rapporter och reseberättelser berättar att det inte fanns någon stad i Europa där man kunde äta så mycket och så billigt som i Wien på Beethovens tid (det gällde också för de breda folklagen); med subventioner och skatteförmåner hölls matpriserna i Wien nere på konstlad väg, och en del av de tyngande avgifterna från rikets provinser omfördelades till huvudstadens befolkning för att lugna dem politiskt; samtidigt uppträdde hovet som om det stod borgarna närmare och var mer antieceremoniellt än det spanska och franska hovet, och bevarade efter 1789 med "valsande danser" och sexuell frihet under Fasching-festerna privilegier som annars följdes strängt av polis och domstol i de tyska småstaterna.

11. Schmitz, a. a., ss. 32 och 100.

12. Rodolphe Kreutzer (1766-1831), fransk violinvirtuos och kompositör. Från 1790 omkring fyrtio musikaliska scenverk som delvis kan räknas till revolutionsoperans genre; konserter och kammarmusik, 1796-1801 flera gånger i Wien.

13. Schmitz, a. a., s. 32.

14. Konrad Boehmer, Beethoven, der Bourgeois, Rote Presse Korrespondenz, Dortmund, årg. 6, nr 9/10 (11-3-1974), s. 37.

15. Jfr Heinrich Scheel, Charakter der französischen Kriege, Referat bei einer Arbeitstagung der Berliner Akademie der Wissenschaften, November 1956.

16. Jfr Schmitz, a. a., s. 32.

17. Hanns Eisler, Über Beethoven, Sinn und Form, Sonderheft, 1964, s. 45 ff.

18. J. K. Mayr, Wien im Zeitalter Napoleons, Wien 1940, Bd IV, s. 124.

19. Wilhelm Altmann, Vorwort zur Eulenburg-Taschenpartitur-Ausgabe, London u.ä.

20. Jfr Gustav Nottebohm, L. v. Beethoven, Thematisches Verzeichnis, Leipzig 1925, s. 82.

21. I Eisler-hymnens melodi är de första nio resp. de fjorton första tonerna och harmoniseringen av de första sex taktarna identiska med Beethoven op. 84, nr 4 takt 5 ff, resp. Mendelssohn op. 76 takt 36 ff.

22. Boehmer, a. a., s. 38.

23. Gerhard Bauer, Die deutschen Befreiungskriege 1813-1815, Befreiung, Zeitschrift für Wissenschaft und Politik, nr 8, 12/1976, s. 21.

debatt

Försvar för Bo Bergman

P-O Käll har stränga krav på vad som är "folkligt". I samtalet om Nils Ferlin ("Varför älskar vi Nils Ferlin?", Förr och nu 2/77) renser han upp i den svenska litteraturen och slår fast att "motsättningen mellan det mer folkliga och det 'fina' – alltså det akademiska – går som en röd tråd genom hela vår litteratur". Akademiskt och "folkligt" framstår därvid som varandras absoluta motsatser, och man frågar sig på vilken sida radikala, akademiskt utbildade författare som Erik Blomberg och Lars Gustafsson en gång ska hamna.

Jag tror att P-O Källs grepp – "att dela upp litteraturen på det sättet", dvs. mellan "folkligt" och "akademiskt" – är ett mycket dåligt analysinstrument om man vill komma åt en verkligt folklig tradition i vår nationallitteratur. Källs eget försök att bilda motsatspar – "Du kan utan större svårighet märka skillnaden... mellan Nils Ferlin och, låt oss säga, Bo Bergman" – belyser problemet till fullo. För för det första är det ju allmänt känt att Ferlin i sin verskonst tagit stora intryck av just Bo Bergman. För det andra sökte sig Bo Bergman – liksom Hjalmar Söderberg – själv tillbaka till en borgerligt liberal tradition med omstörtaren Heinrich Heine som en av förebilderna. Att se Bo Bergman som en förbindelselänk mellan Heine och Ferlin torde inte vara alldeles bakvänt.

När man någon gång i dagens diskussion ser Bo Bergmans namn nämnas är det oftast med hänvisning till hans roll som kulturkriti-

ker under viktiga decennier som 20- och 30-talen; Bo Bergman hade bevisligen en låg uppskattning av, ja t o m motarbetade den framväxande proletärlitteraturen; han var kulturaristokrat och bakåtskrivare. Men detta omdöme är – pga sin ensidighet – inte riktigt rättvisande. Bo Bergman var – och är – samtidigt en populär författare i breda kretsar. Hur ska vi förklara det förhållandet?

Dubbelheten i Bo Bergmans författarskap – särskilt tydlig i hans poesi, den mest betydande delen – är i hög grad samtidssbunden. Bo Bergman anslöt sig tidigt till en radikalism av 80-talssnitt. Denna hade dock sedan länge spelat ut sin roll när Bo Bergman i början av seklet framträdde som skönlitterär författare. Pessimismen i de tidiga diktsamlingarna (Marionetterna, En människa) speglar missmodet hos en författare vars centrala tema var kampen för dikten och människans frihet. Att göra gemensam sak med den unga arbetarrörelsen var knappast aktuellt för en så utpräglat individualist som Bo Bergman. Vad åter stod?

KRIGET VÄNDPUNKT

Kriget 1914-18 skulle emellertid bli något av en vändpunkt. Samtdiskritiken får nu allt större utrymme i Bo Bergmans diktning, och Elden från 1917 innehåller flera dikter som är direkt riktade mot det imperialistiska rövarkriget. Bo Bergmans vidare utveckling är logisk och konsekvent: när nyordningstankarna på nytt börjar vinna förfäste på kontinenten

finns det inte längre någon tveksamhet i avståndstagandet från fascismen och i engagemanget för frihetens sak. "Sedan Thorilds dagar har ingen svensk diktare intensivare och våltaligare fört det fria ordets talan än Bo Bergman", skriver Stellan Arvidson – radikal socialdemokrat – i en liten skrift från 1945.

Den borgerliga humanisten förvandlas – under trycket av de mörka tidshändelserna – till en kämpande humanist. I Gamla gudar ("en antifascistisk diktsamling", Arvidson) och Riket möter man ständiga beaktelser till mänskligheten, till framtiden och till de krafter som vill fred och frihet. Så i "Credo":

*Den klara dagen är min gud.
Upplys min ande, tänd min syn
och var mig nära under ditt bud,
du ljusets gudom under skyn.
Jag ängslas svårt att jag en gång
skall komma att förneka dig
– ej i min dag av kamp och sång
men i den natt som närmar sig.*

*I trötthet vackla våra fjät,
och vem är jag att jag skall få
ett svar av skuggorna på det
som ljuset ej kan svara på?
Om skräck och plågor säga nej
till allt vad jag har kärt idag,
förlåt mig, men jag känner ej
den mannen, det är inte jag.*

Tråden i Bo Bergmans författarskap är inte röd, utan spräcklig. Men att ställa det helt vid sidan av den folkliga traditionen i vårt litteratur, som P-O Käll tycks vilja, vore både osakligt och ohistoriskt. I vår tid – när kriget lurar bakom dörren igen och folkets friheter dagligen sätts på spel – kan denna diktning få förnyad aktualitet.

Anders Björnsson

och Sven Ulric Palme var utställningens historiska rådgivare och expert.

Aron Andersson
utställningskommissarie

Historiska Museets tomma luft

Uppgifterna om de spontana folkresningarna mot Sigismund – Näf-tåget, Korvtåget m m – finns bland annat utförligt beskrivna i E Ingers "Bonden i svensk historia". Han skildrar också allmogens stöd åt hertig Karl – tydligt manifesterat t ex vid Söderköpings riksdag. Berättelser om Klubbekriget i Finland, som indirekt riktade sig mot Sigismund, finns lite varstans i litteraturen.

Om Aron Andersson vill kalla detta luft, må det stå för honom.

Striderna mellan hertig Karl och Sigismund var förvisso en personlig uppgörelse om makt, men de var också – och främst – ett uttryck för djupa klassmässiga motsättningar i det svenska samhället. På utställningen fanns överhuvudtaget den sista aspekten inte med. Det var inget olycksfall i arbetet, utan en helt medveten försummelse, enligt Aron Anderssons brev. Det gör ju inte saken bättre.

Tommy Hammarström

Lögner om Sigismund

Det svar Tommy Hammarström presterat på mitt bemötande av hans kritik av utställningen "Sigismund Vasa och hans söner" bör inte få stå oemotsagt, eftersom det visar hur osakligt och illa underbyggd hans kritik var.

Nej, gode Tommy Hammarström, kampen mellan Sigismund och hertig Karl gällde faktiskt en personlig strid mellan landets laglige konung och den maktthungrige hertigen, som eftersträvade kungligt envælde och med alla medel kämpade för privata, dynastiska intressen. Det finns ingen möjlighet att se "grundläggande klassmotsättningar" i den kampen, och det var alltså inte så att den svenska allmogens stöd på hertigens sida, trots att han med alla demagogiens medel sökte väcka ett latent främlingshat och en rädsla för landets rekatolisering i kampen mot Sigismund. Talet om spontana folkresningar riktade mot Sigismund är gripet ur luften, och vad höga deln och dess intressen beträffar, beredde den ungefär samma svårigheter för Sigismund som för Karl. Det är fullständigt orimligt att söka dra några moraliserande slutsatser om Sigismunds politiska inställning med anledning av de sociala förhållandena i Polen – själv var han immigrant i landet sedan sju år och hade nästan oöverstigliga svårigheter att hävda sin ställning gentemot den självrådiga polska adeln.

Men varför inte läsa Sven Ulric Palmes artikel om Karl IX i sista bandet av Svenskt Biografiskt Lexikon (Band 20, 1973-75). Där lämnas en utomordentligt välinformerad och synpunktsrik framställning av dessa problem,

BOKRECESSIONER

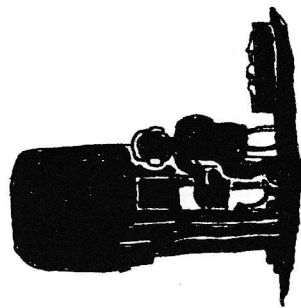
Bengt Berg. FRIHETENS TYGLAR. 80 s. Tidens förlag, Stockholm 1977. Pris: ca 29:- ISBN 91-550-2106-9

Bengt Bergs diktsamling inleds med bl a en dikt från "en vrå av världen", sovrummet där "de som fyller mitt liv med liv" sover. Därifrån rör han sig utåt: ut i glesbygdssamhället i en del av landet där "många yngre, produktiva människor har måst lämna sina hem och minnen, sin historia och dialekt", vidare till Sunne, Karlstad, Tyskland på en vårvinterresa, Finland. Och sedan åter mot sitt centrum, hem. Han beskriver det lilla samhällets vardagsvillkor, oron som växer inåt, liksom den mer uppenbara oron i Berlin.

Lika lite som hans skildringar från andra länder bär spår av exotism, gör hans skildringar av den egna trakten det. Han diskuterar inte anledningen till att han bor i glesbygden; det är en självklar rätt.

Dikterna bärs ofta upp av en lågmäld, men klar och frisk ton. Ofta innehåller de också de små tecken och antydningarna som öppnar för de stora förändringarna.

Ylva Holm

S Bohman, I Frankow, A Svensson, J Söderberg: "OSS ARMA FOLK ATT PLÅGA...". 82 s. I serien Historiska Småskrifter. Ordfront/Arkivet för folkets historia, Stockholm 1976. Pris: ca 18:-

ISBN: 91-7324-043-5

En undersökning av enskiftet i Kungslena by i Västergötland 1824-1829. Utgångspunkten är lite galen: gruppen valde inte byn för att den var typisk utan för att det finns en visa bevarad, Kungslenavisan, som skrevs och sjöngs av motståndare till skiftet. Undersökningen ville ge svar på frågor av typen: Vilka faktorer bestämde byamännens intällning till skiftet? Kunde skiftet berika några på de andra? Kunde skifte år. I Kungslena saknades t ex de storgodsägare som drev på skiftena för att tresse så länge man inte vet hur representerativ detta skifte är. I Kungslena saknades t ex söndra och härska. Här är det bönder som inlagor till landshövdingen och kgl maj:t. Det intressanta är människorna som skymtar fram med sin större och mindre skrivförmåga, sin tveghetsamhet, sin rädsla för flyttningskostnader och för att splittra en gammal invand bygemenskap. 1700- och 1800-talets skiftesrörelser var nödvändiga för produktivkrafternas tillväxt. Den här skriften har värde som ett åskådligt exempel på i vilken form en grupp människor blir medvetna om och utkämpar en av sin tids sociala strider.

Sven Wernström

BRÄNNPUNKT KOREA. 185 s. Utg av Informationsgruppen för Korea, Örebro 1976. Ill med foton och karta. Pris: ca 30:-

ISBN saknas

Förutom Jan Lönns "Nordkorea" (PAN, Sthlm 1972) har inte funnits någon bra bok om Korea på svenska, inte förrän nu när "Brännpunkt Korea" utkommit. Bokens avsnitt har författats av resp Evert Kumm, Christina Hultcrantz, Jan Lönn, Eva Hernby - alla sedan lång tid aktiva för det koreanska folkets sak och mycket välinformerade om landets historia och den aktuella situationen där. Boken rymmer kapitelrubriker som t ex "Ett folk genom årtusenden", "Koreakriget - 1950-talets vietnamkrig", "Vägen till återförening". Som framgår är det en bok som spänner över och vill belysa en lång tidsperiod. Den är mycket välkommen!

Svensk-koreanska föreningen är ännu liten och dess tidning "Koreaninformation" har en låg upplaga och räcker på långt när inte till för att ge oss den information vi så väl behöver om Korea, dess historia, kamp och uppbygg-nadsarbete. Boken är synnerligen lämplig för studiecirklar. Det jag dock saknar är en utförlig litteraturförteckning för vidare studier. Boken kan rekommenderas direkt från Informationsgruppen, c/o Evert Kumm, Drottninggatan 37, 702 22 Örebro. Gör det!

Kaj Svensson

Peter Curman. FÅGLARNA. 73 s. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1977. Pris: ca 27:-

ISBN 91-46-12786-0

Omslagets tysta fåglar är svarta med inslag av rött och vitt och på baksidan finns ett foto av den allvarliga poeten. Att döma av dikterna, som ibland når ut i det högstämnda, är det inte helt missvisande. Han klär sina kampanvisningar i olika bilder och lovar att spindelnätet kan lösas upp, samhällets konfektionskostym kan bryta. Men under en resa finner han att vägen mot befrielse (?) går inåt, ner i själens dolda landskap. Han utforskar sig själv, skriver sig ner "genom alla dessa jag /som upp-trätt i mitt namn" och "drar mina trettiöfem år/från de tusentals som gått/sedan jag föddes". En människa. Som inte saknar humor att belysa allvaret med. Han griper t ex tag i nyheten om de små mikroorganismer som genom sitt liv blir dödsbotande för den balsamerade härsken Ramses II.

Fåglarna är en samling dikter kring livsvillkor, kamp, kärlek och kring solidariteten som är "förbunden med det skyddslosa inom dig".

Britt Maria Berg

DEN BLÅGULA SOCIALISMEN SOM JAG VILL HA DEN. (förford av Karl Beijbom) 214 s. Författarförlaget, Stockholm 1977. Pris: ca 32:-.

ISBN 91-7054-210-4

Efter valet 1976 inbjöd den syndikalistiska tidningen Arbetaren ett antal personer att debattera under ämnet "Den blågula socialismen - som jag vill ha den". Bokens idé bygger på en praktisk och teoretisk omöjlighet - att låta ett antal personer under den helt odefinierade innebörden av socialism diskutera innebörden av socialism. Flera av inläggen innehåller följaktligen alla möjliga och omöjliga försök att tvinga bort socialismens spöke. På sidan 130 förkunnar t ex Artur Lundkvist trosvist att klasskampsideologin tillhör det förflutna. Och Gunnar Adler-Karlsson förslår en klassarbetspolitik så avancerad att man nästan får känslan av att han beskriver Sverige 1977.

Hela boken framstår som ett "terapi-försök" att bortförklara SAP:s valnederlag och skapa en "vänsterprofil" åt SAP inför 1979 års val. Till boken finns en studieplan fogad av Göran Palm och Sandro Key-Åberg, den är lika erbarmlig som resten av innehållet. Det finns dock några läs- och tänkvärda saker. Ove Allansson, Per Holmberg, Marit Paulsson och Bjarne Moelv skriver var för sig värdefulla bidrag till förståelsen av vilken värld vi lever i idag. - Och de står också på rätt sida - folkets!

Per-Olof Larsson

Erik af Edholm. VATTEN OCH MAK.T. 60 s. Ordfront/Arkivet för folkets historia. Stockholm 1977. Pris: ca 10:50

ISBN 91-7324-04904

Arkivet för folkets historia har de senare åren givit ut ett flertal värdefulla skrifter. "Vatten och makt" är nummer sju.

Ett viktigt historiskt problem är relationerna mellan konstbevattning och statsapparatus uppkomst och styrka. Många historiker hävdar att statsapparaten och en överklass är nödvändiga för att organisera bevattningsarna. Överklassen lägger också beslag på överskottet.

Edholm undersöker bevattningsystemet i Sydindien. Han konstaterar att det vuxit fram under mycket lång tid och huvudsakligen är resultatet av byinvånarnas egna initiativ och arbetsinsatser. Det är den lokala befolkningens vilja att förbättra sin ställning och öka produktionen som varit avgörande. I ett tänkespråk från 300-talet sägs att "Jordbrukarna är världens hjulnav".

Skriften är rikt illustrerad men väl detaljerad. Istället saknas ett resonemang där slutsatserna ställs i relation till det "traditionella" synsättet. Hur generella är slutsatserna från bevattningsjordbruket i Sydindien?

Staffan Gassel

Elsa Christina Ek. ODELSTORPET OTSLÄTTA. Ett sätt att leva. 138s. LT:s förlag, Stockholm 1977. Pris: ca 55:-

ISBN 91-31-00960-1

Med värme och med hjälp av foton, brev och dagboksanteckningar dokumenterar E.C. Ek sina föräldrars småbrukarliv i 1920-1950-talens Jämtland. Ett liv mest fyllt av hårt arbete, isolering och inkräkthet men också av arbetsglädje, gemenskap och engagemang. "Ett sätt att leva som för alltid är förbi". "Vad tjänade all möda till?" - påstår och undrar författarinnan. En bit av vår historia att lära oss av och ta vara på det bästa ur, tycker jag.

Marie-Louise Persson

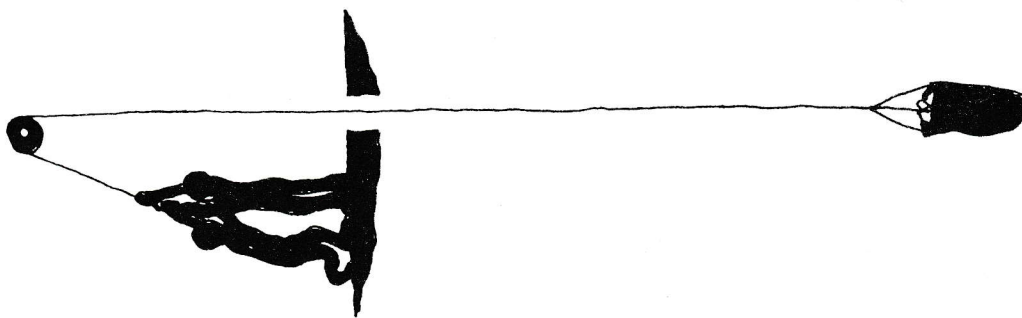
Lars Gunnar Emmoth, FRAGMENT PÅ HJUL. 151 s. Författarförlaget, Stockholm 1976

ISBN 911 7054 189 2

Lars-Gunnar Emmoth är 23 år och CP-skadad sedan födseln och svårt rörelsehindrad. Han slängs från olika anstalter, skolor och andra sociala institutioner. Hans perspektiv är utifrån rullstolens. Trängs och trist kan man tro. Men LGE har, tycks det mej, accepterat sin sjukdom och försöker göra så gott det går. Ibland ännu mer. Boken är skriven i en uppsluppen självironisk stil där både hat och glädje spontant blottas. Att välfärden sannerligen bara är till för friska medborgare visste vi kanske förut.

Fack och debattböcker gör mig annars lite nedstämd. Men Lars-Gunnar Emmoth tycks haft så jävla roligt när han skrev det här att också jag blev glad. Tack!

Arne Alking

Sören Eriksson, Jan Guillou, Marina Stagh, Sven Öste, OCKUPATIONSMAKTEN ISRAEL 1977. Reportage. 100s. Ordfront, Stockholm 1977. Pris: ca 20:-

ISBN 91-7324-058-3

Fyra sinsemellan olika journalister som rest i Israel under våren 1977 redovisar sina intryck. De begränsar sig huvudsakligen till förhållandena i de av Israel 1967 ockuperade områdena. Det är en enhetlig bild av den israeliska politiken som växer fram, hur den syftar till att införliva dessa områden med det judiska Israel. Boken ger en mängd fakta kring metoderna. T ex hur man "skapar fakta" genom bosättning ("Israel är där judiska människor bosätter sig"), hur arabiska byar utplånas, jorden exproprieras och befolkningen fördrivs. Boken avlivar också några vanliga föreställningar om Israel, som den om nydningarna i öknen och den om den demokratiska rättsstaten och berättar istället om korruption och tortyr av politiska fångar. I samtal beskriver palestinerna sin situation och motståndskamp.

Boken framställer informativt sprängkraften i staten Israels motsättningar. Expansionen fungerar där som en ventil för de inre slitningarna, men den politiken leder också till ett växande motstånd mot förtrycket i de ockuperade områdena. En sådan bok behövs i Sverige idag!

Mats Miljand

Jan Fogelbäck: BUSSBOLAGET. Oktober-förlaget, Stockholm 1977. 190 s. Pris: ca 30:-

ISBN 91-7242-105-3

Jan Fogelbäcks nya roman Bussbolaget är en "kollektivroman i jagform" som han själv kallat den. Genom att lyssna till Erling Klang, busschaufför på SL, får vi veta mycket om hans trassliga privatliv, korruption inom idrottsrörelsen och den fackliga kampen på arbetsplatsen. Han är ingen perfekt hjälte. Till exempel håller han sig med konstiga attityder i kvinnofrågan. Hans handlingssätt kan diskuteras i vissa situationer. Men just detta och inte minst det personliga språk Fogelbäck gett honom gör Erling Klang trovärdig som människa. Och just genom att ge honom särdrag och konstigheter i språk och handlingssätt har Fogelbäck lyckats göra honom

till en av många, till en individ i ett kollektiv. Privat och socialt binds omärkligt samman under berättelsens gång tills det går upp för Erling Klang och läsaren att "allt hänger samman". Fogelbäck har lyckats i sin strävan att skriva en individcenterad kollektivberättelse, och den nya boken är ett stort konstnärligt framsteg i förhållande till fjol-årets debutroman Goliat.

Magnus Ringgren

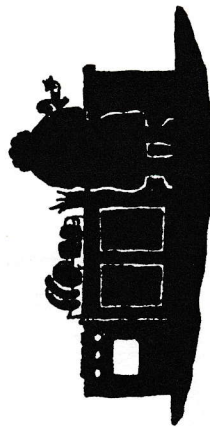
Tomas Forser. BÖÖKS 30-TAL. En studie i ideologi. 248 s. PAN/Norstedts, Stockholm 1976. Pris: ca 40:-.

ISBN:91-1-764381-3

Fredrik Böök, lysande konservativ litteraturkritiker, lät sig tas för "marxist" fram på 30-talet. Han gav sig hän åt dialektisk historiematerialism, men utan att själv inta en proletär klasståndpunkt. Det var kanske en sak för tjänstefolket. Så gick det som det måste. De radikala med hjärtat till höger slöt honom till sitt bröst, medan de medvetna genomskådade förvandlingen, såg att han ej hörde till dem. Ty inom glas och ram hängde hos professorn världssanden hakkorsprydd. Bööks klasslösa materialism förde honom i armarna på en cynisk idealist som Hitler.

Han gick alltså för långt, och etablissemanglet måste idiotförklara honom. Någon virrhjärna var han dock inte. Tomas Forser visar att Bööks ställningstagande ägde konsekvens. Boken lär oss se vår samtid tydligare: måste man verkligen kisa i november för att hitta motsvarigheter till 30-talets Böök?

Siwe Raadik

Förstamajboken 1977. BERÄTTELSE FRÅN KAMPEN. 175 s. Ordfront, Stockholm 1977. Pris: ca 20:-

ISBN 91-7324-050-8

Här skildras det arbetande folket, dess kamp och vardag beskrivs i prosa och dikt av dem själva.

De senaste åren, som varit en period fylld av kriser för kapitalismen, har självklart också haft avgörande inverkan på hur arbetarnas liv gestaltat sig, det är ju främst de som i dessa skeden får bära tyngsta lasten. I Berättelser från kampen får vi ta del av deras hotande vardag, där naturligt hemliv förstörs av akord och hets. Vi möter dem i strid för bättre livsvillkor, mot förtryck och mänsklig förnedring.

Nu innehåller inte boken bara kamp- och strejkdikter, förutom ett par inledande historiska kapitel kan man där också finna skildringar som har att berätta om arbetsglädjen och solidariteten mellan kamraterna.

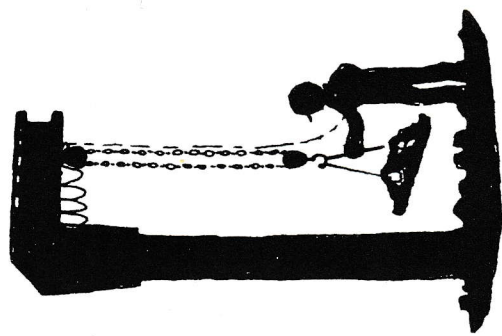
Mats Hansson

Rune Hassner. BILDER FÖR MILJONER. 384 s. Register, litteraturförteckning, inbunden. Sveriges Radio/Raben & Sjögren, Stockholm 1977. Pris: 275:-

ISBN 91-29-49919-4

Rune Hassner har nu publicerat den grundläggande boken när det gäller massmediabildens framväxt och utveckling i Västeuropa och USA. Det är en på alla sätt stor bok. Stort format: tre spalter på var sida, ett flertal bilder på varje uppslag. Dess innehåll är rikt. Det är en bok som redovisar mer än ett årtionde av eget forskningsarbete. Rune Hassner har inte gått till sekundärkällor; han har själv gått till läggan och sett efter. Boken är dyr. Men den är värd sitt pris för var och en som arbetar med bilder och bildpresentation. Det bör tilläggas att trots sitt stora kunnande, har Rune Hassner lyckats skriva en lättläst och fascinerande bok. Genom sitt stora register och sin rika notapplsats blir den till en handbok och en uppslagsbok. Att den presenterar mängder med nytt vetande, gör den blott än värdefullare.

Annelie Jordahl

John Heartfield. BILDEN SOM VAPEN. Fotomontage 1930-38. 124 s. Övers. Björn Meidal. Ordfronts förlag. Stockholm 1977. Pris 36:-.

ISBN: 91-7324-048-6

Den tyske konstnären John Heartfield kämpade under en stor del av sin levnad envetet mot krigsutrustningarna i sitt hemland, mot fascismen och mot kriget när det bröt ut.

Tillsammans med Grosz uppfann han fotomontaget, men det var Heartfield ensam som förde denna konstform till dess storhet.

Den volym som Ordfront nu gett ut består av ett urval av hans bilder publicerade i veckotidningarna "Arbeiter Illustrierte Zeitung" (AIZ) och "VJ" (Volks-Illustrierte) fram till krigsutbrottet. De tyska texterna är översatta och längst bak i boken finns en tidshistorisk kommentar till varje bild. Denna lilla volym är oundgänglig för var och en som intresserar sig för klarsynt politisk bildkonst och samtidshistoria.

Annelie Jordahl

Kai Henmark. DEN OMVÄNDE ARKEOLOGEN. 133 s. Zindermans, Göteborg 1977. Pris: ca 38:-

ISBN 91-528-0194-2

Henmark säger att han riktar sina dikter till mig, och till alla, men försvinner ofta själv från dikterna och lämnar mig snopen kvar, ibland med några ord på vägen. Skriver: "Något jag säger dej/Finner du inte på pappret/Texten, den tåliga bäraren/förmår inte allt. . . En del ska du hämta själv/Kom och låt oss se vad du får!/Den väg du nu går är din egen/Allt går inte bärarens väg."

Jag väntar. Men den omvände arkeologen lämnar inga spår efter sig, i mig, när han tassar förbi för att gräva i sin himmel, sökande "efter en framtid/minnesvärd nog/att i nuet bevara".

Britt Maria Berg

Stig Holmås. SE, VAD DET LYSER! 52 s. Oktoberförlaget, Stockholm 1977. Pris: ca 20:-

ISBN 91-7242-101-0

Stig Holmås, radikal norsk poet, har publicerat tre diktsamlingar: *Vi er mange*, *Tenke på i morgen* och *Nok å ta seg til*. Från dessa tre samlingar och med en fin känsla för Holmås speciella tonfall har Bengt Berg gjort ett urval och översatt en rad dikter: *Se, vad det lyser*.

Holmås har i en dikt hyllat den norske proletdiktaren Rudolf Nilsen och anknyter till den norska arbetarlyriken. Stencildragning, tidningsförsäljning, brevbararjobb, barnafödelse, naturupplevelser, människor som rallaren, sjöaren, Lise, Lille Jo, förtorens innevä-nare hör till hans verklighet, och är ämnena för hans dikter. Holmås är varken rädd för patos eller humor. Ofta finns i hans dikter en rak och glad fräckhet, som är sällsynt i den svenska lyriken.

Ylva Holm

Kåre Holt. KAPPLÖPNINGEN (övers. från norska av Olof Hoffsten). 241 s. Raben & Sjögren, Stockholm 1976. Pris: ca 48:-.

ISBN 91-29-45123-x

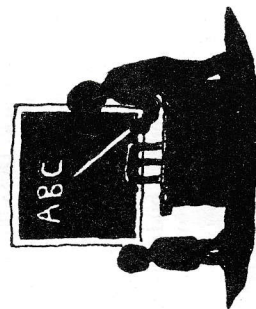
En fantastisk och spännande skildring av Amundsen och Scotts kapploppning till Sydpolen. Den kan läsas som en äventyrs historia. Det vore dock synd att stanna vid detta perspektiv. Bokens stora förtjänst ligger nämligen i Holts sätt att lyfta fram personligheterna hos de båda äventyrarna.

Amundsen omvärderas totalt av Holt. Dri-ven av en i det närmaste hänsynslös äreging-het och behov att hävda sin egen person lånar han under falska förespeglningar ishavsskutan Fram av Nansen och jagar mot Sydpolen utan att hans besättning har en aning om vart de är på väg.

Läsarna får följa med på en färd där det mesta av de vetenskapliga och forskningsin-riktade intressena får vika för en rå kamp mellan hävdandet av en personlig och en na-tionell triumf.

Boken är välskriven och i hög grad läsvärd och lärorik.

Ingemar Eriksson

Ilf & J. Petrov. KYSSEN ÖVERFÖR INFEKTION. Övers. Ola Palmaer. 210 s. Oktoberförlaget, Stockholm 1977. Pris: ca 35:-

ISBN 91-7242-110-X

Ilf & Petrov, den sovjetiska litteraturens po-puläraste och mest kända satiriker och humo-rister, var verksamma kring 1930 och är tidi-gare kända i Sverige genom romanerna *Tolv stolar* och *Guldkalven*.

Kysen överför infektion innehåller tidigare oöversatta berättelser, Petrovs minnen av Ilf och anteckningar ur Ilfs dagbok. Större delen av boken upptas av "En genomsnittlig per-sonlighet", berättelsen om hur den osynlige herr Filurin helt förändrar livet i staden Ara-varekåkovo. Bokens andra längre novell är "1001 dagar eller den nya Shaherazade", byggd på Tusen och en natt.

Båda styckena är mycket nöjsamma; sati-ren riktar sig framför allt mot byråkrati och dumhet och författarna står på de smås och försvarslösa sida. Framställningen är avslö-jande men inte elak. Detta är mild och vänlig litteratur där det satiriska bettet försäkrar klåda men knappast sår.

Ilf och Petrov skrev med humor och inle-velse. Framförallt är detta en mycket rolig bok.

Ulf Bergqvist

Olov Isaksson och Sören Hallgren. FÄRÖ-BILDER. 176 s. LT:s förlag, Stockholm 1976. Pris: ca 89:-

ISBN 91-36-00866-4

Boken är på samma gång en historiebok, en turisthandledning och en bilderbok om Färö-arna. Isaksson ger en lättläst och bred skild-ring av den lilla ögruppen i Nordatlanten. Han skriver kunnigt om havet kring Färöar-na, deras historia, folket, näringslivet, poli-tik, jakt och fiske. Med respekt skildras fär-ringarnas nationella särdrag och strävan efter nationellt oberoende. Men ibland stegar för-fattaren sig oförstående och finner att "re-stauranglivet är ett sorgligt kapitel" eller att "restriktionerna är märkliga" då vin och sprit inte går att köpa.

Fotografen Sören Hallgrens omkring 200 bilder kompletterar texten på ett bra sätt men fungerar även självständigt. Drygt 40 bilder återges i färg, men det är de svartvita bilderna som är de starkaste. Färgtrycket är dessutom av ojämn kvalitet.

Boken innehåller till sist också ort-, sak-och personregister och en omfattande littera-turlista. Det stora formatet och den gedigna bindningen förklarar kanske det höga priset.

Finn Karlsson

Britta-Lena Jansson. JAN MYRDAL. EN KRONOLOGISK BIBLIOGRAFI 1943 - 1976. 192 s. Oktoberförlaget, Stockholm 1977. Pris: ca 80:-.

ISBN 91-7242-111-8

Jan Myrdal har många fiender. Alltså har han många vänner. Det visar den bibliografi, som utgetts till författarens 50-årsdag och som inleds med en diger "Tabula gratulatoria". Bokens huvuddel är en kronologisk förteckning av Myrdals böcker och artiklar. Under varje boktitel finns uppgifter om recensioner. Även översättningar är upptagna, liksom artiklar i utländsk press. Bibliografin avslutas med en förteckning över Myrdals medverkan i radio och TV samt ett urval av litteratur om hans författarskap. Boken är rikt illustrerad dels med foton, dels med teckningar och grafik av Svenolov Ehrén, Ove Birgersson, Gun Kessle och PO Ultvedt. Britta-Lena Jansson har gjort ett omsorgsfullt arbete, som många kommer att ha nytta och glädje av.

Margareta Zetterström

Gösta Johansson. DE KÄMPADE FÖR GÄVES. 142 s. LT, Stockholm 1976. Pris: ca 43:-.

ISBN: 91-36-00793-5

De kämpade förgäves är en bred historisk roman, en kollektivroman om man så vill. Boken behandlar ett klassiskt tema i svenskt romanbygge under 70-talet: socialdemokratin stora svek. Johansson har valt att behandla detta genom torparsonen Jonas Perssons ögon.

Jonas kommer till Stockholm en sommar dag kring sekelskiftet, med drömmar om en lycklig tillvaro. Han får arbete vid spårvägen, där han träffar en socialdemokratisk agitator. Tillsammans går de ibland till Lill-Janssskogen för att lyssna på Branting. De kommer också i kontakt med den ungsocialistiska rörelsen, som med Hinke Bergegren i spetsen lyckade reformismen.

Trots att boken är drivet skriven, så finns det något i den som saknas. Människorna blir aldrig riktigt levande. Detta försvåras också ytterligare av författarens vilja att stoppa in egna kommentarer i berättelsen. Romanens historiska karaktär försvagas. Det luktar aldrig riktigt sekelskifte kring den. Och det är synd.

Thomas Nydahl

Gunnar Kieri. AV DIG BLIR DET INGEN- TING. 156s. Arbetarkultur, Stockholm 1976. Pris: ca 18.80.

ISBN 91-7014-076-6

Gunnar Kieris nya roman tilldrar sig i Torne- dalen under efterkrigstiden, och genom den unge Lars får vi följa livet och arbetet i byn vid gränsälven.

Berättelsen bär upp av historien om hur ett arbetslag försöker få bukt med en jättelik timmerbröt i älven. Det är ett farligt och slit- samt arbete, men ändå fortsätter arbetarna okuvligt och lyckas till slut besegra timmer- bröten. På så sätt får boken en positiv grund- ton, en optimistisk syn på människorna och deras arbete.

Man väntar med spänning på nästa del i den trilogi som Kieri planerat, och som kommer att föra rakt in i nutiden.

J-O Nyström

Stig Lindholm. INDIANERNA SOM ALL- TID FÖRLORADE. 163 s. Verbum, Stock- holm 1976. Pris: ca 22:90.

ISBN saknas

Historien om den spanska erövringen av Nya Världen på 1500-talet berättas enkelt och medryckande. Varken spänning eller histo- riska fakta saknas. Årtalstolpar och kom- mentarer gör framställningen åskådlig. Det hela serveras smakfullt i en utmärkt typogra- fi.

Historia varvas med nutid. Författaren be- söker platsen för brottet. Inget har ändrats. Indianer massakreras fortfarande; används som slavarbetare och lastdjur i de tyngsta, smutsigaste och sämst betalda jobben. Det 400-åriga kultur- och folkmordet är långt ifrån avslutat. Men enligt boken bär nu som då de världsliga makterna ensamma skulden. De andliga förtryckarna framställs som "förso- nare" och "indianernas vänner". Inget sägs om katolska kyrkans roll som utsugare av indiansk arbetskraft då dess väldiga lant- egendomar i Latinamerika. Kyrkans och ka- pitalets nära förbund berörs inte.

Lindholm säger sig ha skrivit en ungdoms- bok. Så mycket viktigare då, att för en lättpå- verkad och ovetande läsekrets, berätta hela sanningen också den om den andliga eröv- ringen av Nya Världen.

Bengt Dagrin

Göran Lundin. SAMERNA I SVERIGE - en stridsskrift. 72 s. Oktoberförlaget, Stockholm 1977. Pris: ca 15:-.

ISBN 91-7242-115-0

Författaren vill tillrättalägga bilden av sam- erna samt formulera krav som stödjer hela samefolket.

Boken inleds med en historik över stats- maktens kolonisationspolitik gentemot sam- erna. Därefter redogörs för renskötarnas och de sk "differentierade" samernas situation. De senare, samer utanför renäringen, utgör en majoritet. Ändå är enligt staten en same lika med en renskötare.

Historiken och faktagenomgången är bo- kens goda sidor. Bristerna ligger i författa- rens oklarhet i en rad frågor han drar upp; bl a tycks han tvivla på att samernas kamp för rätten till land och vatten egentligen är möjlig i ett icke-socialistiskt Sverige. I inled- ningen sägs att det ankommer på samerna själva att formulera sina krav, likväl kommer de inte till tals i boken, som avslutas med författarens program för deras kamp.

Lasse Linusson

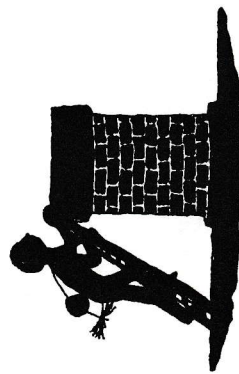

Jan-Ingvar Löfstedt: RÖD OCH EXPERT. Utbildning för utveckling i Kina. 147 s. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1977. Pris: ca 38:-

ISBN 91-46-126740-2

Löfstedts framställning av den kinesiska utbildningspolitiken är faktsäckad, men ganska snårig. Den beskriver en utbildning som ska tjäna den socialistiska utvecklingen och därför inte bara är inriktad på att ge resultat i högre produktion, utan också på att bryta ner skillnaderna mellan stad och land och arbetare och intellektuella. Boken ger åtskilliga exempel på hur kineserna försökt uppnå detta genom varvad teori och praktik, ändrade världsprinciper för den högre utbildningen och politisering av undervisningen. Felet är att Löfstedt ger en alltför onyanserad bild av kulturrevolutionen. När man nu i Kina försöker korrigera det studie- och kunskapsförakt som faktiskt bubblade upp som en underström i kulturrevolutionen, då tolkas det av Löfstedt som att "vissa tecken tyder på att en del av kulturrevolutionens landvinningar gått förlorade" (s 133). Han ger dock inga exempel på vilka verkliga reformer som skulle gått förlorade, utan slutkapitalet mynnar ut i spekulationer.

Mats Örbrink

Henning Mankell. VETTVILLINGEN. 378 s. Författarförlaget, Stockholm 1977. Pris: ca 49:-

ISBN 91-7054-195-7

I Vettvillingen skriver Henning Mankell – uppenbarligen efter omfattande förundersökningar – om den övervintrande hemmanazismen på en bruksort någonstans i Norrland just efter andra världskriget.

Vi får följa hur stockholmare Bertil Kras beger sig till nämnda ort för att där börja om sitt liv.

Tämligen oförskyllt hamnar han i en mordbrandshistoria i samband med att han engagerar sig i frågan om varför svenska radikaler sattes i arbetskompanier under kriget. Han blir en lämplig brottsling och stöts ut som en sådan.

Mankells språk flödar som aldrig förr och han har här skrivit en i huvudsak bra bok, omfånget till trots.

Matz Davidsson

Jan Myrdal. AVGÖRANDE ÅR. Svenska frågor 1975-1977. I urval av Lars Åke Augustsson. Förord av Stefan Lindgren. 135 s. Oktoberförlaget, Stockholm 1977. Pris: ca 30:-

ISBN 91-7242-122-3

I Avgörande år diskuterar Myrdal frågor av avgörande betydelse för vår framtid. Skall vänstern utgå från arbetarklassens och det arbetande folkets behov och därmed bli en verklig vänster kapabel att försvara Sveriges nationella oberoende mot olika anpassningstendenser? Eller kommer monopolbourgeoisien att lyckas desarmera det arbetande folket inför det hotande kriget i Europa? I olika artiklar om bl a organiserad brottslighet, prostitution, alkohol, narkotika, terrorism och psykoterapi drar Myrdal upp skiljelinjen mellan en falsk och en äkta vänster. Han visar att det ömmande för trasproletariatet som nu blivit markant i skenradikala kretsar samtidigt åtföljs av en växande anpassning till Sovjetunionen. Avgörande år är en nödvändig bok om väsentliga frågor. Den bör läsas och diskuteras av många!

Margareta Zetterström

Jan Myrdal. KINA EFTER MAO TSE-TUNG. Anteckningar kring uppgörelsen med "de fyra". 104 s. Ordfronts förlag, Stockholm 1977. Pris: 25:-

ISBN 91-7324-047-8

Boken är en sammanställning av klagörande och intresseväckande rapporter från Kina till svenska tidningar under tiden september 1976 – mars-77 om Mao Tsetungs död, och omständigheterna kring "de fyra" fall.

Författaren redogör också på ett lysande sätt för Mao Tsetungs teori om de tre världarna, och om risken för ett tredje världskrig, där författaren menar att den nuvarande situationen alltmer börjar likna åren före andra världskriget, nu med Sovjetunionen i Hitlers tyskländs roll.

Jan Myrdals långa erfarenhet av och grundliga kännedom om kinesiska förhållanden, gör honom till en av de allra mest läsvärda i ämnet idag.

Boken är illustrerad men unika foton av Gun Kessle från sovrighögtidigheterna i Kina kring Mao Tsetungs död.

Annelie Jordahl

KRITIK SOM VAPEN OCH VERKTYG. Urval och förord av Jan Myrdal. Översättning av Roland Adlerberth. 263 s. PAN/Norstedt, Stockholm 1977. Pris: ca 43:-

ISBN 91-1-771181-9

Jan Myrdal har samlat några spännande exempel på marxistisk kulturkritik från Västtyskland. Betecknande nog har alla medverkande drabbats av, eller hotas av, yrkesförbud.

För oss i Sverige finns det mycket att lära av denna bok. Här finns en musikdiskussion som inte begränsar sig till vissa sidor av dagens musik utan både tar frågorna om kulturarvet, och ideologierna bakom musikens former på allvar. Här finns en litteraturkritik som handlar om huvudsaker, bl a om arbetarlitteraturens problem, och går utöver platta hyllningar eller platta fördömanden. Intressantast tyckte jag själv att Rudolf Wagners inlägg var: "Sex exempel på den sovjetiska revisionismens imperialistiska funktion". Det är en såvitt jag vet unik analys av den härskande klassens ideologi i Sovjet och dess

satellitstater. Dessutom finns här artiklar om film, konst och teater.

Vi i den svenska kulturfrenten måste inte bara lära oss av de resonemang som förs i denna bok, utan av detta sätt att resonera: ordentligt utrymme, ordentliga utredningar, oförskräckt försvar av kulturfrentens landvinningar.

Lars Åke Augustsson

Nihlén, J. FRÅN DET OKÄNDA GOTLAND. 159s. LT, Stockholm 1977. Pris: ca 56:-. Inb.

ISBN 91-36-00768-4.

Boken utkom första gången 1929 och har omarbetats inför nyutgåvan. Om titeln hade någon täckning 1929 är den i alla fall idag helt missvisande. Författaren berättar om medeltidspalats i Visby, munken Petrus de Dacia, Linnés gotlandsresa, fiskelägen och vrakplundringar, landshövding von Segebaden, prästen Kolmodin i Eksta och om ett antal minst sagt kufiska gotlänningar. Framställningen är en blandning av referat av andras arbeten, egen forskning, sägner och rövartistorier.

Ett stort fel med boken är att gotlänningar-na framställs som så konservativa och exotiska medan förnuft och framtända tillskrivs överhetspersonerna, t ex landshövding von Segebaden.

Det har utgivits många böcker om Gotlands kultur och historia de senaste åren. Den här är en av de umbärliga.

Eva Garnert

Thomas Nydahl. **FRAMÅT OCH ALDRIG GLÖMMA**. . . dikter om en statare i en skånebygd. 48 s. Malmöavdelningen av FiB/Kulturförbundet, Malmö 1977. Ill: Charlotte Sjöblom och Christer Edvardsson. Pris: ca 10:-

ISBN 91-7260-126-4

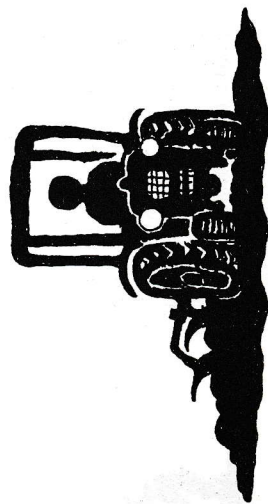
Thomas Nydahl bosatte sig en tid i en statarlänga på ett skånskt gods, med avsikt att förmedla "de känslor och stämningar som kunde präglade statarens vardag". Han vill också i detta visa på en allmängiltighet "så länge klassamhället består".

Diktsamlingen är indelad i fem delar, från "Lägesbeskrivning" över bl a "Det som mörklade" och fram till "...och aldrig glömma". Denna uppbyggnad fungerar bra.

Ibland har Nydahl inte riktigt full kontroll över språket utan förvirrar sig lite med bildspråkets möjligheter, främst i "Agitationsraketen, vart flyger den nu?" Men i regel går det bra och om jag ska välja ut några av de bästa dikterna så blir det "Vräkt", "Statarkonst" och framför allt "I vems tjänst, historien?".

Nydahl uppnår sitt syfte gott och väl. Och visst känner man igen sig i slutraderna: "SLAV STIG UPP!/ Ditt jobb väntar dig, den nödvändiga vägen/fram till nästa lönekuvert".

Lennart Ilke

Lars Andrée

Gunnar Ohrlander. **Gormanders VALDA VÄRK**. 127 s. Oktoberförlaget, Stockholm 1977. Pris: ca 30:-.

ISBN 91-7542-112-6

"Denna bok, är som titeln antyder, delar av författarens och nationens samlade värk. Förhoppningsvis ska läsaren dra lärdomar av dessa utvalda plågor". Så inleder Gunnar Ohrlander den sammanställning av kåserier och intervjuer från åren 73-77 som just utkommit.

Det är några år sedan han sist gav ut sin valda värk, men Gormander plågas och följs fortfarande. Han blir pappa - dubbel pappa, tvillingpappa - och ser sin framtid som kåsör säkrad i form av odödliga mästerverk i stilen "Lilla Stina satt på pottan och la en kabel. . ." Men lyckan blir kortvarig. Semper och Findus börjar terrorisera honom, radion utbasunerar att den reaktionära familjen måste upplösas och Gordon vill att han skall betrakta sina barn som anställda och upprätta ett båda-vinner-avtal med dem.

I slutet av boken framträder delar av den svenska vänstern i en rad intressanta intervjuer. Hans Alfredsson talar politik. Järn-, skogs-, och städarbetare som kämpat, såsom Kalle och Ragnar från Hofors, Ejnar Johansson, Torrvåara och Paul Lestander, Arjeplog, kommer till tals. Allra sist i boken träffar Gunnar Ohrlander Ivar Lo-Johansson.

Läs vissa avsnitt högt bland vänner och skrattra! Läs andra tyst, tänk efter och diskutera!

Hao Ran. **DEN KLARA KÄLLAN**. Noveller från dagens Kina. 217 s. Gidlunds, Stockholm 1977. Pris: ca 47:-.

ISBN 91-7021-163-9

I elva reportage skildrar Hao Ran vardagens hjältar i Kina de första åren av 60-talet. Till synes små handlingar och gärningar, men de visar hur man i allt måste ta ställning för kollektivet och inte främst tänka på egen vinning. Hao Ran berättar om den unga flickan som börjar som servitris, om svägerskorna som ska bygga en svinstia m fl. Spännande och lättläst.

Ningsu Malmqvist har tagit initiativet till översättningen av Hao Rans noveller och även gjort urvalet. Pär Bergman har skrivit en presentation av författaren.

Översättningen, som gjorts av lärare och elever vid institutionen för orientaliska språk i Stockholm, hade varit ännu bättre om man i stället för det kinesiska transkriberingssystemet använt ett västerländskt. T ex skriver man Beijing istället för Peking.

Tyvärr håller mitt exemplar av boken redan på att falla sönder.

Ann-Katrin Lennartsson

Hartvig Saetra. **EKOLOGI OCH SOCIALISM**. (övers. Ingvar Lindblom och Anu Mai Koll.) 292 s. Fack Forum, Stockholm 1977.

Pris: ca 45:-

ISBN 91-37-06296-4

Sedan början på 70-talet är västvärlden i kris. Arbetslösheten räknas i astronomiska tal och inflationen reser iväg. För de stora kapitalägarna är "lösningen" på krisen att "öka exporten och minska importen", men detta är ju lögn ty alla länder gör likadant och då finns ingen att "exportera" till. Krisens bördor får bäras av folket.

Storborgerligheten brukar i sådana här situationer frambringa nya filosofier för att rationalisera eländet. Det är med detta i huvudet man skall läsa Saetras framställning av den "marxistiska ekosocialismen". Författaren bygger sin bok dels på den i och för sig tankvärde forskaren Georg Borgström och dels på en gnutt ekolog. Av detta kokar han en soppa där han inte ens drar sig för att påstå att Malthus teori om folkkökningen "var riktig". Detta är naturligtvis raka motsatsen till Marx' filosofi och läsarna kan sida upp och sida ned se hur Saetra avslöjar sig själv. I kristiden publicerar storfinsansens tidningar gärna billiga matrecept. Saetras "ekosocialism" är en sådan blodpuddingsfilosofi.

Svante Svensson

Hans O Sjöström. EN SAKKUNNIGS
KÄRLEKSLIV. 192 s. Gidlunds, Stockholm
1977. Pris: ca 45:-.

ISBN 91-7021-168-X

Handlingen i Hans O Sjöströms debutroman tilldrar sig 1967-68 med det politiska uppvaknande som då ägde rum och som också radikaliserar huvudpersonen, Lennart Rot, sakkunnig i trafiksäkerhetsfrågor på kommunikationsdepartementet och senare tjänsteman på socialdemokratiska partistyrelsen. Den röda tråden är Lennart Rots kärlek till Angel Lucia Ferguson. Hon representerar vänstern, den vänster som ibland kanske verkade smått löjlig (t ex då de ockuperade sitt eget kårhus), men som ju i alla fall verkligen hade rätt i de avgörande frågorna. Det är Lennart Rot och hans partibröder som har fel, men många av dem – även högt uppe i byråkratin – kan vinnas för socialismen. Lennart är på väg: hans första egna politiska ställningstagande i praktiken blir att delta i en antisionistisk demonstration.

Skildringen av socialdemokratin inifrån är kunnig och övertygande. Främst är det dock kärleksskildringen som gör intryck. Men fanns Angel någonsin i sinnevärlden eller skapades hon i Lennart Rots hjärna som alibi för hans egen passivitet? Upplösningen är förbryllande i denna starka roman.

Britta-Lena Jansson
Bengt Skördeman. AXEL. 80 s. Gidlunds,
Stockholm 1977. Pris: ca 10:-.

ISBN 91-7021-179-5

Bengt Skördeman har tidigare gett ut en mycket fin kortroman om "överflödsgruppen" Gunnar Karlsson, förtidspensionerad och isolerad i ett större bostadsområde uppe i Norrland.

Nu har Skördeman skrivit dikt-/prosaboken Axel. Boken är en enkel berättelse om Axel och hans vänner, som växte upp på landsbygden kring sjön Sommen i början av 1900-talet. Skördeman berättar om arbetet i den egna jorden och dagsverken på godsets ägor, om ungdomskärlek och fester.

Skördeman behåller till fullo det lilla formatet och jag tycker han hittills skapat två verkligt fina människoporträtt.

Axel ingår i serien "Lättläst för vuxna" och är illustrerad med Kristina Anshelms fina bilder.

Matz Davidsson

78

Sonja Åkesson. HÅSTENS ÖGA. 108 s. Författarförlaget, Stockholm 1977. Pris: ca 30:-.

ISBN 91-7054-215-5

Hästens öga blev Sonja Åkessons sista diktsamling. Utan all sentimentalitet, och utan allt överlägset socialgråtande skildrar hon ett samtida Sverige med människor fyllda av oro, osäkerhet, gnagande bekymmer. Hon gör det på sitt oförlikneliga sätt, med stark solidaritet och respekt, och grundtonen är egentligen märkvärdigt ljus. Författaren skildrar inga hjältar och inga "hela" människor, men hon visar på den sega styrkan. De starkaste avsnitten i denna diktsamling innehåller dikter från ett sjukhus och bilder från en vanlig svensk landsortsstad: väntan på bussen, intagna i rökrummet, repliker mellan sjukhusbäddarna... Med få ord, ett par snabba drag gestaltar hon vårt Sverige idag.

Jan Stolpe

Karl Östman. DEN BREDA VÄGEN. 250 s. Ordfront, Stockholm 1977. Pris: ca 35:-.

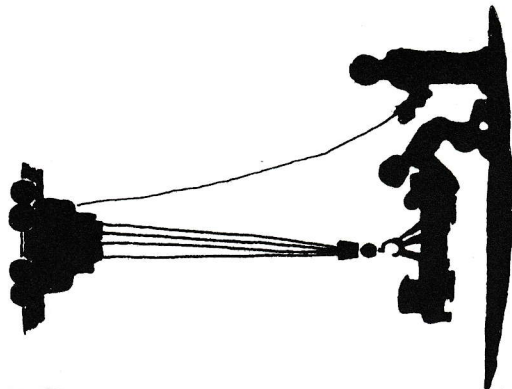
ISBN 91-7324-051-6

1976 gav Ordfront ut Ö:s novellsamling "Stabbläggare" i red och urval av FiB-avdelningen i Sundsvall. Den följs nu upp med Ö:s enda publicerade roman (orig. utg. 1923, FiB-utg. 1945). Yttre miljö är sågverksindustrins Sundsvallstrakt. Kompositionen är också här novellistisk, men detta skissartade blir dock väl osammanhängande, vilket Görran Wredén har i den utmärkta efterskriften förklarar utifrån de ytterligt hårda förhållanden Ö som sågverksarbetare hade att skriva under.

Huvudpersonen Johan Mark, med drag av den unge Ö, kommer ner till Stenstad från skogsarbete. I första delen skildras hans arbetslöshet, "sågverkskräck", svält, kvinnodrömmar och möte med "Profeten" (arbetarpoet med drag av den äldre Ö). I andra delen har han nått gemenskapen i ett arbetslag vid Nybo sågverk och han möter en kvinna. En av romanens höjdpunkter är sågverksbranden: alla kämpar i släckningsarbetet – levebrödet måste räddas – men förgäves. De starkaste skildringarna är även i övrigt arbetsskildringarna, som med ett mycket livfullt språk fångar ett sågverks rytm och puls. Emellanåt förekommer monologer i filosofiska, politiska m fl frågor.

Bilagor är August Lindbergs och Albert Vikstens förord från FiB-utgåvan samt en ordlista.

Britta-Lena Jansson

79